

НАШЕ СЛОВО

ЗБІРНИК Ч. 3 — 1973

OUR WORD

REVIEW No. 3 — 1973

Ісаакові Мазепі на вічну пам'ять

In Memory of Isaac Mazepa

МЮНХЕН—ЛОНДОН
MUNICH—LONDON

КНИГИ ВИДАВНИЦТВА «НАШЕ СЛОВО»

Панас Феденко: «СОЦІЯЛІЗМ ДАВНІЙ І НОВОЧАСНИЙ».

У цій книзі автор дає огляд соціалістичних ідей від найдавніших часів і до наших днів. Автор розбирає науково проблеми демократії і диктатури, дає критичну оцінку большевизму (комунізму) і описує ідеї й програми партій демократичного соціалізму, що стоять при владі та мають вплив у різних країнах вільного світу. В цій книзі читач знайде теж огляд соціалістичних ідей і рухів в Україні.

Ціна: в Німеччині — 10 марок; в Америці, Канаді, Австралії — 4 дол.; Франція — 15 фр.; Англія — 2 фунти.

П. Феденко: «ІСААК МАЗЕПА — БОРЕЦЬ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ». Ціна: Америка, Канада, Австралія: — 2 дол.; Англія — 1 фунт; Німеччина — 5 марок; Франція — 8 фр.

П. Феденко: «УКРАЇНСЬКИЙ РУХ У 20 СТОЛІТТІ». Ціна: Америка, Канада, Австралія — 3 дол.; Англія — 1 фунт; Німеччина — 8 марок; Франція — 10 фр.

Василь Тирса: «НЕСМЕРТЕЛЬНА СЛАВА» (історична повість про гетьмана Петра Сагайдачного). Ціна: Америка, Канада, Австралія — 1 долар; Німеччина — 3 марки; Англія — 50 пенсів; Франція — 4 франки.

П. Феденко: «ВЛАДА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО В УКРАЇНІ». Ціна: Америка, Австралія, Канада — 1 долар; Німеччина — 2 марки; Франція — 3 фр.; Англія — 50 пенсів.

В інших країнах ціни за курсом нім. марки.

Гроші за книжки Видавництва «Наше слово» посилати на такі адреси:

З Америки, Канади, Німеччини, Австралії та Нової Зеландії: Our Word, Bank-Konto Nr. 564744, Bayerische Vereinsbank, Isartorplatz, München, West Germany.

Із Англії: Our Word, Barclays Bank, Account NO. 20363898, 35 Notting Hill Gate, London, W. II, England.

Франція: Mr. Bohdan Fedenko, CCP 1013413, Paris, France.

З інших країн: Our Word, Bank-Konto: Dr. 564744, Bayerische Vereinsbank, Isartorplatz, München, West Germany.

Листи й замовлення посилати на адресу: Prof. P. Fedenko (OUR WORD), 8 München 22, Adelgundenstr. 5, West Germany.

НАШЕ СЛОВО

ЗБІРНИК Ч. 3 — 1973

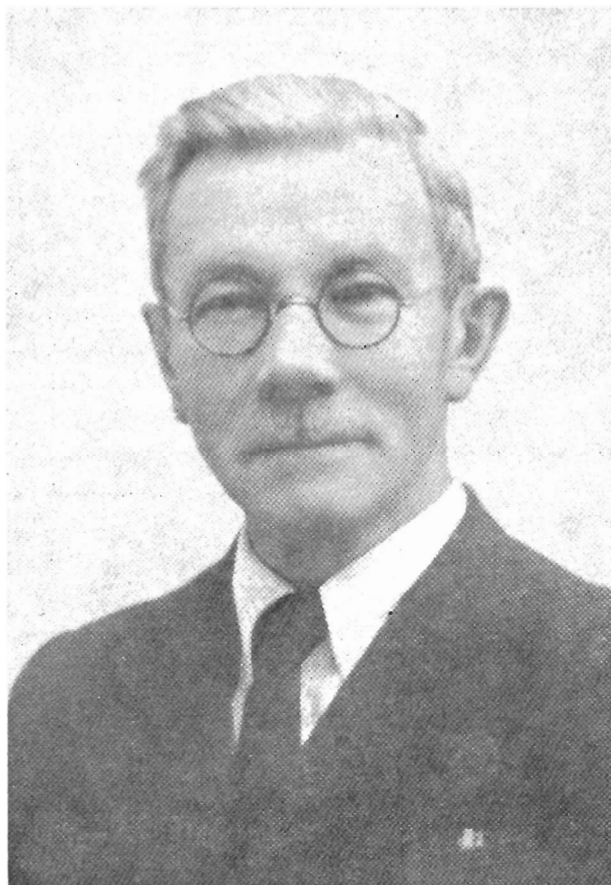
OUR WORD

REVIEW No. 3 — 1973

Ісаакові Мазелі на вічну пам'ять

In Memory of Isaac Mazera

МЮНХЕН—ЛОНДОН
MUNICH—LONDON

Исаак Мазена

ІСААК МАЗЕПА В ЖИТТІ І В ПОЛІТИЦІ

18 березня 1972 року минуло двоє десятиліть від смерти Ісаака Мазепа в Авґсбурзі, в Німеччині. І. Мазепа — один із діячів українських, що виростили в російському «темному царстві», де українська мова була під забороною, бо українців російський уряд засудив на денационалізацію. Нечисленна українська інтелігенція, так звані «свідомі українці», взялися будити національну свідомість в народі, що був покривджений в своїй історії, щоб повести Україну на шлях вільного, незалежного життя. Справу національного відродження України під російським режимом взяла на свої плечі переважно інтелігенція, народжена на селі, або, хоч і міська, то зближена з сільською «простою» мовою.

Ісаак Мазепа народився в сім'ї хлібороба на Чернігівщині, 16 серпня 1884 року. Прохор Мазепа послав своїх синів у школи в науку, хоч не був заможний. Російська школа не давала українцям національної свідомості, навпаки, глушила свідомість в душах молоді. Інтерес до українства прокидався у молодих українців тільки нагодою, випадково: через читання Шевченкового «Кобзаря», або політичної літератури Револуційної Української Партії, що почала свою діяльність 1900 р., і подібне. Згадував Мазепа, що в Чернігові, в школі, він читав «Кобзаря», але не Шевченкова поезія збудила в ньому національну свідомість.

До українства навернуло Мазепу читання книг політичного та економічного змісту, наприклад, праці київського професора Яснопольського. Яснопольський досліджував фінанси Російської імперії і показав, що Україна була для Росії «дійною коровою». Росія діставала дешево з України всякого роду сировину для своєї промисловості і на експорт (залізні, марганцеві і ртутні руди, харчові продукти, різні півфабрикати), а з Московщини Україна одержувала дорогі текстильні й металеві вироби. В 19 віці і на початку 20 Росію називали «хлібною коморою Європи»: але фактично експорт пшениці та інших зернових продуктів ішов

із України. Хліборобство на Московщині стояло дуже низько і сільська людинність там часто не могла себе прохарчувати. Державний бюджет Російської імперії спирався в великій мірі на господарство України, бо й податки, що йшли з України в царську «казну», в більшості не верталися в наш край.

На фізично-математичному факультеті університету в Петербурзі студент Мазепа вивчав природні науки, готувався стати агрономом. Але він не міг, по натурі своїй, замкнутися тільки в сфері науки. Ще в середній школі в ньому пробудився інтерес до політики. В час революції 1905 р., що потрясла були основи самодержавного режиму в Росії, Мазепа став членом Української Соціалдемократичної Робітничої Партії (УСДРП) в Петербурзі. Тоді Мазепа зійшовся близько з провідниками УСДРП, що видавали в 1906 році журнал «Вільна Україна». То були: Микола Порш, Симон Петлюра, Микола Шадлун, Лука Бич, Левко Мацієвич, Лаврентіїв та інші. Співробітницею цього журналу була теж Леся Українка. Причиною друкування журналу УСДРП в Петербурзі було те, що в російській столиці не була така гостра цензура на українські видання, як в Україні. Окрім того, в Петербурзі знайшлася фінансова база для журналу: робітник Шабленко, студент гірничого Інституту в Петербурзі Шадлун і видатний інженер конструктор Мацієвич давали матеріальну піддержку журналові «Вільна Україна» та виданню книжок УСДРП.

Нелегкий був шлях Української Соціалдемократії під царським режимом. Це була та організація, що перша на Наддніпрянщині вивела українську ідею із наукових кабінетів так званих українофілів на дорогу масової організації й боротьби. Російський уряд хотів репресіями задушити український революційний рух. Виступ Української Соціалдемократії на політичну арену не знайшов прихильності і в російських ліберальних та соціалістичних колах: російські політичні групи були просто перелякані програмою УСДРП, що поставила собі ціль — національне визволення України. В цих настроях російських лібералів і соціалістів не було нічого нового. Ще Михайло Драгоманів, будучи на еміграції в Швейцарії від 1876 р., писав, що «українське громадівство (так він називав соціалізм) спіткає собі ворогів не тільки як громадівство, але й як українство... І в Росії виросте гурт централістів, не тільки лібералів або демократів, а й соціалістів-державників». (Тобто — охоронців Російської імперії в її границях). («Громада», Женева, 1878 р.).

Перешкодою на шляху Української Соціалдемократії були не тільки російські урядові та опозиційні до царського уряду сили, але й свої «перевертні», денационалізовані українці, що звали

себе малоросами і приставали до російських партій. Наприклад, Павло Тучапський належав до основників Російської Соціалдемократії на I-му з'їзді цієї партії в Мінську 1898 р. Він та йому подібні зросійщені «космополіти» були найзавзятішими противниками незалежного українського соціалдемократичного руху, називали УСДРП «націоналістичною». Коли УСДРП мала за собою вже 15 років праці й боротьби, писав провідник російських большевиків Ленін до редакції київського журналу УСДРП «Дзвін» 1914 року, що він діяльністю незалежної Української Соціалдемократії *глибоко обурений* («возмущен глубоко»). (Сочинения, том 17, стор. 13). В Петербурзі Мазепа успішно виступав в публічних диспутах з противниками Української Соціалдемократії.

Бувши на чужині від кінця 1920 року, Мазепа згадував причини недостатнього розвитку українських політичних сил і зокрема труднощі українського соціалдемократичного руху. Порівняно з соціалістичними партіями польськими та російськими Українська Соціалдемократія була в невгоді: російські й польські соціалістичні провідники були старші віком і мали більший політичний досвід. Георгій Плеханов і В. Ленін, Юзеф Пілсудський, Леон Василевський та інші були виробленими політичними діячами вже при кінці 19 віку. На чолі Української Соціалдемократії стояли переважно студенти університетів. Вони не могли весь свій час віддати на політичну роботу. Політика вимагає «цілої людини» як і кожна професія.

Польські та російські соціалісти створили свої кадри «професійних політиків»: журналістів, теоретиків і дослідників суспільних проблем, організаторів революційного руху. Російські та польські соціалістичні партії мали значні фінансові засоби для своєї преси та на організаційну роботу. У них були заможні прихильники — щедрі жертводавці і в колах буржуазних. Деколи російські большевики та Польська Соціалістична Партія здобували кошти на свою роботу так званими експропріаціями: грабували гроші російського державного банку і подібне. Українська Соціалдемократія не мала жертводавців-багачів, як, приміром, московський фабрикант Сава Морозов, що давав великі суми грошей на партію Леніна перед революцією. До «експропріацій» провідники УСДРП ставилися негативно. По закінченні освіти в вищих школах молоді діячі УСДРП мусли шукати роботи для прожитку. Праця для «хліба щоденного» не давала можливості молодим провідникам УСДРП присвятити всі сили партійній роботі.

Перед другою світовою війною Мазепа збирав матеріал для своєї праці — *«Україна в огні й бурі революції»*. В розмовах

він висловлював жаль, що з таким великим успіхом почата діяльність РУП-УСДРП поволі ослабла, на шкоду всьому українському визвольному рухові. Це сталося не тільки через репресії російського уряду та наслідком відходу в російський табор так званих «пролетарських елементів»: від РУП відкололася 1904 р. група на чолі з Маріяном Меленевським та Олександром Скорописом-Йолтуховським і створила «Українську Спілку при Російській Соціалдемократичній Партії» на правах обмеженої автономії. Змешена активність Української Соціалдемократії настала теж у великій мірі через обставини, в яких склалося життя провідних діячів УСДРП:

Микола Шадлун, щедрий жертводавець і пропагандист партії (він прилучив Мазепу до Української Соціалдемократії), заглибився в науку геології і, ставши професором Гірничого Інституту в Петербурзі, не міг брати активної участі в партійній роботі. *Микола Порш*, найбільш підготований теоретично між провідниками РУП-УСДРП, талановитий організатор і визначний промовець, закінчив студії в університеті і став адвокатом у Києві. Ця професія не давала йому багато часу для роботи в партії, що мусіла діяти нелегально. Симон Петлюра, після закриття органу УСДРП «Слово» 1909 р. в Києві, де він був редактором, мусів шукати роботи для прожитку в Москві. Юрист *Лука Бич*, кубанський козак, опинився аж на півдні Кавказу, в промисловому місті Баку, де був вибраний на голову міста. Один із основників РУП-УСДРП *Дмитро Антонович*, автор брошур партії для пропаганди ідей соціалізму («Дядько Дмитро», «Чи є тепер панщина»), захопився студіями історії мистецтва і виїхав в Італію, де працював науково кілька років. *Володимир Винниченко* більшу частину свого часу уділяв на літературну творчість, котра йому давала теж і деяке матеріальне забезпечення.

Партія не мала коштів на оплату постійних співробітників, робота в апараті йшла на основі добровільности, безплатно. Частина активних членів УСДРП, щоб уникнути арештів і судових процесів, мусіла покинути Рідний Край: *Андрій Жук*, *Володимир Дорошенко*, *Лев Юркевич*, *Олександр Мерклінг*, *Оксен Лола*, *Михайло Русов*, *Євген Голицинський* з дружиною *Катериною*, *Назаріїв та інші*.

Бувши на нелегальному з'їзді УСДРП в Києві 1907, як делегат Петербурзької організації, І. Мазепа одержав від ЦК Партії доручення — провадити організаційну роботу на Полтавщині серед робітників і селян, у повітах Прилуцькому, Роменському, Хорольському та Золотоніському. Там Мазепа знайшов добрий ґрунт для соціалдемократичної організації в містах і в сільських

місцевостях. На активність Української Соціалдемократії звернула увагу російська адміністрація і багато членів Партії заарештовано. Мазепа виступав на Полтавщині під псевдонімом і йому пощастило уникнути арештування і судового процесу. Підсудним поставлено в вину, що вони «брали участь у товаристві, яке називало себе Українською Соціалдемократичною Партією і ставило собі завдання — через всенародне збройне повстання — насильне знищення існуючого в Росії правління та заміну його на демократичну республіку, одночасно з відділенням від імперії Малоросійських її губерній» . . .

Ще як студент Мазепа одружився в Петербурзі з студенткою Медичного Інституту Наталією Сингалевич, дочкою священика з Поділля. Вона теж належала до УСДРП. Скінчивши студії 1910 р., з дружиною-лікаркою, Мазепа знайшов працю агронома на Московщині, в губернії Нижній Новгород. Довелося «замітати сліди», щоб в Україні не потрапити в руки жандармів і судових органів за революційну діяльність. За межами Рідного Краю було безпечніше. Тільки на початку I Світової Війни вернувся Мазепа на Україну: в Катеринославі він працював як агроном губерніяльного земства, зокрема в установі для постачання армії. Ця служба охороняла Мазепу від мобілізації до війська. Д-р Наталія Мазепа знайшла працю в Катеринославі в Бактеріологічному Інституті. Мазепа з дружиною й дітьми — Галиною та Тетяною — оселився на Басейній вулиці, в горішній частині міста, недалеко від Музею Запорізької Старовини імені Поля, де був директором відомий історик Яворницький.

За I Світової Війни в Катеринославі було коло 200 тисяч мешканців. Велика більшість були — росіяни, жида. або «малороси» без національної свідомости. В цілій Катеринославській губернії українська людність була в великій перевазі супроти російської. Наприклад, за переписом р. 1897, на Катеринославщині жило майже 1.500.000 українців (малоросів, за урядовою термінологією), а росіян було коло 360.000. Зате в промислових центрах більшість мали росіяни й жида. 1897 р. в копальнях вугілля робітники російської національності мали 74%, а українці — 23,3%, в металургії росіян було 69%, а українців 20,2% (Первая всеобщая перепись 1897 года, том 12 і 46, 1905 і 1904 рр. Петербург). Причина була в тому, що український малоземельний або безземельний селянин не хотів працювати в промислових підприємствах, де адміністрація поводитися з робітниками як з худобою. Українець радше переселявся за Урал, в Туркестан або аж на Далекий Схід, де можна було дешево купити землю або дістати від держави безплатно.

Про неохоту українських селян «пролетаризуватися», про їх прив'язаність до землі писав між іншим український соціаліст і поет Павло Грабовський (1864—1902), що умер на засланні в Сибірі. Він порівнював характер українських селян та московських:

«Українець споконвіку був хліборобом, рільником, ратаєм, коли не цілком, так головно, в значно більшому ступені, як, наприклад, москаль-великорус. В Московщині є цілі губернії, що годуються з фабрик та промислів, де хліборобство являється чимсь додатковим до всього першого; змалечку москаль трохи не всіх губерній шукає промислових заробітків на чужині, микається по городах... Не те бачимо у нас. За небагацькими висмками, українець не знав ні фабрик, ні промислів, а коли й ходив на заробітки на Донщину, так і то на певний, стосунково короткий протяг часу, наймався лишень на косовицю, молотіння, — словом, завжди оставався селянином-хліборобом, а нічим більш: не пускався ні ґрунту, ні лану, не перекидався ні в робітника, ні в промисловця. Такі історично-економічні обставини не могли лишитися без відповідного впливу і на психічний, духовний стан українця: вони зробили з нього палкого окромишника (індивідуаліста), стійного прихильника власної хати, власного господарства, власної ріллі... Хлібороб-українець дуже дорожить своєю господарською та особистою незалежністю; він хіба в крайньому разі піде в наймити, коли вже не остається нічого іншого... Відси для нас стає зрозумілим і та безупинна течія переселенства українського, і те, що наші люди такими гуртами кидають батьківщину. Вони шукають двох речей: землі — раз, вільного, незалежного, власного господарювання — вдруге». (П. Грабовський, Зібрання творів у трьох томах. Том III, стор. 72—73, Київ, 1960).

Перед I Світовою Війною робітників-українців у промислових підприємствах Катеринослава прибуло, однак вони були тут в меншості. Серед українських робітників росла національна свідомість, особливо на передмістях Катеринослава — на лівому березі Дніпра в Амурі-Нижньодніпровському та в Мануйлівці, де діяла українська «Просвіта», а на правобережжі в Челівці та в Койдаках.

Перед війною 1914 р. в Катеринославі виходила двохтижнева газета «Дніпрові Хвилі» і була єдина на все місто українська книгарня Лозинської на центральній вулиці — Катерининським Проспекті. «Свідомих українців» у Катеринославі було мало: професори Яворницький та Василь Біднов (обидва історики), інженер Іван Труба, педагог Петро Єфремов (брат відомого історика літе-

ратури Сергія Єфремова), родина учителя Сокола (батька відомої співачки Марії Сокіл, дружини музиколога-композитора Антона Рудницького), Степан Синявський — директор комерційної середньої школи, Євген Вировий — учитель тієї школи, родина Касяненків, сім'я Котових (сестри Катря та Ївга вчилися в вищих школах і належали до УСДРП), Данило Петрівський, талановитий організатор українських хорів, поет-сатирик Кузьменко, — учитель Прохор Воронин, Благонадьожин та трохи інших.

Данило Петрівський в листі з Міннеаполісу пише під датою 26 липня 1972 р. «про той жажливий стан повної національної несвідомости й невідповідності, що в ньому нас застала революція. Коли взяти, що «Рада»* перед 1915 р. мала 4.000 тиражу, а з того може тисячу, що передплачували для себе і окремо ще для когось (своїм же коштом), що може й не читалася; коли на 225.000 населення Катеринослава було тридцять свідомих українців, то по цілій Україні, при 23 мільйонах населення, цих свідомих було $\frac{1}{100}$ (одна сота відсотка)».

Українські робітники й службовці створили в Катеринославі організацію УСДРП. Перед в цій організації вели: Федір Дубовий, Пилип Шукин, Іван Романченко, Ілько Вирва, Дмитро Лисиченко, Кость Герасимів та інші. В час війни організація УСДРП в Катеринославі розвинула агітацію серед робітництва живим словом і проклямаціями. Вона мала зв'язок з Києвом і для цього, між іншим, приїздив в Катеринославський район тодішній студент університету Дмитро Чижевський, тепер славнозвісний дослідник літератури і культури, особливо слов'янських народів (Гайдельберг). Поряд з маленьким двохтижневиком «Дніпрові Хвилі» в Катеринославі виходили два великі російські щоденники: «Приднепровский Край», консервативного напрямку, і «Южная Заря», напрямку ліберального. Губерніяльна земська управа видавала для населення Катеринославщини тижневик «Народная Жизнь».

Родина Мазепи була заприязнена з сім'єю інженера Михайла Кривинюка, щоб був одружений з лікаркою Ольгою, сестрою Лесі Українки. Кривинюки жили в Лоцманській Кам'янці, над порогами Дніпра. Українські соціалдемократи мали зв'язок з іншими революційними організаціями Катеринослава, теж і з російськими большевиками. Про вплив Української Соціалдемократії в Катеринославі свідчить договір між УСДРП та організацією російських соціалдемократів-большевиків, підписаний 15 листопада 1915 року. В договорі сказано:

* Щоденник «Рада» виходив у Києві переважно коштом відомого мецената Євгена Чикаленка, під редакцією Федора Матушевського, Сергія Єфремова та ін.

«Організації визнаються взаємно рівноправними заступницями — Українська українського, а Російська російського пролетаріату Катеринославського району... Російська соціалдемократична організація визнає принцип національних організацій пролетаріату і виставлення українською соціалдемократією своїх програмових вимог, в тім числі автономії України і всіх недержавних націй».

Договір показує, що російські більшовики в Катеринославі пішли проти Леніна, котрий був непримиренним ворогом соціалістичних партій, створених на національній основі: Ленін домагався, щоб соціалісти всіх національностей Росії належали до Російської Соціалдемократії. В той час українські і російські революціонери мали спільне завдання — боротьбу за повалення царського режиму. Мало хто міг передбачити, що з російських більшовиків вийдуть після перемоги над царатом «жандарми з червоним прапором».

В 1915 р. поліція заарештувала членів комітету УСДРП в Катеринославі. То були: Ф. Дубовий («Федько»), Кость Герасимів, Ілько Вирва, Дмитро Лисиченко, Пилип Щукін та Іван Романченко, що жив під фальшивим прізвищем «Бохонко». Інші партійці не попали в тенета поліції, і нелегальна робота УСДРП в місті й губернії не завмерла.

Коли тільки прийшла звістка з Петербургу про упадок царського режиму, то відразу українська соціалдемократична робота в Катеринославі ожила. Засуджені на каторжну тюрму діячі УСДРП на чолі з Ф. Дубовим вернулися в Катеринослав і Мазепа міг тепер виступати публічно.

Після революції Комітет Організації УСДРП в Катеринославі доручив групі членів партії на чолі з студентом Київської Політехніки Гаврилом Горобцем, приступити до створення української збройної сили — «Вільного Козацтва». Це була свого роду відповідь на «Червону Гвардію», яку зорганізувала більшовицька партія в Катеринославі під кличем «оборони здобутків революції». До Вільного Козацтва вступило багато українських робітників — членів УСДРП в Катеринославі та в околицях. Відділи Вільного Козацтва зорганізовано теж у промисловім районі Кривого Рогу та в Донецькому Басейні. На поміч Гаврилові Горобцеві в організації Вільного Козацтва пізніше прийшов його молодший брат Микола, теж член УСДРП. Він був офіцером російської армії. Вільне Козацтво Катеринославщини обороняло Україну в грудні 1917 р., коли російський більшовицький уряд оголосив війну Українській Народній Республіці.

Мазепа згадував пізніше бойовий дух Вільного Козацтва і жалкував, що Генеральний Військовий Комітет Української Центральної Ради в Києві не почав творити української збройної сили в 1917 р. на основах добровільности. Бо, як виявилось, виділені з російської армії полки («українізація») були в більшості непридатні до боротьби за Українську Народну Республіку: «українізовані» вояки не мали національної та політичної свідомости, піддавалися большевицькій пропаганді і були байдужі до закликів і наказів українського уряду.

В літі 1917 р. я одержав уповноваження від Інформаційного Бюра Української Центральної Ради бути «інструктором» (пропагандистом — агітатором) у повіті Верходніпровському. Виконуючи цю повинність, я часто навідувався в Катеринослав, де познайомився теж з членами українського соціалдемократичного комітету. При загальному захопленні інших політичною роботою в вільних умовах, я почув від Мазепи слова неспокою, турботи, гіркоти. Мазепа нарікав на фінансове убожество Української Соціалдемократії, бо через те не було змоги видавати свій пресовий орган. В той час у Катеринославі, поряд з щоденниками «Приднепровский Край» та «Южная Заря», виходили газети російських большевиків — «Звезда» та російських соціалдемократів — меншевиків «Борьба».

Орган Української Соціалдемократії «Робітнича Газета» приходив із Києва спізнено, і українці в Катеринославі й губернії мусли читати російську пресу. «Без своєї преси ми як без рук», — казав бувало Мазепа. Після виборів до органів самоврядування (земства) на основі нових демократичних законів перейшла на українську мову газета губерніяльного земства: редактором став Іван Труба. Але то була «капля в морі» російської преси, що панувала по всій Україні. Щоб мати ширшу інформацію, Мазепа передплачував окрім «Робітничої Газети» теж великий щоденник «Киевская Мысль».

Через свою пресу і пропаганду російські партії мали вплив і на селянство Катеринославщини. Це виявилось на селянських з'їздах — повітових і губерніяльних в 1917 році. Мазепа виступав на селянських з'їздах і на вічах («мітінгах») в справі національно-територіяльної автономії України, згідно з тодішньою програмою УСДРП. В цих дискусіях про автономію України земельна справа мала дуже велику вагу. Провідники Української Центральної Ради, плянуючи автономний устрій України, хотіли створити Український Земельний Фонд, щоб забезпечити українське селянство землею і не допустити колонізації української землі чужим елементом. Російські агітатори виступали на селянських з'їздах і лякали несвідомих делегатів тим, що автономія

відріже Україну від користання земельними фондами за Волгою та Уралом. Ця пропаганда діяла на декого:

«Як автономія, то, значить, і Сибір не наша і Кавказ не наш», — казали охочі до переселення з України на «розкоші», як тоді говорилося. Мазепа в дискусіях доказував, що такої благословенної природою землі як українська трудно знайти на світі. Пізніше, коли Москва почала посилати маси українського селянства в простори своєї каторжної імперії, то Мазепа казав з смутною іронією, згадуючи рік 1917: «Тепер і Сибір наша, і Колима наша, і північна Московщина наша»... Аджеж від 1930 року північні області Архангельську та Вологодську називали в народі «Новою Україною»...

Заходами провідників УСДРП в липні 1917 року удалося провести на губерніяльному селянському з'їзді Катеринославщини резолюцію про національно-територіальну автономію України: доповідь в справі автономії мав на цьому з'їзді Мазепа. Однак тоді не вдалося відлучити організоване селянство губернії від Всеросійського Крестьянского Союзу, хоч на з'їзді були протести делегатів проти слова «крестьянин»: мовляв, «ми не крестьяни, а селяни», а деякі згадували, що їхні предки були вільні козаки-запорозжці. Тільки в вересні 1917 р. на губерніяльному з'їзді селянство Катеринославщини визволилося з-під впливу російських соціал-революціонерів і приєдналося до Всеукраїнської Селянської Спілки, де перед вели українські соціалістичні партії. На селянських з'їздах Катеринославщини делегати рішучо виступали проти викупу володінь великих землевласників. В людській пам'яті не забулося, що землі великих князів Романових, Кочубеїв, Родзянків, Бобринських й інших магнатів були їм подаровані царським урядом після руїни Січі, і до цих лятифундій приписано, як кріпаків, вільних перед тим мешканців Запоріжжя.

Після революції 1917 р. в Катеринославі створено Раду (Совет) Робітничих і Солдатських Депутатів. Більшість промислового робітництва в Катеринославі була неукраїнська, тому в Советі перевагу мали представники російських і жидівських партій. На селянських з'їздах лунала українська мова, в Советі панувала російська. Мазепа був делегатом Української Соціалдемократії в Советі і тут він мав нагоду познайомитися з провідниками російських і жидівських партій. Головою Совету був Орлов (соц. дем. меншевик), активні члени меншевиків були в Советі — Катерина Духаніна і д-р Зандер. Большевицькі делегати в Советі були: Василій Аверін (росіянин), Емануїл Квірінг (зрусифікований латиш), Яків Епштайн (пізніше він був під іменем Я. Яковлев комісаром земельних справ СССР у Москві і з волі Сталіна зліквідований) та Серафима Гопнер. До української соціалде-

мократичної фракції в Советі окрім Мазепи належали: Григорій Третяк, студент електро-технічного інституту в Петербурзі, Ф. Дубовий, Іван Мокринець та інші.

На початку діяльності Совета російські партії ставилися до українських соціалістів і їх національних прямувань як до «непомітної величини». Однак, побачивши, що УСДРП здобувала вплив на робітництво, члени російських партій проявили націоналістичні настрої, всупереч їх декларативному «інтернаціоналізмові». Приміром, Аверін навіть у Советі назвав українську мову «гайдамацькою», проти чого протестували представники українських і жидівських соціалістичних партій. Російські соціалдемократи меншевики та соціал-революціонери, що мали вплив в міській управі Катеринослава після революції, всяким способом перешкождали введенню української мови в школах міста. Взаємини між Українською Соціалдемократією та жидівськими соціалістичними партіями в Катеринославі були дружні, бо їх об'єднувала боротьба за національні права: Соціалдемократичний Бунд домагався культурно-національної автономії, Соціалдемократична Партія Поале Ціон надіялася створити жидівську державу в Палестині. Вибори до міської ради («Думи») Катеринослава в літі 1917 р. показали, яка невігідна була ситуація українців у місті: на 113 членів Думи українські партії мали в ній тільки 9 представників (між ними був вибраний і Мазепа від УСДРП). Все ж українські діячі Катеринослава не втрачали надій на ліпшу будучність:

— Україна дуже спізнилася в своєму розвитку, як рівняти з нашими сусідами, але процесу національного відродження вже ніхто не спинить, — казав бувало Мазепа. Він особливу надію покладав на організацію бойових сил українських, бачивши, як большевицька партія мобілізувала своїх прихильників у ряди «Червоної Гвардії». Окрім Українського Вільного Козацтва в Катеринославі діяла Спілка Української Молоді («Юнацька Спілка») під проводом українських соціалістів. До спілки вступали переважно ученики середніх шкіл Катеринослава, і вони часто проходили вулицями міста озброєні і з бойовими піснями — «А чи пан, чи пропав, вдруге не вмирати» . . . До Спілки належав і Валеріян Підмогильний, що пізніше став письменником та був знищений машиною терору. Перше Мазепа був захоплений загальним виглядом «українізованого» полку, що був присланий до залого міста в літі 1917 р. Але через деякий час довелося розчаруватися. Сили «свідомих українців» були замалі, щоб паралізувати большевицьку пропаганду між українізованими частинами. Ленін обіцяв усім рай на землі, аби дістати владу у свої руки: негайний мир, розділ панських маєтностей між селянами,

передачу капіталістичних підприємств робітникам, а всім народам большевицька партія давала на словах «право» творити самостійні держави...

Коли й досі комуністична пропаганда уміє впливати своєю демагогією навіть на високо освічених людей у різних країнах світу, то не диво, що большевицька агітація знаходила прихильність в невідомих українських народних масах 1917 року і пізніше. Українці перед 1917 роком не мали під російською владою своєї школи, преса українська була під забороною, не було вільної організації, а української інтелігенції («свідомих українців») була жменька. Окрім того, треба згадати, що партія Леніна дістала «різними каналами» (слова німецького міністра Кюльмана) велику фінансову допомогу для своєї преси й організації в 1917 р. Уряд Німеччини був заінтересований в тім, щоб повалити владу Керенського, який був проти сепаратного мира з Центральними Державами.

7 листопада (за новим стилем) 1917 р. прийшов Ленін до влади в Росії. 20 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада видала свій III Універсал, яким проголосила Українську Народну Республіку. В листопаді відбулися вибори до Всеросійської Установчої Ради, що мала виробити конституцію Росії. По всій Україні, теж і на Катеринославщині, був створений виборчий союз українських соціалдемократів, соціал-революціонерів та Селянської Спілки. Через лихий стан здоров'я Мазепа відмовився кандидувати в цих виборах і запропонував мою кандидатуру.

Хоч український виборчий блок здобув перемогу в виборах до Всеросійської Установчої Ради, однак доля народів бувшої Російської імперії рішалась в советах робітничих і солдатських депутатів. Тому Мазепа пильно слідкував за тим, що діялось в Катеринославській Раді. Большевицька партія в Советі Катеринослава була в меншості проти російських соціалдемократів-меншевиків, російських соціал-революціонерів, жидівських соціалістичних партій та партій українських. Коли в Києві проголошено УНРеспубліку, то Катеринославський Совет визнав українську владу: в той час, окрім російських меншевиків та соціал-революціонерів, теж большевицька партія мала своїх представників у Центральній Раді. Большевики надіялися, що Центральна Рада визнає уряд Леніна в Росії та перейде на «советську плятформу». Проти замірів большевицької партії накинути Україні диктатуру були солідарні всі інші фракції Катеринославського Совету і в гарячих дискусіях там виступав теж Мазепа.

9 січня 1918 року відбулися в Українській Народній Республіці вибори до Української Установчої Ради. В цих виборах УСДРП

виступала самостійно. В грудні 1917 р., перед виборами, почала організація УСДРП видавати свій часопис «Наше Слово». До редакції належали: І. Мазепа, П. Феденко, Ф. Дубовий і П. Щукін. Ця газета мала успіх у читачів своїм бойовим тоном і популярним стилем. Щоб перешкодити виборам до Української Установчої Ради, большевицька Червона Гвардія учинила повстання в Катеринославі проти волі більшості Совета. Це сталося після того, як Ленін оголосив війну Українській Народній Республіці 17 грудня 1917 року. В обороні української влади в Катеринославі і в губернії виступили відділи Вільного Козацтва і українізований полк, що мав назву «Гайдамацького», під командою офіцера Сергія Єфремова: він був племінником історика літератури Сергія Єфремова. Мазепа, Третяк, Дубовий та інші члени української соціалдемократичної фракції Совета були огірчені нерішучістю інших партій, представлених у Советі: вони, особливо ж меншевики, вірили, що можна переговорами спинити збройний конфлікт між большевицькою Червоною Гвардією та оборонцями УНРеспубліки.

Хоч «Червона Гвардія» була розбита українськими силами, але їй на поміч прийшла допомога з Росії, піддержана панцерним поїздом. Захопивши Катеринослав, большевики учинили в місті криваву розправу над тими, кого уважали за противників так зв. «диктатури пролетаріату». «Червоний терор» не минув і російських та жидівських соціалістів, що пробували переговорами помирити оборонців УНРеспубліки з большевицькими напастниками.

Після поразки большевиків на з'їзді рад у Києві в грудні 1917 р. большевицькі ватажки утекли до Харкова, який уже захопила московська «червона гвардія», і там проголосили себе за «Центральний Исполнительный Комитет Советов Украины» (в скороченні «ЦИКУК»). ЦИКУК скликав в середині березня в 1918 р. так званий «Всеукраїнський З'їзд Советів» у Катеринославі. Це сталося вже після мирового договору з Центральними державами, який підписано в Бересті іменем уряду УНР 9 лютого 1918 р. Українські соціалдемократи та соціал-революціонери вирішили вислати своїх делегатів на цей з'їзд: то була нагода виступити проти диктаторського режиму, який пробувала накинути українському народові Москва. Іменем обох українських соціалістичних партій Мазепа на цьому «з'їзді советів» протестував проти окупаційного російського режиму й терору і зазначив, що український народ не буде терпіти над собою ніякої «опіки» московських комісарів. Ця промова викликала у большевицьких делегатів з'їзду величезне озлоблення проти Мазепа і його однодумців. Щоб не попасти під кулі «червоного терору», делегати

українських соціалістичних партій покинули цей з'їзд і мусіли переховуватись.

Поки це діялось у Катеринославі, Вільне Козацтво під проводом Гаврила Горобця вирушило на північ і приєдналося до армії УНР. Після Берестейського мира на Україну прийшло німецьке та австро-угорське вісько і допомогло армії УНР вигнати з української території большевицьку червону гвардію. В упертих боях з ватагами червоної гвардії, котра на своєму шляху грабувала, що могла, і тероризувала людність, відділи Вільного Козацтва успішно очистили від ворога лінію залізниці від станції Знамянка до П'ятихаток і взяли з боем Катеринослава на початку квітня. За Вільними Козаками йшли німецькі та австро-угорські полки. Вони не хотіли проливати свою кров, давали можливість українцям самим воювати проти російських окупантів.

Всюди, де проходили вояки УНРеспубліки та військо Центральних Держав, населення України всіх національностей щиро вітало визволення від терору ЦИКУК-а. Здавалося, що настала в Україні доба мирного розвитку. В новій ситуації, заходами соціалістичних партій, у Катеринославі у квітні створено Губерніяльну Революційну Раду на чолі з І. Мазепою. До революційної Ради належали теж делегати жидівського Соціалдемократичного Бунду та Соц. Дем. Партії Поале Ціон: Фушман і Фріман. Ця Рада поставила собі завдання — zorganizувати українську адміністрацію на всю губернію. Із Києва не було інструкцій від уряду УНР, що був заклопотаний вимогами непевних союзників — урядів монархічних держав — Німеччини та Австро-Угорщини.

Настрої людности Катеринослава, зокрема робітників, що пережили терор червоної гвардії, вийшли наяв на засіданні Совета Робітничих Депутатів після втечі большевицької влади. Разом з Мазепою я був на тому засіданні, і ми чули промови членів совета — росіян, жидів і українців. Всі вони не знаходили доброго слова про режим «диктаторів над пролетаріатом», що обіцяли робітникам грушки на вербі і принесли в Україну руїну господарства та вивозили на Московщину машини, вагони, паротяги, різну сировину, потрібну для індустрії, і харчові продукти. Після втечі большевицької червоної гвардії із Катеринослава організація УСДРП почала видавати в місті свій щоденник «Голос Робітника». Мазепа уважав це за велике досягнення, бо газета ширила вплив партії на населення Катеринославицини.

При кінці квітня уряд УНР прислав як військову залого для Катеринослава полк із дивізії так званих «Синьожупанників», яка була створена в Німеччині із полонених українців бувшої

російської армії, заходами Союзу Визволення України. То були свідомі козаки, між ними було багато прихильників УСДРП. Це був наслідок освітньої роботи, яку провадили в таборах полонених у Німеччині діячі Української Соціалдемократії — Осип Безпалко, Андрій Жук, Володимир Дорошенко, Роман Домбчевський та інші. Голова Губерніяльної Революційної Ради І. Мазепа мав надію, що УНРеспубліка, спираючись на свідоме, дисципліноване військо, переборе труднощі і забезпечить інтереси «народу селян, робітників, трудящого люду», як сказано в І Універсалі Української Центральної Ради 23 червня 1917 р.

Але процес українського державного будівництва перервала чужа сила. Уряди Німеччини та Австро-Угорщини вірили, що після виходу Росії з війни вони здобудуть перемогу над коаліцією держав Західної Європи, до котрої прилучилася також Америка. Українські харчові запаси і всякі інші господарські ресурси Берлін і Відень хотіли використати для себе. Земельну реформу Української Центральної Ради, що передала панські маєтності селянам-хліборобам, уряди Центральних Держав уважали за перешкоду для постачання населення і війська своїх країн українським хлібом. Поміщики України, ворожі до ідеї української державности, знайшли спільну мову з німецькими рішальними колами: то були командири німецької армії, на чолі з генералом Людендорфом. Поміщики України запевняли німців, що армії Центральних держав одержать харчі й інші продукти тільки тоді, коли буде відновлена велика земельна власність в Україні.

Для того улаштовано в Києві державний переворот 29 квітня 1918 р. З волі союзників, що стали безоглядними окупантами-гнобителями, створено новий уряд на чолі з генералом царської служби Павлом Скоропадським. Його проголошено «гетьманом» України на з'їзді землевласників у Києві, під охороною німецького війська. Новий режим спирався на поміщиків і на класу капіталістів і не мав ґрунту в українським народі. Панівні верстви в Україні, хоч частина їх мала українських предків, стояли за відновлення Російської імперії на чолі з царем.

Уже з перших днів після перевороту новий режим показав своє справжнє обличчя: в Катеринославі і в повітових містах, як і по всій Україні, владу доручено «старостам» із російських монархістів-шовіністів. Губерніяльним старостою Катеринослава став Черніков. Він, як і підлеглі йому повітові начальники, заборонили українську мову в адміністрації. В день «гетьманського» перевороту викликано з Катеринослава полк синьожупанників і по дорозі до Києва німці його роззброїли. Роззброєно теж відомі Українського Вільного Козацтва в Катеринославі і арештовано тих, що не встигли сховатися. Командирів Вільного Козацтва

— Гаврила і Миколу Горобців — поставлено під австрійський воєнно-польовий суд і їх засуджено на кару смерти. Мазепа, разом з іншими українськими діячами, протестував проти цього безправства перед окупаційною владою. Поміг урятувати українських патріотів від шибениці старшина австрійської армії українець Ярослав Чиж: смертний присуд замінено тюрмою.

Після проголошення УНРеспубліки самостійною державою 22 січня 1918 р. позиція російських соціалдемократів-меншевиків та соціал-революціонерів супроти українського руху різко змінилася. Поки український рух мав у програмі автономію України в федеративній Російській Республіці, вони готові були до співпраці з українськими партіями. Але української незалежності від Росії вони не могли «перетравити». Вся російська преса в Україні 1918 р. вела шалену пропаганду в «Українській Державі» Скоропадського проти ідеї української незалежності, називала Україну «насилено самостійнізованою», нежиттєздатною економічно. Преса російських меншевиків і есерів на Україні готова була прийняти будьякий устрій, аби забезпечити російське панування. Приміром, харківський меншевик Сан писав у своїй газеті, що незалежна Україна — це перешкода для поступу, і тому Росія навіть з монархічним урядом вигідніша для прогресу, ніж незалежна Україна. Меншевик Наум Ясний видав у Харкові в 1918 р. книжку, в якій «науково» пробував доказувати, що Україна не має економічних підстав для державної незалежності. До смерти не міг забути Мазепа статті в газеті катеринославських меншевиків, що була надрукована після арештування провідників Вільного Козацтва: *«Тепер він турок, не козак»*, — зловтішно писала ця газета.

Після проголошення влади Скоропадського при старостах були зібрані озброєні ватаги із усякого шумовиння під командою російських офіцерів. Ці «карательні відділи» ходили від села до села, розстрілювали, били й калічили людей, грабували. На Катеринославщині зажив сумної слави російський офіцер Чернов. Він називав себе «Чернухою» і, як командир ватаги «карательів», глумився над катованими українцями: «Знай, це тебе Україна б'є»...

Режим Скоропадського, що спирався на таких адміністраторів, *«відвернув народ від українства»*, як писав меценат української культури Євген Чикаленко р. 1920.

Про шкodu українському рухові від режиму, що його створила німецька окупація під фальшивою назвою «Українська Держава», на чолі з П. Скоропадським, згадав Ленін на з'їзді большевицької партії в Москві, в березні 1919 р.:

«Україна була відділена від Росії виключними обставинами, і національний рух не пустив там глибокого коріння. Оскільки ж він виявився, то німці його затовкли».

В «Українській Державі» Скоропадського, під німецьким протекторатом, російська реакція створила ґрунт для большевицької пропаганди як проти поміщицького режиму, так і проти українського національного відродження. Символом російського панування в Україні за влади Скоропадського було відкриття російського університету в Катеринославі в літі 1918 р. В додаток до російських університетів у Києві, Харкові й Одесі, це був *четвертий* російський університет на Україні.

В ілюстрованій «Українській Енциклопедії для Молоді», виданій Об'єднанням українських православних сестрицтв в Америці 1971 р., надруковано про П. Скоропадського, що «він зробив багато для налагодження адміністративного, економічного й культурного життя країни». Мовляв, були українізовані школи, театри, засновано 2 українські університети, український архів, Всенародну Бібліотеку, Академію Наук, дано почин автокефалії Православної Церкви . . . (Ст. 78).

Ці слова можуть ввести в облуду неінформованих читачів, бо дійсність під режимом Скоропадського була зовсім інша. Все, що створено на полі української культури за влади Скоропадського, було зроблене зусиллями патріотичної української інтелігенції, всупереч перешкодам російських шовіністів, котрі засідали в уряді «Української Держави». Представники партій Самостійників-Соціялістів, Хліборобів Демократів, Української Трудової Партії і Соціал-Федералістів разом з Радою службовців українських залізниць та Радою Всеукраїнської Поштово-Телеграфної Спілки писали в заяві, переданій Скоропадському 21 травня 1918 р.:

«В новий кабінет увійшли російські кадети, октябристи та взагалі представники тих не українських груп, які завжди вороже ставилися до українського руху й до української державности» . . . Автори заяви писали про положення Православної Церкви в Україні, в котрій владу мали єпископи російської національності на чолі з Антонієм Храповицьким, що не дозволяв уживати української мови в церкві і називав українців тільки «малоросами». Приписувати Скоропадському «заслуги» для української культури тощо, як пишуть автори цитованої «Енциклопедії», це значить — заперечувати факти. Про положення України під режимом Скоропадського писала «Робітнича Газета», орган Української Соціалдемократії, Київ, 28 серпня 1918 р.:

«Українська нація перебуває й досі в становищі поневоленої нації. Українському громадянству щодня доводиться боротися

за права української «державної» мови в Українській державі. Українські школи — на становищі пасинків супроти російських, для українських державних гімназій у столиці України немає помешкань, в той час як російські гімназії мають добрі помешкання і ще й не хочуть впустити в них українських гімназій, хочаб на вечірню зміну. По провінції, коли й відкриваються середні школи українські, то лише заходами місцевих «Просвіт» й інших громадських установ, а не державою. Початкова школа й досі не перейшла на українську мову».

Як далеко стояв П. Скоропадський від української національної ідеї, показує такий факт: страхаючись замаху від ворогів свого режиму, Скоропадський написав заповіт, в якому, на випадок своєї смерті, призначив своїм наступником у владі російського націоналіста Сергея Завадського з титулом «верховного правителя України». Завадський жив пізніше на еміграції в Чехії і стояв на чолі «Общества русской культуры». (Про це «Українська Загальна Енциклопедія», т. II, стор. 4, Львів, 1936 р.).

Редактори «Енциклопедії для Молоді», навіть не спом'янули, що Ісаак Мазепа стояв на чолі Уряду УНР в найтяжчий період боротьби за українську державність та що він своїми друкованими працями обстоював творчий демократичний, людяний напрям в українській політичній думці. В цій Енциклопедії про І. Мазепу згадано тільки як про голову ВО УНРади на еміграції...

Після перевороту Скоропадського була розв'язана губерніяльна земська управа в Катеринославі, де був членом І. Мазепа. Розв'язано теж і міську раду («Думу»), що була вибрана в 1917 р. за демократичним законом. Довелося припинити видання щоденника Української Соціалдемократії «Голос Робітника». Однак, робота УСДРП на Катеринославщині не завмерла. В Катеринославі з участю Мазепа створено видавництво «Каменяр» і провадилася просвітна й організаційна робота серед українських робітників. В Катеринославі й губернії діяли українські кооперативні товариства, де соціал-демократи мали значний вплив. З фінансовою допомогою кооперації почав виходити двічі на тиждень орган УСДРП «Наша Справа» в Катеринославі під редакцією Мазепа, П. Феденка і П. Шукина.

В вересні 1918 р. від ЦКУСДРП із Києва був делегований на поміч в редагуванні «Нашої Справи» Анатолій Пісоцький. Він привіз тривожні відомості: російські кола, що керували політикою «Української Держави» Скоропадського, готувалися скинути «українську» маску і приєднати Україну до російського «білого руху», що діяв на Донщині й Кубані на чолі з генералом Денікіном. З допомогою Скоропадського в Україні творилися

військові кадри для «білої», монархічної Росії (напр., «Астраханська армія» і подібні). В кадрах 8 корпусів, що мали б стати основою армії «Української Держави», панував російський елемент або ренегати «малороси». Національно свідомих українців із цих штабів виключали. Про це подбав у Катеринославі командир штабу 8 корпусу генерал Васильченко, російський патріот.

В цих обставинах Мазепа особливо турбувався долею Катеринославського Вільного Козацтва. Як згадано попередю, частина Вільних Козаків врятувалася від репресій у травні 1918 р. Тимчасом у Києві міністер шляхів вирішив створити збройну силу під назвою «Охорона Залізниць» із людей охочих. Для організації Охорони прислано із Києва полковника Михайла Омеляновича-Павленка. Він прийняв в Охорону Залізниць чимало Вільних Козаків, випробованих в боях за волю України.

Після перевороту Скоропадського большевицька пропаганда ожила на Катеринославщині, особливо між робітниками й селянами. Вечорами можна було чути в Катеринославі нові пісні політичного змісту, напр., — «Украина хлебородная, немцу хлеб отдала, сама голодная», — або мовою українською: «Від Києва до Берліна самостійна Україна», і т. д. В містах України стояли німецькі та австро-угорські гарнізони, і там збройна боротьба проти «державної варті» Скоропадського й окупантів була безвидна. Але в сільських місцевостях творилися бойові групи і вони діяли особливо на лівім березі Дніпра під проводом анархіста Нестора Махна в околицях Гуляй Поля. Махно побував у Москві, де мав розмову з Леніном, і одержав із Росії зброю. Російські анархісти в штабі Махна дали цьому рухові свою ідеологію і вели пропаганду проти режиму Скоропадського і проти ідеї української самостійности. В цій ситуації патріоти УНРеспубліки шукали виходу, щоб не дати Україні на поталу російським «білим» і «червоним» імперіялістам та всяким руйнінським елементам. Вільні Козаки, що дістали зброю в організації Охорони Залізниць, були тією силою, на яку можна було сполягати, але їх було небагато.

Події в Україні йшли прискореним темпом. В кінці жовтня настала капітуляція Австро-Угорщини, а в листопаді 1918 р. теж Німеччина визнала свою поразку в війні з державами Антанти. Російська адміністрація Скоропадського в Катеринославі була перелякана руйною німецького та австро-угорського війська і боявся українського збройного руху в самому місті. Староста Черніков взявся до репресій: в жовтні 1918 р. арештовано в Катеринославі Мазепу. «Конец вашей Украине», — глумилися урядовці так зв. Української Держави арештованому. Однак ці

патріоти Росії не рішилися вкоротити віку Мазепі, бо мали страх в непевній ситуації, і незабаром випустили його на волю. Після капітуляції Німеччини виступили в Катеринославі українські озброєні відділи, що мали потім назву «Республіканський Кіш», під командою Миколи Горобця, Павла Василюка (галичанина) та інших. Штаб 8 корпусу генерала Васильченка рушив на Донщину до Денікіна. Про неславний кінець цих гнобителів українського народу надрукована була поезія в газеті «Республіканець», що виходила в Катеринославі: «Гей у нашім славнім місті, де не сто людей, не двісті, а трохи не міліон, жив та був дивізіон» . . .

Уряд російських імперіялістів під фальшивою назвою «Українська Держава» Скоропадського не дав можливості зорганізувати українську армію в 1918 році. Про це писав донський генерал Черячукін, що був в Україні за влади Скоропадського:

«Уряд і особливо гетьман, в душі, безперечно, прихильник Росії, боявся, як мені здавалося, творити українську армію, боявся національних настроїв цієї армії проти Росії». («Донская Летопись», ч. 3, стор. 206). Уряд большевицької Росії використав місяці «передишки» від березня до листопада 1918 р. і за той час створив регулярну «червону армію», з допомогою визначних генералів царського часу.

В Катеринославі в жовтні 1918 р. створено відділ Українського Національного Союзу. Управа Союзу вирішила послати до Києва своїх делегатів для в'яснення ситуації і за директивами з центру. То були — Мазепа та Іван Труба. Делегати добралися до Києва 15 листопада 1918 р., саме коли з Білої Церкви почався збройний рух за відновлення Української Народної Республіки. У Києві діяв Український Революційний Комітет на чолі з Володимиром Чехівським, діячем УСДРП. Теж Гаврило Горобець був членом цього Комітету. Картина, яку побачив Мазепа у Києві, була гнітюча: всюди висіли російські царські прапори, «біла гвардія», на яку спирався режим Скоропадського, громила культурні установи, тероризувала українських патріотів, нищила українські книги й газети. Однак Мазепа, після нарад з членами Українського Революційного Комітету, вернувся з Києва з великими надіями. Хоч Київ ще цілий місяць після виступу Директорії УНР зостався в руках російської «білої гвардії», бо їй помагала німецька залога, однак по всій Україні режим Скоропадського протягом кількох днів був зметений збройним рухом українського народу.

В Катеринославі вже була створена українська влада і військо українське — «Республіканський Кіш» — опанувало місто після втечі білогвардійців та після роззброєння німецьких вояків у

Катеринославі. В Катеринославі Мазепа був у постійному контакті з командирами Республіканського Коша. То були Микола Горобець, Володимир Савченко, Захар Малолітко, Павло Василюк, Василь Скляр і присланий від штабу Армії УНР сотник — Гулий-Гуленко. Крім Скляра і Василюка, всі інші раніше були старшинами російської армії.

Українська влада в Катеринославі зустрілася з новою небезпекою: большевики створили свою червону гвардію, захопили територію Брянського заводу і вели пропаганду проти УНРеспубліки під фірмою свого «совета». В штабі Республіканського Коша вирішено зліквідувати большевицький совет і його червону гвардію. Після боїв червона гвардія утекла на лівий бік Дніпра. Але на поміч большевикам прийшов Махно з своїми «братушками». Почалися бої за місто.

Ці події переживав Мазепа, як національну трагедію, бо на вулицях міста з обох боків лилася українська кров: патріотів Української Народної Республіки і збаламучених большевицькою та анархістичною пропагандою «махнівців». В час боїв Мазепа та інші члени Комітету Української Соціалдемократичної Партії все були напоготові, в зв'язку з штабом Республіканського Коша. Махнівці, разом з большевиками, стріляли на місто з гармат без розбору. Вони мали перевагу в числі і захопили більшу частину Катеринослава. Республіканський Кіш мусів покинути місто. Довелося й мені з Мазепою виїхати з Катеринослава. З Койдаків, передмістя Катеринослава, ми рушили селами, в об'їзд, на північ, щоб добратися до стації Верховцевої, де знаходилися українські бойові частини під командою отамана Самокиша, що був родом з Галичини. Саньми ми добралися до залізниці на півночі від Катеринослава і там зустріли військо УНР. До Самокиша приєднався загін під командою старшини Сакви, з Верховдніпровського. Наше військо атакувало махнівців і большевиків і вигнало їх за Дніпро. Багато махнівців, тікаючи на лівий бік Дніпра льодом, потопилися в ополонках. В Катеринославі була відновлена українська влада.

Людність кляла большевиків і махнівців за безглуздий терор, за грабінництво і всякого роду насильства і привітала українське військо, що визволило Катеринославі. В той час наша преса перейменувала місто на «Січеслав», щоб не згадувати цариці Катерини, що після руїни Січі подарувала «степ широкий, край веселий» своїм фаворитам. Здавалося, що українське військо вже не віддасть Січеслава на поталу ворогам.

Повний надій на успіх нашої боротьби Мазепа з іншими делегатами від Січеславської організації УСДРП виїхав 9 січня 1919 року на партійний з'їзд до Києва. В неприсутності Мазепа,

в Січеславі відбулися вибори до Конгресу Трудового Народу України, згідно з законом Директорії УНР. Депутатами на цей Конгрес вибрано І. Мазепу, П. Феденка, Івана Романченка та Євгена Вирового. Ідучи до Києва, Мазепа сподівався незабаром вернутися в Січеслав. Однак події примусили його залишитися в центрі української політики.

КИЇВ У СІЧНІ 1919 РОКУ

У Києві Мазепа застав тяжку ситуацію. Відновлена Українська Народна Республіка була в війні на різних фронтах. На заході поляки вели агресію на українські землі. Румуни окупували українську Буковину. З півночі сунули полки російської червоної армії на «багату, хлібну Україну» (слова комісара Шліхтера, якого послав Ленін грабувати українських селян). На побережжі Чорного моря в Одесі, Миколаєві і Херсоні в грудні 1918 р. висадилися військо французьке й грецьке, щоб помагати російським монархістам в війні проти большевицької червоної армії. В уряді команди «Юга Росії» на чолі з генералом Денікіном діяли теж недавні міністри «Української Держави» Скоропадського. Напр., міністер земельних справ Колокольцев просто перемандрував із Києва до Денікіна і там його зробили міністром «земледелія». Пропаганда «білих» росіян впевняла уряди Англії, Франції та інших держав, що воювали проти Німеччини, мовляв, Україна — «німецька вигадка», а населення України хоче належати до Росії... В Одесі та в інших портових містах України появились російські військові частини. «Білі» росіяни були в тісній співпраці з французькими командирами, які не визнавали ніякої України і поводитися на нашій землі мов у своїй колонії.

Ця інтервенція викликала величезний заколот в рядах Армії УНР та в повстанських формаціях, котрих український уряд ще не встиг включити в ряди регулярного війська. Думка, що з допомогою Франції мав би вернутися в Україну режим поміщиків з їх «карателями», гнобила й лякала українські народні маси й викликала у них рішучість — дати відсіч непроханим «гостям». Уряд УНР пробував переговорами з командирами французького війська вяснити їм, яку згубу приносить втручання Франції до справ України, але політичні директиви йшли із Парижа, тому переговори успіху не мали.

Мавши війну на різних фронтах, уряд УНР не рішився почати війну з французами та греками на українській території.

Цю ситуацію використала большевицька Москва. Комуністична пропаганда зверталася до населення України і обіцяла допомогу українському народові в боротьбі проти держав Антанти, що несли в Україну режим поміщиків і капіталістів. Ця пропаганда знайшла прихильність серед українських збройних сил. Напр., отаман Григоріїв на Херсонщині перейшов з своєю дивізією на сторону большевицької Москви і рушив проти французів і греків. В тих надміру тяжких обставинах московська пропаганда здобувала вплив і в українських політичних колах. Уряд Леніна заявляв, що визнає УНР, аби тільки український уряд став на «советську плятформу». Однак уже 17 листопада 1918 року, через два дні після відновлення Української Народної Республіки під проводом Директорії, Ленін створив «Український Революційний Совет», до якого ввійшли Сталін, Пятаков, Затонський і Антонов, і послав свою червону армію в Україну.

VI З'їзд УСДРП

В цій критичній ситуації почався VI з'їзд Української Соціалдемократичної Партії в Києві на Володимирській вулиці 10 січня 1919 року. Цей з'їзд можна назвати *історичним*, бо він дав *політичний напрям* дальшій боротьбі за УНРеспубліку. В той час надії на рівноправний союз між советською Росією та незалежною Українською Народною Республікою мали теж деякі члени Української Соціалдемократії, що стояли на високих позиціях в українському уряді. Голова уряду Володимир Чехівський уважав, що тільки союз з большевицькою Москвою може врятувати Україну від панування «білих» генералів і поміщиків. Голова Директорії УНР В. Винниченко хитався, він не мав ясного погляду на тодішню ситуацію. Між делегатами на з'їзді УСДРП була група, що агітувала за перехід Української Народної Республіки на «советську плятформу», бо тоді, мовляв, Москва не буде вважати України за «реакційну» і не буде воювати проти УНРеспубліки. Цей погляд мав теж Михайло Грушевський, президент Української Центральної Ради в 1917—1918 рр.

Мазепа та інші учасники з'їзду УСДРП обстоювали в дискусіях демократичну плятформу партії і програму будівництва УНРеспубліки. Вони вияснили на з'їзді, що «советська влада» це диктатура комуністів. Визнати «советську форму влади» було б те саме, що капітулювати перед большевицькою партією, котра була ворожа до ідеї незалежної України. Впливали на політичні настрої в Україні теж революційні події в Німеччині

та в Австро-Угорщині, де впали монархічні режими і поширилися симпатії до «диктатури пролетаріату» у формі «советів».

З'їзд Української Соціалдемократії мусів дати відповідь членам партії і українському народові, на якій основі будувати незалежну Українську Республіку: на демократичній, чи на диктаторській, советській, або, як казали в українізованій формі — «радянській»? Навіть найбільш політично освічений в рядах УСДРП Микола Порш не мав певного погляду в цій кардинальній справі того часу. Мазепа згадує в своїй праці «Україна в огні й бурі революції»:

«Тільки після того як я і Феденко відбули з ним (Поршем) довшу розмову, він врешті признав рацію наших поглядів. Тоді ми спільно з ним виготовили проект політичної резолюції, який потім і був прийнятий з'їздом майже без змін» (Частина I, стор. 77).

Рішуча позиція Мазепа та інших делегатів із Січеслава на з'їзді врятувала демократичну плятформу УСДРП. 10 делегатів заявили однак, що вони не визнають постанов з'їзду і творять свою «незалежну фракцію УСДРП» на радянській плятформі. Мазепа казав на з'їзді тим, котрі покликалися на «радянські настрої» в народних масах, що ці ілюзії скоро зникнуть при зустрічі з режимом большевицької диктатури й терору.

Вплив большевицької пропаганди на військо УНР у той час ілюструє телеграма до полковника Василя Тютюнника в Головний Штаб Армії УНР (Київ) від полковника Палія з Конотопу на Чернігівщині дня 24 грудня 1918 р. Палій повідомляв, що в районах Чернігівщини й Полтавщини

«з кожним днем число большевицьких агітаторів збільшується, до них пристає анархічний елемент місцевої людности із молодих людей, переважно робітників... Кролевець покищо в наших руках, але відрізаний. Командир Стрілецького полку доносить, що в його залозі є до 600 козаків, але в бій вони не хочуть вступати. Такий самий настрої козаків і в других частинах, котрі відмовляються йти проти своїх, як вони кажуть, братів... Якщо такий настрої буде тривати, то, можливо, сьогодні або завтра з'являться большевики із своєї Совдепії і разом з місцевими встановлять советську владу, заарештувавши всіх старшин штабу і полків».

Полковник Палій просив прислати на поміч надійні частини для боротьби з большевиками. Телеграму Палія перехопила комуністична агентура і її переслав Л. Троцький в Москву 2 січня 1919 року. Він повідомив Леніна про «необхідність рішучого наступу, що може дати успіх і при невеликих силах». (The Trotsky Papers, том I, 1917—1919 р., стор. 230—232, Гаара, 1964 р.).

Старшини Армії УНР переживали в той час трагедію, бачивши упадок дисципліни і бойового духа в війську, що піддавалося большевицькій пропаганді за спільний фронт у боротьбі проти інтервенції держав Антанти. Пам'ятаю, як Симон Петлюра, член УСДРП, приїхав на з'їзд Партії після вибору нового Центрального Комітету Партії. До ЦКУСДРП вибрано І. Мазепу, П. Феденка, І. Романченка, що на з'їзді УСДРП виявили свою непримиренність супроти московської пропаганди за створення в Україні «влади советів». В розмові Петлюра прочитав телеграму від командира одного полку, що спинив наступ російської червоної армії на Полтавщині:

«Настрій бадьорий, постачання добре, відношення козаків до старшин — прихильне»... Як бачите, старшини мусять шукати ласки у своїх підлеглих, — додав з смутною усмішкою Петлюра.

Великою поміччю в обороні демократичних основ програми Української Соціалдемократії були делегати УСДП Західної України — Роман Яросевич, лікар, та Осип Безпалко, провідник соціалдемократів Буковини. Яросевич був свого часу членом австрійського парламенту в Відні. На з'їзді УСДРП в Києві зроблено почин для об'єднання обох соціалдемократичних партій, що діяли перед тим в Австрії та Росії. Про довір'я УСДРП до Мазепи говорить факт, що після з'їзду йому доручено відповідальну функцію — секретарство в ЦКУСДРП. В звідомленні попереднього секретаря ЦКУСДРП — Михайла Авдієнка, що перейшов до «фракції незалежних соціалдемократів», стверджено, що до кінця 1918 року в Партії було коло 35.000 членів. Пізніше не було можливості вяснити, яке число членів УСДРП приєдналося до «незалежників». Вони дорого заплатили за свої «радянські» ілюзії, бо були знищені большевицьким окупантом.

«Незалежники» та соціалреволюціонери, названі боротьбистами від газети «Боротьба», своєю агітацією нищили бойовий дух в Армії УНР, бо казали, що уряд УНР «буржуазний» і «реакційний», і що російська червона армія несе волю українському народові. Агітація цих людей діяла на недосвідчені маси народу в Україні більше ніж пропаганда російських большевиків, бо вела-ся українською мовою і цим викликала довір'я серед українців.

ТРУДОВИЙ КОНГРЕС

Мазепі та іншим членам соціалдемократичної фракції Трудового Конгресу (він був відкритий у Києві 23 січня 1919 року) довелося обороняти демократичний устрій УНРеспубліки в тяж-

кому змаганні з сторонниками «радянства» на чолі з М. Грушевським. Слід згадати, що в той час соціалдемократи-меншевики України одержали з Москви від провідника російської соціалдемократії Юлія Мартова пораду — піддержувати уряд відновленої УНРеспубліки. Про це нас повідомив член Конгресу Трудового Народу України Біск, давній діяч меншевицької партії.

В дебатах з прихильниками «радянської плятформи» члени фракції УСДРП доказували, що відхід українського уряду від демократії до диктатури советського типу вніс би руїну в нашу армію і це привело б до ліквідації боротьбу за українську незалежну державу. Завершенням успіху української соціалдемократичної фракції Трудового Конгресу був *«Закон про форму влади на Україні»*, зредагований з участю Мазепи і затверджений великою більшістю Конгресу. В тому Законі між іншим сказано, що Конгрес є проти диктатури і стоїть за демократичний устрій в Україні:

«Правительство Української Народної Республіки, разом з комісіями Трудового Конгресу, має підготувати закон для виборів всенародного парламенту Великої Соборної України», — написано в тому Законі.

Надії українських «радянофілів», що хотіли відвернути від України російську окупацію проголошенням «радянської влади», Мазепа називав фантастичними мріями. — Коли б ми зійшли з позиції демократії і прийняли радянську плятформу, то Ленін все одно нас не буде трактувати як своїх приятелів-однодумців. Большевики сказали б тоді, що то замасковані «буржуазні націоналісти», яких треба знищити. Москві потрібні наші господарські ресурси, бо уряд Леніна зруйнував господарство в Росії і там по містах велика недостача харчових продуктів. Пропаганда «робітничо-селянської влади» — це хитрий, маневр Москви, щоб дурити наївних людей на Україні. В дискусіях з «радянофілами» на з'їзді УСДРП і на Трудовому Конгресі Мазепа твердив, що перехід УНРеспубліки на «советську шлятформу» поміг би пропаганді «білих» росіян та поляків проти УНРеспубліки як «большевицької».

Які сильні були в той час «радянські» ілюзії в українських партіях, показує такий факт: 28 січня 1919 р., коли вже закінчив свої наради Трудовий Конгрес, ухваливши Закон про демократичну владу в УНРеспубліці, відбулася Конференція Партії Українських Соціалреволюціонерів (Центральна Течія) в Києві.

На цій конференції прийнято резолюцію про «радянську форму влади» на Україні. Таким чином, не тільки соціалреволю-

ціонери — боротьбисти, що вже в 1918 році стали на «радянську плятформу», але й есери Центральної Течії відмовилися визнавати Закон Трудового Конгресу про демократичний устрій УНРеспубліки. Бувши в центрі українського політичного життя від січня 1919 року, Мазепа мусів витратити багато часу на дискусії з тими, що мали «радянські» ілюзії, особливо з провідниками есерів Центральної Течії, з якими пізніше удалося налагодити співпрацю в боротьбі за незалежність України.

Приїхавши із Січеслава з великими надіями на успіх нашої боротьби за державність, Мазепа був розчарований настроями в політичних колах Києва. Деякі визначні діячі втрачали віру в успіх української боротьби і виїздили за кордон в дипломатичних місіях УНР, або подавалися в Галичину, де українське військо на деякий час спиноло польський наступ. В січні 1919 року покинули українську столицю для служби в дипломатичних місіях УНР: Микола Порш, як посол в Берліні, Дмитро Антонович — посол в Римі, а з ним Василь Мазуренко; Борис Матюшенко і Сергій Шелухин — Париж, Кость Лоський — Стокгольм, Максим Славинський — Прага, Олександр Лотоцький — Туреччина, Федір Матушевський — Греція, Євген Голицинський — Вашингтон і т. д. З послами виїхали теж мало підготовані до дипломатичної служби молоді люди як службовці. А в той час в апараті уряду УНР і в армії потрібні були люди для боротьби і щоденної «чорної роботи».

На довершення всього, і В. Винниченко, коли уряд переселився до Винниці, вирішив вийти із Директорії і покинути Україну. Винниченко був пригноблений політикою французьких інтервентів на Україні і настоював на тім, щоб соціалісти відійшли від влади і дали можливість створити новий уряд УНР, «буржуазний», з яким французькі представники схотіли б говорити. Винниченко казав, що хоче відійти від урядової діяльності, бо «утомився» і мусить відпочити... Після довгих дискусій ЦК УСДРП вирішив відкликати членів партії із Директорії та уряду УНР. Здавалося, новий уряд, без участі соціалістів, міг би дійти до порозуміння з французькими інтервентами. З Петлюрою умовлено, щоб він лишився на чолі Армії УНР, як Головний Отаман, і він подав заяву про *тимчасовий* вихід із Партії. Однак надії на зміну політики французького уряду щодо України були марні. В Парижі хотіли підпорядкувати Армію УНР загальній французькій команді, разом з російськими білогвардійцями, для «походу на Москву», а там, мовляв, доля України буде вирішена після перемоги над большевизмом...

Пізніше Мазепа називав рішення ЦК УСДРП про відкликання членів Партії із уряду УНР *тяжкою помилкою*. Ті політичні

групи, що прийшли до влади в лютому 1919 року, зовсім не мали людей, які могли б вести пропаганду й агітацію в народних масах. То були люди «кабінетні», як новий прем'єр професор Сергій Остапенко та інші його колеги в уряді. При «лівих» настроях, що були в той час поширені в народних масах України, і які використовувала в пропаганді большевицька Москва, уряд Остапенка «висів у повітрі», бо надіявся тільки на поміч французького війська і не міг знайти підпори у власнім народі. З виходом соціалістів із уряду УНР збільшився розклад в армії УНР і в державному апараті.

Не хвалив Мазепа особливо Винниченка за його «втому» і виїзд за кордон в момент, коли Україна була оточена з усіх боків ворогами. Як людина політичного характеру, Мазепа відчував свою відповідальність перед Рідним Краєм у страшній небезпеці. Люди політичної вдачі не вважають на втому і в тяжких обставинах живуть громадськими інтересами.

Уряд Остапенка не мав успіху в переговорах з командирами французького окупаційного війська на півдні України і був зовсім безпорадний у внутрішній політиці. Члени уряду перебували в різних містах. Одні в Одесі вели розмови з французькими командирами, котрі не мали впливу на політику свого уряду в Парижі; другі опинилися в Кам'янці на Поділлі, інші в Гусятині або в Станиславові, де в той час знаходився уряд Західної Области УНР. Не були вкупі й члени Директорії. Червоної армії удалося захопити ст. Жмеринку і так був перерваний зв'язок між південними й північними частинами українського війська. Тоді ще збільшилася комуністична пропаганда серед населення і в війську УНР за «радянську владу». Штаб південних частин армії на ст. Вапнярці прийняв цю формулу. Рада Січових Стрільців на чолі з Євгеном Коновальцем, Андрієм Мельником та Осипом Назаруком оголосила свою прихильність до «радянської влади» в Проскурові в березні 1919 і в своїй заяві нарікала на «недовір'я народу» . . .

Бачивши, що уряд Остапенка фактично був паралізований, єдиний активний член Директорії С. Петлора прислав телеграму до Мазепи в Кам'янці-Подільському в кінці березня з пропозицією:

«Створити новий уряд, що не мав би нічого спільного з попереднім». Надія уряду Остапенка на зміну політики французьких інтервентів щодо УНРеспубліки була марна. Військо отамана Григорієва (начальником штабу у нього був Юрко Тютюнник) примусило французів, греків та їхніх білогвардійських союзників тікати на Чорне море. Григоріїв взяв Миколаїв, Херсон і Одесу на початку квітня 1919 р.

9 квітня, згідно з пропозицією Петлюри, створено в Рівному на Волині соціалістичний уряд УНР на чолі з Борисом Мартосом. В новому уряді Мазепі доручено міністерство внутрішніх справ. Мазепа змобілізував людей на боротьбу проти большевицької пропаганди в тих повітах, що були під владою УНР. В областях України під російською окупацією уже почався масовий повстанський рух проти большевицької влади, і на сторону армії УНР переходили не тільки полки українців, змобілізованих до червоної армії, але й частини чисто російські. Для інформації українських народних мас, що раніше ставилися прихильно або пасивно до агресії з Москви, а тепер взялися до зброї проти большевицького режиму, Мазепа послав довірених людей в області України, що були під російською окупацією. В цій інформації, усній і друкованій, заявлялося, що Уряд УНР орієнтується на власні сили народу і не прийме ніяких договорів з іншими державами, які могли б привести в Україну чуже військо. До нового уряду УНР, окрім соціалдемократів, вступили соціалреволюціонери Центральної Течії та представники соціалдемократів і радикалів Західної України: Осип Безпалко, Володимир Темницький та Антін Крушельницький. Новий уряд символізував таким чином *соборність України*, що була проголошена 22 січня 1919 р. в Києві і затверджена Універсалом Трудового Конгресу.

Бойовий дух ожив в армії УНР: українське військо з Волині наближалося вже до Києва. Здавалося, що УНРеспубліка пережила найтяжчу пору боротьби. Але лихо не спало: руїтники, що служили чужим інтересам, виступили проти Головного Отамана Армії УНР С. Петлюри і проти Уряду Б. Мартоса. То був бунт Оскілка 29 квітня 1919 р. в Рівному, де діяв Уряд УНР. Як пізніше виявилось, Оскілко був польським агентом. Командир фронту Оскілко відкрив большевикам шлях для наступу. Довелось урядові покинути Рівне і рушити на Захід.

Бунт Оскілка показав, що армія без політичного контролю може стати зняряддям усяких пройдисвітів. Мазепа казав, що армія в кожній нормальній державі не займається політикою, вона виконує ті завдання, які ставить їй уряд: «*Армія — це зняряддя політики*». Мазепа настоював, щоб була організована Державна Інспекція при Армії УНР, для інформації війська про політику уряду і для нагляду за командним складом, бо були в армії теж непевні й анархічні елементи. Однак, після авантюри Оскілка, 9 червня 1919 р. учинив новий бешкет у війську полковник Болбочан у Проскурові на Поділлі. Він захопив команду

над Запорізьким Корпусом Армії УНР, відсунувши від влади полковника генерального штабу Володимира Сальського. Про те, як поставились козаки й старшини Запорізького Корпусу до Болбочана, писав р. 1921 Є. Коновалець:

«Роз'ярення проти Болбочана було в Проскуріві таке велике, що тільки з трудом удалося врятувати його перед самосудом гарячих елементів зпоміж схвильованих запоріжців, які вище ставили добро і цілість свого корпусу від замірів одної амбітної людини» («Воля», Відень 1921 р., стор. 132).

Арештованого Болбочана військовий суд постановив покарати смертю. В кожній армії бунт проти влади, а особливо на фронті, карається найгостріше. Однак ще й досі серед української еміграції дехто ширить легенду, мовляв, військовий суд незаконно засудив Болбочана... Мазепа, своїм характером і вихованням чоловік дисциплінований, високо ставив відповідальність і дисципліну в державному апараті і в війську. «Військо без страху (без кари за непослух) бути не може», — казав Мазепа, згадуючи слова гетьмана Івана Виговського.

В той час потрібні були великі зусилля на те, щоб політика уряду УНР була зрозуміла і прихильно оцінена в народних масах України, що виступали збройно проти московських окупантів. Треба було зміцнити довір'я народу до уряду УНР, захитане ворожою пропагандою. Провідники повстанського руху хотіли знати напрям політики уряду УНР, коли в листі до нього писали 28 квітня 1919 р.:

«Скажіть нам і всьому народові України, яку владу несете ви для України, бо кажуть люди, що ви маєте якусь угоду з державами Антанти»... В тому листі от. Григорієва і членів його штабу була висловлена віра в демократичний лад, що населення України *«не визнає диктатури партії, диктатури особи»*.

Саме в той час Українська Національна Рада Західної області УНР, перед відступом Української Галицької Армії на Наддніпрянщину, проголосила голову Ради Євгена Петрушевича «диктатором»...

«ЧЕРЕЗ НЕЗГОДУ ВСІ ПРОПАЛИ»...

Готуючи до друку свою працю *«Україна в огні й бурі революції»* в Празі перед 1939 роком, Мазепа згадував часто ці слова з відомої поезії гетьмана Івана Мазепи: *«Всі покою щиро прагнуть, а не всі в один гуж тягнуть»*. В липні 1919 р. в місті Кам'янці Подільському над Смотричем зійшлися два українські уряди і дві армії. Наддніпрянці пережили революцію, німецько-

австрійську окупацію, російський реакційний режим Скоропадського, масовий революційний рух проти поміщицької тиранії і відновлення УНРеспубліки під проводом Директорії.

Українці під австрійською владою не переживали цих катастрофальних подій і в Галичині перевагу мали елементи консервативні.

Провідники уряду ЗОУНР на чолі з «диктатором» Петрушевичем ставилися з недовір'ям до соціалістичного уряду Мартоса і до Головного Отамана Петлюри. Вони не розуміли, що тільки об'єднання обох урядів і армій під спільною командою мало шанси на успіх української боротьби за державність. Треба було рішати, котрий ворог був Україні більш небезпечний. Польське військо спинилося над Збручем і з поляками підписано умову про демаркаційну лінію між військом обох країн. Російська червона армія мусіла оборонятися проти «білих армій» — Денікіна і Юденича та проти війська Колчака на сході. Повстання руйнували «советську владу» на Україні. Польща не мала сили, щоб захопити всю Україну під свою владу, але Росія — «біла» й «червона» — вважала Україну за свою провінцію, без якої Росія, мовляв, не могла жити. Провідники Росії «білої» і «червоної» претендували панувати над усією територією України, включно з Галичиною, Буковиною і Закарпаттям.

В уряді Петрушевича була віра в «справедливість» урядів Антанти, і було переконання, що держави-переможці мають моральну повинність забезпечити українцям бувшої Австро-Угорщини національне самовизначення. Вони не могли реально оцінити рішення Найвищої Ради держав Антанти з 25 червня 1919 р., що віддавало Галичину під польську окупацію:

«Щоб охоронити особисту безпечність і маєток мирного населення Східної Галичини перед звірствами большевицьких банд, Найвища Рада Антанти та її союзників вирішила уповноважити провідників Польської Республіки продовжити їх операції аж по Збруч».

В уряді ЗОУНР з'являлися фантастичні і суперечні пляни, як визволити Галичину від Польщі, хоч тверда дійсність не давала на це шансів. То робили заходи в червні 1919 р. — перейти з військом на територію Румунії, щоб цим показати світові, що УГА «не большевицька»; або ж вступити в союз з большевицькою Росією для боротьби проти Польщі. Тому співпраця уряду УНР з диктатором Петрушевичем, що хитався між такими протилежними проєктами і не думав про справу всієї України, була дуже трудна. До створення спільної політичної лінії так і не дійшло, і роздвоєння стало одною з головних причин руїни української державности. В уряді Петрушевича бракувало рішу-

чости й витривалости, потрібної в революційних умовах. Ці люди, як писав визначний діяч Радикальної Партії Кирило Трильовський, годилися для політики в мирний час, але не могли зорієнтуватися в подіях революції.

Однак бракувало правильної оцінки тодішньої ситуації України також деяким групам наддніпрянців. Мазепа називає їх у своїй праці «Україна в огні й бурі революції» «правими». Я радше назвав би їх «дезорієнтованими». До них належав і Афанасій Андрієвський, член Директорії, що заплутався в інтриги проти уряду УНР і через те вже не міг появитися до Кам'янця, тимчасової столиці УНР. Цим дезорієтованим здавалося, що Україні був потрібний уряд інший, несоціалістичний, і вони шукали собі підтримки у Петрушевича. Дезорієтовані просто не хотіли бачити масового повстанського руху на Україні, що виступав в боротьбі проти большевицької окупації під кличами соціалістичними і навіть «радянськими». В липні 1919 р. до Армії УНР приєдналася частина повстанців от. Григорієва, що був убитий при зустрічі з Махном на Херсонщині. Командир цих повстанців Юрко Тютюнник, був чоловік з соціалістичними симпатіями. Теж багато інших повстанців, що на початку 1919 р. мали прихильність до «радянської влади», покладали тепер надії на уряд УНР. Незалежні соціалдемократи підняли повстання проти большевицької влади під прапором «незалежної радянської України». Соціалістичний уряд УНР знаходив довір'я в цих «лівих» руках.

«Дезорієтовані», в малому числі і політично недосвідчені, після невдалої орієнтації на поміч Антанти, не мали впливу в масових рухах України. Вони створили в Кам'янці «Національно-Державний Союз» і вели пропаганду, мовляв, уряд УНР прямус «до так званої диктатури центральних комітетів соціал-революціонерів та соціалдемократів по шляху орієнтації на міжнародну світову революцію».

В одній із своїх книг про історію УНРеспубліки в 1919 році Матвій Стахів безкритично повторив демагогічні слова «дезорієтованих», мовляв, уряд Мартоса-Мазепа був «диктатурою центральних комітетів» — УСДРП та УПСР. Як же було в дійсності? Майже всі члени центральних комітетів соціал-революціонерів і соціалдемократів діяли в державному апараті або в Армії УНР в різних функціях: Мазепа — міністер, а від 29 серпня 1919 р. — голова Уряду УНР, Микола Шадлун — міністер Народного Господарства, Володимир Старосольський — заступник міністра Закордонних Справ, Осип Безпалко — міністер Праці, Іван Романченко — заступник Головного Державного Інспектора, і т. д. Урядову працю виконували теж члени ЦК Партії Соціал-Революціонерів: Дмитро Одрин — міністер Здоров'я, Теофан Чер-

каський — міністер Інформації, Іван Часник — заступник міністра Інформації, Іван Паливода — міністер Пошт. Чи названі особи, виконуючи відповідальну роботу в державному апараті, і одночасно як члени керівних органів своїх партій були «диктаторами»? Чи голова Консервативної Партії і одночасно прем'єр уряду Великобританії Едвард Гіт, чи президент Австрійської Соціалістичної Партії — голова уряду в Австрійській республіці Бруно Крайський, або голова уряду Німецької Федеративної Республіки — предсідник Німецької Соціалдемократичної Партії Віллі Брандт — «диктатори»? Може М. Стахів визнав би за «диктатора» Панаса Феденка, котрому ЦК УСДРП доручив секретаріат Партії, коли Мазепа вступив до уряду УНР, як міністер внутрішніх справ? Дивні бувають погляди деяких авторів на події 1919 року в УНРеспубліці . . .

В уряді Є. Петрушевича не було віри у власні сили народу, що визволився від гіпнозу большевицької пропаганди і в уряді самостійної УНРеспубліки бачив надію на визволення. Петрушевич і його порадики сподівалися, що справа Галичини, окупованої поляками, буде «справедливо» вирішена на користь українців якимсь міжнародним трибуналом. А тому що держави Антанти і теж уряд американський присудили Наддніпрянщині бути провінцією Росії, то Петрушевич не хотів зв'язувати долі Галичини з Наддніпрянською Україною.

Редакція органу УСДРП — «Робітнича Газета» — знаходилася в домі Шраера в Кам'янці. В тому домі жив теж Мазепа. У нього відбувалися наради ЦК УСДРП, на яких учасники ділилися інформаціями і дискутували про політичну ситуацію — міжнародну і внутрішню. Мазепа був особливо заклопотаний відомостями про переговори між «дезорієнтованими» та Петрушевичем. Деозорієтовані радили Петрушевичеві учинити державний переворот: відсунути від влади Петлюру та уряд УНР і стати диктатором на всю Україну! Всеж Мазепа не вірив, щоб після авантур Оскілка й Болбочана прийшло до нової спроби перевороту. Коло дому, де жив Мазепа, не було ніякої охорони. Коли Мазепі радили поставити варту коло його приміщення, то він казав, що місто дуже спокійне, а козаки потрібні на фронті. Не мав Мазепа теж ніякої зброї при собі.

29 серпня 1919 року замість Бориса Мартоса прийняв прем'єрство в Уряді УНР Мазепа. Українське військо мало великий успіх в війні проти червоної армії: 30 серпня українці вступили в Київ. До людности Кам'янця промовляли 31 серпня з балкону урядового будинку — голова уряду Мазепа і міністер війни Всеволод Петрів. Здавалося, що вже минула найтяжча доба боротьби за волю України. Та недовго тревала наша радість.

Виявилось, що українські командири, взявши Київ, необачно пустили військо Денікіна до Києва через міст з лівого берега Дніпра. Денікінці почали атаку на українське військо, і довелося Київ залишити.

Коли пізніше Мазепа згадував український плян війни в другій половині 1919 р., то висловлювався, що похід українського війська на Київ не був раціональний: треба було вирватися з блокади, яку наложила на нас Антанта, бо через те наша армія не мала зброї, ліків і постачання, — казав Мазепа. Похід до Чорного моря, на Одесу Мазепа вважав за єдино реальний, бо це давало б українському урядові зв'язок з вільним світом. Плян походу на Київ був ухвалений у Штабі Головного Отамана, без відома уряду. Полковник Володимир Кедровський, тодішній Головний Державний Інспектор Армії УНР, писав мені з Америки, що проєкт походу на Київ виробив штабовий офіцер Микола Капустянський.

Здача Києва російським білогвардійцям і дальші події тримали Мазепу в великому напруженні, бо після того поглибилась розбіжність у поглядах на пляни боротьби за українську державність. Відомо, що в революційних подіях не все рішає число противників. Часто виграє та сторона, що вміє вибрати відповідний момент для удару на ворога, коли він не готовий відбити атаку. Тут має велику вагу теж психологічний момент. Успіхи Денікіна в війні проти російської червоної армії так подіяли на Петрушевича і його порадників, що вони не хотіли й думати про боротьбу проти російських «білих» окупантів України. Окрім того їх манила надія на ласку урядів Антанти для Галичини і вони боялися прогнвити їх війною проти «білої Росії», якій давали щедру допомогу Англія і Франція.

А тимчасом із областей, окупованих білогвардійцями, тікали українці, в великій частині інтелігенція. Вони приносили вісті про «білий» терор, про поворот поміщиків, які вимагали від селян відшкодування, про заборону української мови, про палення українських книжок чиновниками «білої» Росії і т. д. До Кам'янця прийшов Гаврило Горобець з дружиною Лідією, прийшов теж Левко Чикаленко із Києва. Із Січеслава добилася до Кам'янця жінка І. Романченка Тетяна і з нею група членів УСДРП. Оповідали про повстання проти «білих» в різних областях України, про погроми, які чинили денікінці над жидівською людністю. Мазепа одержав тоді звістку про його родину, що зосталася в Січеславі.

Настрої українців під «білим» режимом характеризує оповідання втікачів із Січеслава: зустрічати російського генерала, що вступив з військом до міста, вийшла делегація і в ній був

теж Якубович, свого часу член губерніяльної земської управи, колега Мазепи. Він позичив у Д. Яворницького із Музею Запорізької Старовини рушник, на якому поклали хліб з сіллю. Генерал прочитав на рушнику вишиті слова *«Не той козак, що поборов, а той, що вивернувся»*, — і дуже розгнівався, назвав це політичною демонстрацією «українських сепаратистів».

Мазепа посилав українців, що тікали із східних областей України, до Петрушевича і до його порадників і вони оповідали про недолу українського населення під владою російських монархістів. Однак ці інформації не мали впливу на Петрушевича і на командирів Української Галицької Армії. Вони не рішались «провокувати» Денікіна. Коли доводилося говорити з Мазепою про пасивність Петрушевича і його порадників, то він пригадував слова Дантона, надхненника французької армії за Великої Французької Революції, що в боротьбі треба *«смільовости, смільовости і ще смільовости»*. Цієї відваги провідники уряду Петрушевича в той час, коли важилася доля усєї України, не мали.

З почину Мазепи створено для координації повстанських рухів Центральний Український Повстанський Комітет із трьох осіб: Назар Петренко (від Укр. Соц. Революціонерів), Панас Феденко (від УСДРП) і Олександр Щадилів (Селянська Спілка). «ЦУПКОМ» мав зв'язки з повстанцями в різних областях України під окупацією «білих». Були теж спроби вплинути на Махна через спеціальних посланців. Мавши через ЦУПКОМ широку інформацію про ситуацію України під режимом Денікіна, Мазепа вважав, що негайний наступ українського війська проти «білих» окупантів може успішно завершити боротьбу України за незалежність. С. Петлюра, командири і козаки Армії УНР були в тривозі, що через пасивність УГАрмії мусіли марнувати час, вигідний для війни й перемоги.

Інші настрої панували в уряді ЗОУНР та в команді УГАрмії. Неначе воскресло давно поховане москвофільство, що довго гальмувало національний розвиток українців у Галичині. Поширилася надія на «білу Росію», котра мала б допомогти українцям визволитися з польської окупації і після того уся територія України з'єдналася б з против bolshevikською Росією на основі *«конфедерації обох держав — України і Росії»*. А тоді — були б укупі — *«руські землі українського народу для України, та руські землі російського народу для Росії»*... Цей фантастичний плян розвивав бувший член Віденського парламенту Кость Левицький у газеті «Український Прапор» (Відень, 23 серпня 1919 року). Коли навіть Кость Левицький, що мав великий авторитет у Галичині, показав свою повну дезорієнтованість щодо політики «білої Росії», то що ж казати про Петрушевича, Назарука, Па-

нейка, Томашівського та інших титулованих, але політично безпорадних сторонників галицького сепаратизму? В начальній Команді УГАрмії не хотіли взяти до відома, що в той час похід Денікіна на Москву вже спинився і тили білої армії на Україні були руйновані повстанським рухом.

Малописьменний «мужичок із Гуляй Поля» Махно зрозумів тодішню ситуацію в Україні краще ніж Петрушевич та командири УГАрмії.

25 вересня 1919 року Махнові ватаги на своїх «тачанках» — возах з примонтованими кулеметами — рушили від Умані на південний схід і швидким маршем протягом двох тижнів захопили міста — Олександрію, Кривий Ріг, Січеслав і дійшли до Бердянського й Маріуполя над Озівським Морем. Штаб Махнового війська в своєму русі проти «золотопогонників» (так в народі називали денікінців) «обріс» новими силами — борцями, котрим зовсім був чужий «анархізм» Махна. Коли б військо УНРеспубліки почало атаку на «білу» армію в свій час, то революційна енергія українського народу влилася б у регулярні частини нашої армії. Про безпорадність політичних і військових провідників ЗОУНР у той час писав пізніше Дмитро Паліїв, ад'ютант ген. Тарнавського, командира УГА:

«Ми дивилися на Денікіна як на грізну мілітарну силу в той час, як денікінська армія вже відступала на цілому большевицькому фронті, представляючи собою здеморалізовану отару» (Літопис Червоної Калини, Львів, 1930 р.). Мов зачаровані уявою про непереможну силу російської «білої» армії, Петрушевич і його радники — цивільні й військові, після конфлікту в Києві, боялися починати бій проти війська Денікіна. Нарешті самі «білі» почали наступ проти українського війська, і тоді, в кінці вересня, Петрушевич погодився оголосити війну Денікінові. Мені доручено написати проєкт декларації в цій справі, яку підписали Петлюра, Петрушевич і члени обох урядів. То був *останній* спільний політичний акт урядів України Наддніпрянської і Наддністрянської.

За прогааний сухий місяць вересень, вигідний для військової акції, дорого довелося заплатити. В жовтні почалися холодні дощі, в війську поширилась пошесть тифу, проти чого не було ліків, бо уряди держав Антанти наклали блокаду на територію УНРеспубліки. Начальна Команда УГАрмії, що й раніше не мала охоти воювати проти «білої Росії», вирішила рятувати «цілість армії» і підписала договір капітуляції з представниками Денікіна. В договорі капітуляції 6 листопада 1919 р. написано, що Галицька Армія переходить «в повне розпорядження Головного Команданта Озброєних Сил Півдня Росії» (тобто — Денікіна).

Коли Мазепі доводилося згадувати капітуляцію Начальної Команди УГА то він казав: «Деколи буває, що військо в скруті припиняє боротьбу з противником, капітулює. Але команда армії не сміє приймати політичних зобов'язань перед ворогом». Однак Начальна Команда УГА привласнила собі право приймати політичні рішення, що було прерогативою Петрушевича. В договорі капітуляції, Начальна Команда Галицької Армії заявила між іншим:

«Галицьке правителство застановляє часово, через брак території, свою діяльність і переходить під опіку Російської Добровольчої Команди. До часу визначення місця його осідку переселиться Галицьке правителство в Одесу, куди негайно виїде».

Під натиском Петлюри і Мазепи Петрушевич скасував був договір Начальної Команди УГА про капітуляцію, але незабаром послухав своїх радників і збирався їхати в Одесу «під опіку» російських білогвардійців...

Коли Начальна Команда УГА своїм переходом під протекцію Денікіна відкрила шлях для наступу «білих» проти армії УНР, на Мазепу лягла відповідальність за евакуацію Кам'янця. В уряді і в війську УНР і після катастрофи Галицької Армії не вгасала надія на успіх боротьби за самостійну Україну. В той час військо Денікіна розпадалося, і було відомо, що в народних масах України уряд УНРеспубліки мав велику популярність. Ситуація була тим тяжча, що ще перед капітуляцією УГА міністри Б. Мартос і М. Шадлун виїхали в кінці жовтня в Румунію на переговори з румунським урядом у справі постачання для українського війська. Д. Одрина — лікар і міністер здоров'я — занедужав на тиф і помер в Кам'янці. Дні і ночі перебував Мазепа в міністерстві, давав телефоном розпорядження в справі евакуації. При щоденних зустрічах я чув від Мазепи: «Мусимо видержати і цей найважчий іспит! Як урятуємо регулярну армію і державний апарат, то наше буде зверху»...

В цій надії зміцнили Мазепу розмови з Арнольдом Марголіном, членом дипломатичної місії УНР в Парижі. Марголін добрався через Румунію до Кам'янця саме перед капітуляцією УГА. При тих розмовах ми довідалися від Марголіна, що в політичних колах Антанти вже не вірили в перемогу Денікіна і що впливові політики в Парижі й Лондоні ставилися прихильно до народів бувшої Російської імперії, котрі вели боротьбу за незалежність. Відомо було, що англійський уряд давав допомогу естонцям, латвійцям і литвинам у їх обороні проти агресії большевицької Росії.

Поїзди з службовим апаратом міністерств рушили на північ із Кам'янця 16 листопада 1919 р. Залізниця вела до станції Гречани

і далі до Старокостянтинова, куди, думалося, російські «білі» вже не могли дійти. Там у районі Старокостянтинова й Любара армія УНР мала б відпочити і ударити на ворога. Несподівана перешкода настала: збаламучена ворожою пропагандою невідома людність Пашковецької волости почала грабувати вагони з військовим майном на станції Климашівка. Ця волость не дала свого часу рекрутів до Армії УНР. Вагони міністерств спинилися на Гречанах і не рухались на північ до вияснення ситуації в Пашковецькій волості. Цю місію взяли на себе члени Центрального Повстанського Комітету — Панас Феденко і Назар Петренко. На зібранні громадян волости в селі Климашівці вияснено їм небезпеку, яка грозила Україні від російських «золотопогонників». Уповноважені Пашковецької волости підписали заяву лояльності до Уряду УНР, в якій сказано, що ця волость «ніколи не виступала, не виступає і не буде виступати проти уряду УНР»...

Хоч успіх місії в Пашківській волості був повний, але в той день денікінці останніми силами учинили атаку на українське військо і взяли Проскурів. Була небезпека, що ворог дійде до Гречан. Коли я зателефонував на Гречани з Климашівської станції, щоб повідомити голову уряду, що шлях на Старокостянтинів вільний, телефоністка з Гречан сказала, що урядові поїзди недавно вирушили на Захід до Волочиськ. Я з Петренком добрався з Климашівки на другий день до станції Війтівці, куди переїхали урядові поїзди з Гречан. Тут довідався від нас прем'єр Уряду УНР про події в Пашковецькій волості. Стало ясно, що плян зберегти фронт регулярної армії (для цього треба було мати в руках залізницю) був зруйнований. Довелося мобілізувати підводи в сусідніх селах і рушити розмоклими дорогами до Старокостянтинова і Любара. «Біле» військо вже зовсім «видихалось» і не могло нас атакувати.

ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР

Мазепа при успіхах не показував особливого ентузіазму. Казав, що треба, дивитися, що буде далі, бо «кінець вінчає діло»; при невдачах він не піддавався паніці і настроям безнадійності. Навпаки, при неспіхах у нього прибувало енергії. Витревалість свою Мазепа виказав і в той момент, коли навіть деякі командири Армії УНР вважали нашу дальшу боротьбу з ворожими силами за безнадійну. З грудня 1919 р. в селі Чорторії на північ від Любара зішлись на нараду члени Уряду УНР з голо-

вою Директорії С. Петлюрою та з командирами Армії. На нараді голова Уряду дав огляд міжнародної та внутрішньої ситуації. Мазепа висловив своє переконання, що російський «білий рух» наближається до свого неславного кінця, і зазначив, що над Україною нависла нова загроза від большевицької Москви. Мазепа подав плян, що Армія УНР має рушити на південний схід в райони, де перебували частини УГА, і разом з нею відновити регулярний фронт для дальшої боротьби за УНР. На пропозицію Мазепа, команду над Армією УНР доручено Михайлові Омеляновичеві-Павленкові, а заступником Командарма призначено Юрка Тютюнника, досвідченого в партизанській війні. На нараді командир Січових Стрільців Євген Коновалець заявив, що вважає дальшу боротьбу за «безвиглядну» і що Січові Стрільці демобілізуються.

Доводиться читати, як деякі автори називають Зимовий Похід Армії УНР 1919—1920 рр. «похідними групами». Вони порівнюють акцію Уряду і Армії УНР з хаотичними мандрівками двох розсварених ОУН по Україні під німецькою окупацією 1941 року. Ця «партійна історіографія» безпідставна. Мазепа з членами Уряду докладав усіх зусиль, щоб прийнятий на нараді в Чорторії плян довести до успішного кінця. В цьому пляні голова Уряду визначив відповідальну ролю для УГА, що була передана дезорієнтованими командирами під владу ворогів українського народу. Мазепа вважав, що наступив момент для об'єднання збройних українських сил під однією командою і під політичним проводом Уряду Соборної України. Диктатор Петрушевич ще 16 листопада 1919 р. виїхав із Кам'янця через Румунію до Відня і залишив УГА її долі. Мазепа надіявся, що об'єднання українських збройних сил на території між Дністром і Богом запевнить нормальну діяльність адміністрації УНР і що незабаром вдасться дійти до Чорного моря для зв'язку з світом. Тому прилучення УГА до спільної акції стояло як *головне завдання* уряду УНР у грудні 1919 року.

Армія УНР рушила в Зимовий Похід 6 грудня 1919 р. Мазепа прямував до Винниці, де були частини УГА. 22 грудня в Винниці на нараді уповноважених представників Армії УНР і УГА підписано договір про об'єднання обох армій під командою Омеляновича-Павленка. Від Начальної Команди УГА голова Уряду УНР одержав у Винниці лист, датований 23 грудня 1919 р.:

«Начальна Команда УГА зобов'язується отим в міру можливости задержати в своїм віданню район: Винниця, Жмеринка, Вапнярка з метою забезпечення адміністративної праці уряду УНР та удержання порядку в згаданім районі».

Мазепа мав радісний настрій, коли я передав йому текст договору про об'єднання обох армій. Він уважав, що «пропала незгоди проклята мара» і що спільними силами українське військо дасть відсіч ворогам. Прем'єр просив мене написати проєкт Деклярації Уряду УНР в справі об'єднання українських Армій. В тій Деклярації під датою 28 грудня 1919 р. між іншим сказано:

«Оповідяючи громадян України про цю радісну подію — злуку обох українських армій під керуванням одного уряду Соборної України, — Народне Правительство вірить, що від нині ніяка ворожа інтрига не розіб'є братерської єдності обох частин Українського Народу».

Однак дезорієнтовані командири УГА змарнували пляни уряду УНР. Після орієнтації на «білу» Росію появилася нова орієнтація на «червону» Москву. Під мою редакцією у Вінниці 1 січня 1920 р. вийшло перше і останнє число газети «Народний Голос», де була видрукована Деклярація Уряду УНР про об'єднання українських армій. Але того самого дня делегати УГА — сотники Давид і Гачкевич — підписали договір з большевицьким Губерніяльним Ревкомом Поділля. В договорі зазначено, що УГА «буде боротися за звільнення українських територій від ворожої окупації і закріплення на них соціалістичного радянського устрою»... Тільки 11 січня 1920 р. голова Уряду УНР довідався про цей договір на нараді з деякими представниками УГА в Брацлаві.

Бачивши безпорадність командирів УГА, Мазепа ще й тоді не тратив надії, що договір УГА про підданство большевицькій Москві вдасться скасувати. Він делегував із Брацлава полковника Армії УНР Наума Никонова-Бугрія та політичного референта при Армії УНР Панаса Феденка до Команди Армії, що вирушила на схід України. Я віз лист Мазепа до Омеляновича-Павленка. В тому листі голова Уряду писав до Командарма:

«Коли б наша Армія вступила в фактичний контакт з Галичанами, — то певне ще все можна повернути в інший бік. Швидче рішайте цю справу».

Однак Армія УНР уже наближалася до Дніпра і не могла з причин стратегічних вернутися на захід, на Поділля, де була розташована УГА. В Зимовому Поході Армія УНР зосталася вірна директиві прем'єра Мазепа, котрий писав у листі до Командарма:

«Необхідно при всяких обставинах твердо стояти на позиції Самостійної Народної Республіки. Лозунги радянські не мають на Україні ґрунту, тільки Народна Республіка може бути нашим ключем. Поки існує це Правительство, воно не зійде з цієї позиції і буде триматися її до кінця».

В тій непевній ситуації, коли багато українських політичних провідників шукало виходу в різних фантастичних комбінаціях і були мов «трость вітром колеблема», Мазепа зберіг ясну думку і реальний погляд на завдання боротьби за українську державність. Не його вина, що «людський матеріал», з яким йому довелося мати діло, був такий податливий на інтриги ворогів, і забувалося, що тільки «воля і дума єдина» давала українцям шанси вийти переможно в тяжкій боротьбі.

В той час коли Армія УНР рушила в бій проти «білих» і «червоних» окупантів України, серед українських емігрантів, що перебували в Австрії, Італії, Франції і Німеччині, ходили фантастичні чутки про положення в Україні та про Уряд УНР і творилися різні програми й пляни, як рятувати Україну. Винниченко та кілька бувших членів УСДРП назвали себе «Закордонною групою Української Комуністичної Партії» і видавали в Відні газету «Нова Доба». М. Грушевський, Микита Шаповал та інші члени Партії Соціал-Революціонерів на конференції в Празі кликали своїх партійців в Україні творити «диктатуру трудового народу» на радянській основі. У Парижі міністер закордонних справ уряду Петрушевича Василь Панейко і радник Степан Томашівський заснували, разом з «малоросами» — Морґуном, бувшим секретарем П. Скоропадського, Цитовичем та іншими прихильниками Російської імперії, «Український Національний Комітет», який вів пропаганду за «федерацію» України з Росією білих генералів і проти «українського сепаратизму» . . .

У котн

Голова Уряду УНР не тратив надії і з своїми співробітниками дбав за організацію української збройної сили на українській землі. Мазепа навідався «інкогніто» до Кам'янця, що знаходився під польською окупацією після виїзду Уряду УНР в листопаді 1919 р. Там були деякі члени Уряду УНР та частина членів ЦК УСДРП. У Кам'янці Мазепа довідався про декларацію, що була передана польському урядові від голови української дипломатичної місії в Варшаві Андрія Лівницького 2 грудня 1919 року. В декларації було зречення Галичини та інших західно-українських областей на користь Польщі. На нараді членів ЦК УСДРП в Кам'янці 29 січня 1920 р. стверджено, що та декларація А. Лівницького була передана польському урядові без відома і згоди Уряду УНР. В резолюції ЦК УСДРП зазначено, що треба бути на сторожі, *«щоб поляки, використовуючи наш тяжкий стан, не посунули взагалі на Україну»*.

Бувши в Могилеві над Дністром, Мазепа дав почин для організації бригади Армії УНР і 23 лютого 1920 р. призначив командиром бригади полковника Олександра Удовиченка. Іванові Ма-

кухові, відомому діячеві Української Радикальної Партії в Галичині, Мазепа доручив керування цивільною адміністрацією в районі Могилева—Ямполь. «Хоробрий прем'єр» (так назвав Мазепу в листі член Директорії Андрій Макаренко, що в той час перебував на еміграції), не боявся небезпек, дбаючи за організацію української бойової сили. Його віра в перемогу росла, особливо коли частини УГА (вона була названа під большевицькою владою «Червоною» — «ЧУГА») почали повстання проти московської протекції і вступили в зв'язок з Армією УНР.

Із Могилева через Басарабію і Букарешт Мазепа вдруге перебрався через Дністер коло Тирасполя і при кінці квітня 1920 р. зустрів на Україні Армію УНР, що в тяжких боях здобула зброю у ворога. Тепер командири Армії знали, що можуть відірватися від атак ворога і знайти територію, що була під українською адміністрацією над Дністром. Проломивши фронт большевицьких частин, Армія УНР об'єдналася з козаками бригади Удовиченка в районі Ямполь 5 травня 1920 р. В своїй праці «Україна в огні й бурі революції» Мазепа цитує слова Омеляновича-Павленка:

«Армія зберегла свою єдність і силу. Населення приймало Армію як свою, годувало й постачало їй усе, що могло. Все це зміцнило зв'язок між Армією і народом. Зимовий Похід підніс національну свідомість українських мас, які бачили, що Українська Армія існує і провадить боротьбу в інтересах свого народу».

Це було єднання Армії з своїм народом, якому раніше стояли на перешкоді спомини про реакційний режим Скоропадського, що був «відвернув народ від українства».

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР

Про договір з Польщею, підписаний іменем уряду УНР в Варшаві 22 квітня 1920 року, Мазепа довідався тільки після повороту з Зимового Походу. В своїй праці «Україна в огні й бурі революції» Мазепа зазначив:

«Договір підписав Лівіцький з доручення місії, але без згоди Уряду». Після заключення союзу з Польщею, до Уряду УНР, без відома прем'єра Мазепа, прийнято двох поляків, що були родом з України: Станіслава Стемповського та Генрика Юзевського. Мазепа мав відомості про те, як поводитися польська адміністрація та війсьکو на українських землях, окупованих поляками. Про це писав м. ін. осаул Головного Отамана сотник Олександр Доценко:

«Високі Шепетівські сосни шелестять і своїм шепотом, котрий чути на цілу Україну, оповідають про число, імена та прізвища наших лицарів, розстріляних та повішених в кінці 1919 р. та в початку 1920 р. поляками за те тільки, що вони були козаками Української Армії». («Літопис Української Революції», т. II, кн. 5, стор. 79).

Щоб не брати на себе відповідальності за наслідки Варшавського договору з Польщею, Мазепа хотів після повороту з Зимового Походу вийти із Уряду УНР. Командарм Омелянович-Павленко та його заступник Ю. Тютюнник переконували Мазепу, щоб лишився на чолі Уряду. Вони запевняли, що демісія прем'єра в тодішній ситуації внесла б неспокій в ряди Армії. Про польсько-український союз Мазепа мав розмову з президентом Польщі Юзефом Пілсудським у Вінниці в травні 1920 року. Позиція Пілсудського в Польщі була в той час непевна. Він сам розумів небезпеку для Польщі в сусідстві з могутньою Російською імперією, «білою» або «червоною». Але в тодішній Польщі більші впливи мала партія націонал-демократів на чолі з Романом Дмовським. В польському суспільстві жила ворожість до України, підсилена «історичними» романами Г. Сенькевича. У поляків була поширена надія — помиритися з Росією, розділити територію України між Польщею і Росією за прикладом договору 1667 р. в Андрусові, що розірвав Україну по лінії Дніпра.

16 травня 1920 р. Мазепа промовляв у Вінниці на нараді політичних представників, що прибули з Києва після відступу червоної армії із української столиці. Він висловився критично про не вигідні умови Варшавського договору. Незабаром Мазепа зрікся прем'єрства в Уряді УНР після наради з членами ЦК УСДРП. Все ж Мазепа пробував урятувати, що здавалося можливим у тій тяжкій ситуації. Передавши керування В. Прокоповичеві, Мазепа погодився взяти участь в уряді як міністер земельних справ. Таким чином виключено поляка С. Стемповського, котрий перед тим завідував в уряді УНР земельними справами. Однак вияснилось, що в новому уряді УНР переважали такі пляни на рішення земельного питання в Україні, з якими УСДРП не могла погодитися. З цієї причини ЦК УСДРП відкликав членів Партії із уряду. 1 липня 1920 р. Мазепа передав справи свого міністерства іншій особі.

Господарювання поляків на окупованих областях України викликало невдоволення в українських народних масах. Відомості про відновлення поміщицького володіння землею під польською окупацією поширилось на всю Україну. В вересні 1920 р. л мав розмови з штабом повстанців отамана Степового (Пестушки) недалеко від слободи Петрової Олександрійського повіту на

Херсонщині. Командири цих повстанців були дуже збентежені звітками про Варшавський договір і питали мене, чи можна уважати Петлюру за голову УНРеспубліки, коли він став союзником панської Польщі . . .

Польща, що захопила збройною силою землі Західної України і заявляла про своє «історичне право» на дальші українські території, не була «нормальною» союзницею для борців за українську державність. У польських провідників був страх, що самостійна Українська Народна Республіка раніше чи пізніше буде домагатися прилучення до Української Держави всіх західних українських земель. Мазепа згадував, що в 1920 році Армія УНР не могла дістати від поляків зброї в потрібній кількості навіть тоді, коли російська червона армія наближалась до Варшави. Польські провідники не мали довіря до Армії УНР.

ПІСЛЯ УПАДКУ УНРЕСПУБЛІКИ

Від липня 1920 р. я вирушив із Кам'янця, з доручення ЦК УСДРП, на схід, на територію, що була під російською большевицькою окупацією. Ректор Кам'янецького університету Михайло Михайлович Хведорів (так він фонетично почав писати своє прізвище після революції 1917 р.) видав мені посвідку на ім'я «студента Івана Івановича Мельниченка». Хведорова я знав ще з Січеслава, як професора Гірничого Інституту. Пізніше його взято в Москву, як визначного спеціаліста, і про «М. М. Фёдорова» є згадка в «Великій Советській Енциклопедії». Другий документ я одержав через третіх осіб від члена Компартії в Кам'янці Ляльки, галичанина, що працював у секретаріаті большевицької партії в тому місті. Він знав, що я ще не видужав гаразд від тифу, і повірив, що я не робитиму шкоди режимові. Під комуністичною владою я пробув в різних містах України до кінця грудня 1920 року: Винниця, Кривий Ріг, Січеслав, Умань, Гайсин, Могилів над Дністром та ін. 21 грудня 1920 р. разом з Степаном Матвієнком-Сікарком я перейшов Дністер по льоду в Басарабію. Через Букарешт і Чернівці в лютому 1921 р. я добрався до Львова і зустрівся з Мазепою, Безпалком та Романченком, членами ЦК УСДРП.

З великим огірченням оповідав Мазепа про нелюдські умови, в яких перебували в польських таборах козаки й старшини Армії УНР, інтерновані після замирення між Варшавою і Москвою. На українських землях — у Галичині, на Волині, на Холмщині польська адміністрація почала політику колонізації і польоніза-

ції. Польський міністер Станіслав Грабський заявив, що в Галичині за 25 років не буде українців . . . Польська політика створила серед українців ґрунт для большевицької пропаганди і впливу, бо Москва заявляла, що Радянська Україна — «самостійна держава», і українці, що попали під окупацію польську, румунську чи чеську, мають прилучитися до «Радянської Української Держави». Цій пропаганді піддавалися українські націонал-демократи та члени УСДП Галичини.

Мазепа не мав ніяких ілюзій щодо «щасливої будучности» українського народу під комуністичним режимом. ЦК УСДРП видав у Львові свій збірник «Вільна Україна» 1921 р. з статтями І. Мазепа, М. Шадлуна, О. Безпалка, Б. Мартоса, П. Феденка та інших авторів. В цьому Збірнику, як і в місячнику «Соціалістична Думка», органі УСДРП у Львові, ЦК УСДРП обстоював ідею вільної незалежної УНРеспубліки і програму демократичного соціалізму. Утіхою для Мазепа було, що в 1921 р. добралася через Збруч до Львова його дружина з малими дочками — Галиною і Тетяною.

Критика польського режиму в пресі УСДРП викликала невдоволення польської адміністрації: 1922 р. був арештований І. Романченко на Волині, а в листопаді того самого року Мазепі і мені видано у Львові паспорти на виїзд за кордон, без права повороту.

Мазепа написав книгу «Большевизм і окупація України», що вишла у Львові 1922 р. та в німецькому перекладі в Берліні в видавництві Німецької Соціалдемократії р. 1923. В тому самому видавництві вийшли книжки англійською та німецькою мовами в 1923 році, «Голод на Україні»: то було звідомлення ЦК УСДРП про голод в Україні 1921—1922 р.р. як наслідок політики російського окупаційного режиму. На весні 1923 р. Мазепа оселився в Чехії, в Празі, і незабаром туди переїхала його родина: д-р Наталія Мазепа дістала працю в чеському Бактеріологічному Інституті. В Празі відновлено видання «Соціалістичної Думки», а пізніше виходив орган УСДРП «Соціалдемократ» з участю І. Мазепа, О. Бочковського, Б. Матюшенка, М. Добриловського, С. Гольдельмана, В. Старосольського, М. Малашка, Б. Мартоса, П. Феденка, О. Козловського та інших.

УСДРП провадила інформацію в вільних країнах про ситуацію українського народу на його землі, розділеній між чотирма державами. Для цього давали нагоду конгреси Соціалістичного Інтернаціоналу, що був відновлений після I Світової війни на з'їзді соціалістичних партій у Гамбурзі. Мазепа належав до делегації УСДРП на цьому Конгресі. Теж і на конгресах Соціалістичного Інтернаціоналу в Марсеї (1925) та в Брюсселі (1928 р.)

був Мазепа з іншими українськими делегатами. На конгресі в Марсеї ухвалено резолюцію, в якій Соціалістичний Інтернаціонал висловив свою прихильність до народів, поневолених большевицькою Росією. В резолюції сказано:

«Інтернаціонал домагається права самовизначення для всіх народів, поневолених договорами з 1919 року, та рішеннями конференції амбасадорів, а також для народів ССРСР, що здобули собі державну самостійність в час революції, як Вірменія, Грузія, Україна та інші».

Оселившись в Празі, Мазепа сподівався, що серед українців на чужині дійде до співпраці, і в першу чергу між соціалістичними групами. Він був розчарований тим, що між провідниками УПСР на еміграції ще жили «радянські» ілюзії. Микита Шаповал разом з Винниченком почав видавати в Празі місячник «Нова Україна», діставши субсидію із чеських урядових фондів.

Редакція «Нової України» проповідувала в своїх статтях «диктатуру трудових мас». УСДРП не могла погодитися з ширенням диктаторських кличів і своєю критикою викликала гнів редакторів «Нової України». В цьому журналі були надруковані статті з безглуздими наклепами на Мазепу та інших діячів УСДРП. Щоб спинити кампанію очорнювання, І. Мазепа, О. Безпалко, Г. Няньчур та П. Феденко звернулися за порадою до чеського адвоката Альфреда Майснера, соціалдемократа і міністра юстиції в уряді Чехословаччини. Справу за образу чести діячів УСДРП редакцією «Нової України» передано в суд і винуватці мусіли відкликати негідну нападсть на честь провідників УСДРП.

1930 р. комуністична влада улаштувала в Харкові показовий процес проти діячів українського національного відродження, на чолі з Сергієм Єфремовим, Володимиром Чехівським та іншими. Залякуванням большевицька адміністрація примусила арештованих говорити на суді те, що було вигідне режимові: неначе «Спілка Визволення України», створена із мешканців України та емігрантів всіх напрямів — від соціалдемократів до монархістів —, плянувала скинути «радянську владу» і відновити в Україні поміщицьку земельну власність та «капіталізм». До цієї вигаданої «організації» большевицька поліція записала теж Мазепу і Феденка . . . Методи комуністичної «юстиції» були Мазепі відомі, і він не був здивований, що жертви терору на суді говорили те, чого вимагали слідчі. Огірчений був Мазепа на редакцію органу російських соціалдемократів-меншевиків «Социалистический Вестник» (Берлін), в якому про свідчення жертв большевицької юстиції на процесі СВУ писалося, як про згідні з правдою.

Мазепа з тривогою дивився на ширення фашистівської отрути, якою годував читачів Дмитро Донцов через свою пресу у Львові. Мазепа піддав ґрунтовній критиці теж пропаганду Організації Українських Націоналістів, що була створена на з'їзді в Відні 1929 року. В пресі ОУН роблено рекляму вождям італійського та німецького фашизму.

Не меншою турботою Мазепа між двома світовими війнами була ситуація фірми УНРеспубліки, що «застряла» в Варшаві і була в залежності від польського уряду. Це давало нагоду ОУНівцям та комуністам вести пропаганду проти ідеї УНРеспубліки, як «польської інтриги».

ОУН у своїй пресі чванилась своєю «незалежністю» від сторонніх сил, хоч її провідники мали щедру допомогу від розвідних органів з Берліну. Тільки після другої світової війни німецькі автори розкрили секретні зв'язки між німецькою розвідкою і вождями ОУН. Співробітник адмірала Канаріса Пауль Леверкюн у своїй книзі, котра вийшла в Лондоні 1954 року, писав, що в Берліні в 20 роках перестали інтересуватися П. Скоропадським і *«вирішено радше розвинути співпрацю з ОУН (Організація Українських Націоналістів), що її провідником був Коновалець, до якого адмірал Канаріс мав особливу персональну прихильність»*. (P. Leverkuehn, German Military Intelligence — Німецька Військова Розвідка, стор. 158, Лондон, 1954).

Надії деяких груп української еміграції на держави, що були ворожі українському народові, Мазепа називав «загумінковою політикою». До цієї категорії належав теж гурт людей навколо «диктатора» Є. Петрушевича. На еміграції в Відні в 1920 р. Є. Петрушевич деякий час надіявся на «білу Росію». Після перемоги большевицької армії над «білими» він знайшов нову орієнтацію: на Росію «червону». Надхненником цієї орієнтації був журналіст Василь Панейко. Він ширив свої політичні ілюзії в щоденнику «Діло» (Львів) і у Львові видав свою книжку 1922 р.: *«З'єдинені Держави Сходу Європи»*. Панейко писав, що Росія — це єдина надійна союзниця України, з котрою треба створити конфедерацію на рівних правах. Панейко був проти незалежності України, бо, писав він, хто каже «самостійна Україна» той віддає Галичину й Буковину «навіки» полякам і румунам... Група Петрушевича видавала в Берліні газету «Український Прапор» в дусі прихильному до Москви аж до 1933 року.

Мазепу дивувала тактика послів фракції УНДО в польському парламенті, котрі в промовах з трибуни сойму заявляли, мовляв, над Дніпром є «українська держава», хоч комуністична, але «українська»... Мазепа казав: «Чи вони самі себе дурять, чи

хочуть налякати поляків? Аджеж поляки прекрасно знають, що Советська Україна безвольна колонія Москви».

Положення українців у Варшаві стало особливо нестерпним після погрому («пацифікація»), який учинило польське військо і поліція в Галичині 1930 р. Під натиском згори, Андрій Лівницький заявляв чужинецьким журналістам, що польський уряд ужив репресій у Галичині, бо там, мовляв, вели свою підривну роботу комуністи... Щоб «виправдати» погром українців у Галичині, польське посольство у Лондоні надрукувало цю заяву А. Лівницького в окремій брошурі «Who is oppressing the Ukrainians?» (Хто гнобить українців, Лондон, 1931 р.).

Перед другою світовою війною, року 1938, польська адміністрація почала руйнувати православні церкви, особливо на Холмщині, і тероризувала православних українців. Проти цього варварства підніс свій протест український католицький митрополит у Львові Андрій Шептицький, але Андрій Лівницький та його співробітники в Варшаві *мовчали*. Мазепа ставив найвище *незалежність української політики* від чужих сил і п'ягнував всяку залежність, називав її *ганебною*. Українська Соціалдемократія не мала *ніякого відношення* до політики Андрія Лівницького в Варшаві та до орієнтації Є. Коновальця і П. Скоропадського на Німеччину.

1933 року до влади в Німеччині прийшов Гітлер. Від осені 1932 р. Москва, по слову комісара освіти Миколи Скрипника, «вичистила під мітлу» харчові запаси українських хліборобів, і українські народні маси цим засуджено на голод і смерть. В вільних країнах світу був страх перед агресивними плянами Гітлера. Сподівалися, що большевицький уряд, разом з іншими державами, не дозволить німецькому диктаторові почати війну за опанування Європи. Деякі західні політики, щоб прихилити голодної катастрофи, яку зорганізувала Москва в Україні. Так було з головою французького парламенту Едуардом Ерріо, котрий відвідав Україну в 1933 році. Проти народовбивства, підготованого політикою Москви в Україні, видали протест до вільного світу окремим листом — УСДРП, Українська Соціалістична Радикальна Партія і УСДП. Цей лист мав теж підпис Мазепа.

Пропаганда російських комуністів, що мала своїх помічників в партіях Комуністичного Інтернаціоналу, уміла представити в вільному світі індустріалізацію та колективізацію в ССРСР як велике досягнення. Деякі теоретики в вільних державах світу твердили, що Сталін загальною націоналізацією господарства підготовляє ґрунт для соціалізму: мовляв, коли додати до націоналізованого господарства демократичний устрій, то цим

буде завершене будування соціалізму... Мазепа в «Соціалдемократі» рішуче відкинув цю теорію. Він зазначив, що соціалістичний устрій мусить мати передумову — демократичний лад, у якому люди вільно рішають, без терору диктаторських партій, як організувати господарство своєї країни. Соціалізм і державне рабство — несполучні, казав Мазепа, згадуючи слова відомого критика більшовизму — німецького соціалдемократа Карла Каутського, що написав книгу: «Від демократії до державного рабства».

ВІЙНА, НОВА ЕМІГРАЦІЯ, СМЕРТЬ

Перед другою світовою війною Мазепа спішив закінчити свою працю — «Україна в огні й бурі революції». Для того він використав матеріали Слов'янської Бібліотеки в Празі, Музею Української Визвольної Боротьби, Українського Історичного Кабінету, Архіву Російської Еміграції та інших установ. Три частини цієї праці вийшли за другої світової війни в Празі. Події української революції Мазепа описав «без гніву й упередження». Він був далекий від «партійної науки», що панує в комуністичних країнах і поширена у різних українських авторів на еміграції. Одночасно він збирав матеріяли для праці «Підстави нашого відродження», що вийшла в двох частинах після війни в Німеччині. Мазепа не вірив у добрі наміри Гітлера, котрого прославляла ОУН на Карпатській Україні 1938—1939 р., називаючи німецького диктатора «вуйком». Невдячний «фюрер» подарував Карпатську Україну мадярам в березні 1939 р.

Союз Москви з Берліном в серпні 1939 р. не був для Мазепа несподіванкою: ще в 1930 році вийшла в Празі книжка «Будують чи руйнують», в якій Мазепа критикував надії ОУН на Німеччину і перестерігав перед орієнтацією, що керується правилом: «Вороги наших ворогів — наші приятелі». Німецька політика була вороже наставлена до Польщі, але Москва після 1922 року помагала Німеччині творити армію. В час війни до Праги приходили сумні вісті з України під німецькою окупацією і про виморювання голодом вояків червоної армії, що попали в полон до німців. Відома була Мазепі й недоля українців, взятих силою на роботу в Німеччину.

Недостатнє харчування в час війни підвередило німецьке здоров'я Мазепа. Однак він працював без упину і мав живий інтерес до політичних проблем українських і світових. В лютому 1945 р. велике горе навістило родину Мазепа: підчас налету американських бомбовиків на Прагу на вулиці убито д-р Наталію

Мазепу і двох малолітніх внуків, дітей дочки Галини, одруженої з інженером Володимиром Ковалем. Того самого дня, 14 лютого, американські бомби зруйнували Музей Української Визвольної Боротьби в Празі. В цей Музей Мазепа передав частину архіву, в якому були рукописи деяких його неопублікованих праць.

В квітні 1945 р., напередодні капітуляції Німеччини, пощастило Мазепі з іншими виїхати залізницею з Праги на захід. З собою він мав кілька книжок і рукопис праці — *«Підстави нашого відродження»*. На осінь 1945 р. Мазепа оселився в Авгбурзі. В порозумінні з іншими політичними групами він приступив до створення українського політичного представництва на чужині — Національної Ради. На першій сесії УНРади Мазепу поставлено на чолі Виконавчого Органу цієї організації.

Як голова ВО УНРади Мазепа мав широкі пляни, політичні й організаційні. Він надіявся, що українські політичні групи на еміграції приймуть демократичну плятформу і традицію самостійної української держави, що була створена в 1917 році під назвою Української Народної Республіки.

Незалежність від чужих сил і всяких сторонніх впливів на українську політику — це була провідна ідея Мазепи, яку він обстоював все життя. Він твердив, що УНРада має право бути єдиним авторитетним представництвом ідеї самостійності України в світі, бо УНРеспубліка була єдиною українською незалежною державою, створеною волею і боротьбою народу. Від учасників УНРади Мазепа сподівався систематичної, солідної праці — політичної, організаційної і культурної під прапором Української Народної Республіки. Мазепа думав, що збаламучені чужими впливами вождівські групи на чужині зрозуміють повоєнну ситуацію і свої помилки, що довели їх до братовбивства, і приймуть демократичну плятформу та демократичні норми суспільної діяльності. — «Тільки демократія може створити справжню політичну консолідацію і зміцнити сили народу. Диктатура веде націю до громадянської війни і до руїни», — доводилося чути від Мазепи. Однак він мусів переконатися, що вождівські групи тільки на словах заявляли про свою прихильність до ідеї демократії. Деякі знайшли собі кошти для ширення баламутних ідей «вчорашнього дня». В Німеччині були перевидані книжки ідеолога фашизму Д. Донцова . . .

Мазепа плянував створити солідний часопис під фірмою УНРади. Він нарікав на невисокий рівень української преси на еміграції, особливо ж на поширене фальшування і демагогію. Для інформації світу Мазепа хотів створити Пресове Бюро УНРади в світових мовах. На це могла дати кошти Позика Визволення.

УНРада повинна стати дійовим політичним центром української політики, бути тільки «символом» нам не годиться, — казав Мазепа. Він ставився негативно до «титулів», якими дехто пишається, і вимагав щирої, відданої, жертвенної праці від усіх співробітників. Нарікав на нездарність тих, що патріотичними фразами пробували закрити своє неробство.

Недуга не дала Мазепі здійснити широкі пляни політичної акції, що мала б знайти відгук і в людної поневоленої України. 1950 р. Мазепа мусів іти на операцію і вже не міг видужати. 18 березня 1952 р. серце борця, невтомного трудівника, перестало битися. З тяжкими думками залишив Мазепа недовершену справу. Він бачив, що між членами УНРади виступили на перший плян групові та персональні інтереси. Завдання, які ставив Мазепа для УНРади, *залишилися невиконані.*

Я перебував у Лондоні від жовтня 1951 року. Мазепа, хоч тяжко хворий, часто писав до мене листи. В листах нарікав на «безлюддя» в УНРаді, на нездібність і неохоту до конструктивної праці, на егоїзм і безвідповідальність. Особливе огірчення викликала у недужого Мазепа пропаганда в українській пресі на чужині баламутних поглядів, які були причиною кривавих усобиць між вождівськими групами на радість ворогам України. Мазепа прислав мені вирізку із статті Ст. Бандери в газеті «Український Самостійник» з 5 лютого 1950 р. В статті Мазепа підчеркнув слова:

«Починаючи від 1945 року, різні кон'юнктуристи, роблячи з себе речників «демократизму», намагаються втягнути українську самостійницьку політику в таку ж саму гру в демократію, яка відбувається на міжнародному форумі... Справжнім мотивом того галасування про демократію не були дійсні потреби українського визвольного руху і українське ество, а безкритичне сприймання й нерозуміння того, що по суті діється в міжнародному житті, плитке бажання уподібнитися до зовнішнього світу, до актуальної моди».

«Автор нічого не забув і нічого не навчився», — написав Мазепа на краї тієї газети.

Від молодости мріяв Мазепа про визволення народу і, коли прийшла пора, він усю силу, працю й надію віддав на боротьбу за самостійну демократичну Україну. Мазепа вірив, що незалежну Україну збудують люди свідомі, активні, витривалі, жертвенні. Надіявся, що люди такого типу прийдуть до слова в Україні, де поширена освіта — загальна і спеціальна —, і комуністичний режим не може загальмувати цього процесу. — Народ освічений навчиться критично думати і може легше визволи-

тися ніж люди неписьменні, несвідомі, як було у нас в 1917—1920 роках, — казав Мазепа. Він уважав, що українська ідея переможе, коли будемо здійснювати програму суспільних реформ на демократичній основі: він все мав перед очима наслідки реакційного режиму Скоропадського, що *«відвернув народ від українства»*. Поміщицький режим викликав у народних масах України таку ненависть, що вони поставилися були прихильно до большевицької пропаганди. Побачивши диктатуру, принесену в Україну з Москви, українські маси кинулися до збройної боротьби проти окупантів, але було вже пізно: повстанський рух не міг устояти проти регулярного війська. Нераз, згадуючи події 1919 року в Україні, Мазепа казав: *«Коли б сила народу, витрачена в некоординованих повстаннях, була організована в армії УНР, то напевне доля України була б зовсім інша»*.

Мазепа не дожив до розпаду комуністичного руху в світі, що настав після смерті Сталіна. Не вважаючи на впливи московської пропаганди в світі, Мазепа непохитно вірив, що гіпноз большевизму зникне. Він був певен, що ідеї, проголошені в Україні під прапором УНРеспубліки в 1917—1918 роках, невмирущі. І Мазепа не помилився: ідеї політичної свободи, національної незалежності і соціальної справедливості живуть і ширяться, вони не дають спокою диктаторським режимам в Україні, на Угорщині, в Польщі, в Чехословаччині. Демократична опозиція проти комуністичної тиранії живе і в Росії. Ідею демократичного соціалізму «з людським обличчям» Москва вважає за найбільшу небезпеку для свого режиму. Щоб задушити рух народів до свободи, Москва двічі послала своє військо: на Угорщину 1956 р. і в 1968 році на Чехословаччину.

В подіях від 1917 року були у нас люди, що перед революцією мали авторитет в українському суспільстві: М. Грушевський, В. Винниченко, М. Порш, Є. Чикаленко, С. Єфремов та інші. Мазепі судилося стати в центрі української політики в момент найтяжчий, на початку 1919 року, коли він приїхав до Києва із Січеслава. Тут він побачив різні наївні орієнтації і виступив в обороні демократичних основ Української Народної Республіки. В цьому *історична заслуга Мазепи* в боротьбі за українську державність. Революціонер своїм характером, Мазепа умів холодним розсудком правильно оцінити політичну ситуацію. Не любив він пустих «патріотичних» фраз, якими охоче орудують різні претенденти на роллю «вождів народу». Ставився з погордою до демагогії і всякого фальшу тих, що цим способом хочуть «жити з політики». Мазепа *жив для політики*.

На чужині Мазепа постійно слідкував за подіями в Україні, систематично читав советську пресу, наукові й літературні книги

та журнали. Прочитавши роман Ніколая Островського «Як гартувалася сталь», написаний у дусі так зв. «соціалістичного реалізму», Мазепа казав: «Нема там ні соціалізму, ні реалізму, сама пропаганда на славу тиранам». Мазепа був обурений особливо тим, що Островський описав С. Петлюру як ворога жидівської людности, як сторонника Скоропадського та Денкіна, охочого служити ворогам України «за відповідну моральну й матеріальну вигоду»... Повість Островського вийшла в перекладах на різні мови. Автор одержав «орден Леніна» в 1935 р. і подякував листом Сталінові, «вождеві й учителеві, найдорожчому для мене чоловікові»...

Мазепа казав, що мав би хтось із українських авторів правдиво описати в белетристичній формі трагедію українського народу, оточеного в 1918—1920 роках ворожими силами, та ролю Петлюри, що в тій майже безнадійній ситуації будив в народі України волю до боротьби за незалежність.

Смерть Петлюри від руки анархіста в Парижі 1926 р. і пропаганда в світі проти Петлюри та проти українського національного руху тяжко вразили Мазепу. Він уважав за свою повинність виступити на процесі в Парижі 1927 р., щоб вияснити фактичний стан України в 1919 р., коли агресії з усіх боків довели адміністративний апарат УНРеспубліки до руїни. Мазепа був вдячний Арнольдові Д. Марголінові за моральну піддержку в той час: Марголін, будши в Америці, досягнув того, що американсько-жидівські організації відмовилися помагати в суді обороні анархіста Шварцбарда, котрий був під впливом советського агента Володіна. Мазепа умів об'єктивно оцінити заслуги Петлюри в боротьбі за українську державність. Петлюра належав до «будителів» приспаної нації, як і Мазепа. Свій покривджений історією народ обидва любили «во время люте». Не вважали на «наруги і рани» від несвідомих земляків, бо непохитно вірили, що «сонце йде і за собою день веде».

В добі поширеного «культу особи» Мазепа не заразився цією «недугою віку». Деколи Мазепа в розмовах про марнославців на еміграції згадував сатиру поета О. Олесья, написану в Відні в 1921 році: «Скільки політиків... Бідний народ!» Мазепа ставив до політиків строгі вимоги: *правдивість, відповідалність, активність, знання і освіта, незалежність, непідкупність*. Мазепа бачив, як партійна пропаганда на еміграції творила «авторитет» для своїх «вождів» — шукачів дешевої слави. — Кругом самі «великі люди», але український віз стоїть і досі на місці, — глузував Мазепа з таких «мальованих героїв».

Для себе Мазепа не шукав ні багатства ні слави. Раз у Подєбрадах у Чехії студенти й професори Української Господар-

ської Академії мали сходи на спомин про Зимовий Похід Армії УНР. Між студентами Академії велику більшість мали бувші козаки й старшини УНР, чимало з них були учасниками Зимового Походу 1919—1920 рр. На сходинах промовляв теж історик Біднов. Свою промову він закінчив: «Слава Ісаакові Прохоровичу Мазепі!» Мазепа був цими словами дуже здивований: — Та я ж виконував тільки свою повинність . . . Нашим козакам, що віддали своє життя в боротьбі за Україну, — їм належить пошана, слава і вічна пам'ять в історії Українського Народу!

1948 року, після сесії УНРади, де вибрано Мазепу на голову ВО цієї організації, я хотів написати для преси короткий огляд його діяльності.

— Не треба, шкода часу на такі пустяки. Перед нами стоять завдання великої ваги, — була відповідь. В цих словах *увесь* Ісаак Мазепа.

У своїх працях, присвячених справам України, Мазепа стояв на реальному ґрунті. Він був проти «підмальовування» дійсности, як чинять різні демагоги, щоб затуманити свідомість читачів. В цьому Мазепа йшов слідом за Тарасом Шевченком, котрий нап'ятував фальшиве зображення історії України такими фразами, як

«У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори стлала,
Степом укривалась» . . .

На це поет гнівно відповідав:

«Кров'ю вона умивалась,
А спала на купак,
На козацьких вольних трупах,
Окрадених трупах!»

Мазепа аналізував суспільний, господарський, політичний і культурний розвиток України 19 і 20 віків і показував недостачі українського національного організму, як наслідок довгої неволи під владою московських царів і під пануванням польським і мадярським. На всій території України міста-центри господарські, культурні й політичні — опинилися в неукраїнських руках. Мазепа згадував слова Михайла Драгоманова, котрий писав про «страшенну працю — поправити страту нашої Україною своїх городських шарів громади з їхньою наукою, ремеслом, більшою рухливістю, вільним духом, сміливим виступом, словом і ділом, проти всякої неволи й неправди громадської».

Цієї роботи українцям не вдалося виконати перед революцією 1917 року, і тому в подіях, що настали, довелося наспіх творити школи, державний апарат, військо і т. д. із матеріалу мало підготованого.

Можна спитати: як же Мазепа — тверезий аналітик-реаліст — міг стати до боротьби за незалежність України, бачивши великі недостачі українського суспільства? Причина проста: Мазепа розумів, що в революційних подіях розвиток іде семимильними кроками і в цьому процесі з'являються й ростуть нові сили народу.

«Яка краса — відродження країни!» Ці слова поета Олеся хотів Мазепа написати як motto до своєї праці *«Підстави нашого відродження»*. Але передумав, казав, що він мусить показати те, що стояло і стоїть на перешкоді українському рухові до визволення. Однак лишається факт: після революції 1917 року до українства пристало багато не тільки зросійщених українців, але теж люди неукраїнського роду прилучилися до боротьби за самостійність України: професор Михайло Туган-Барановський — татарського роду, полковник генерального штабу Всеволод Петрів (Строльман) — шведського роду, генерал Сергій Дельвіг — німецького роду, генерал Сінклер — англійського роду, Марина Нестеренко, із князів Оболенських — російського роду, полковник Отмарштайн (роду німецького) та інші.

Мазепа, аналізуючи історію України, писав про невідгдане географічне положення України на межі з Диким Полем, відкіль протягом довгих століть приходили дикі орди і руйнували господарство, культуру і державний лад нашого народу.

На прикладі Болгарії, що не була підготована до державної незалежності і трохи не стала «Задунайською губернією» Росії після поразки Туреччини в війні 1877—1878 р., Мазепа вияснив вагу *міжнародної кон'юнктури* в процесі визволення народів: болгар урятували від російського панування західні держави, що не хотіли поширення царської імперії на Балканах. Болгарам дано поміч фінансову, адміністративну і культурну.

Реаліст Мазепа ставив на перше місце в боротьбі за волю народу його *власні сили*, бо знав, що народу невідомого і неорганізованого навіть вигідна міжнародна ситуація не врятує від чужого панування. Тому Мазепа підчеркував потребу загальної культури і особливо *політичної культури на основах демократичних*. Від відкидав пропаганду «сліпого не вмотивованого хотіння», погорду до розсудку, знання, освіти та культури, як учив теоретик фашизму Д. Донцов.

Мазепа твердив, що проповідь «фанатизму», «брутальности», «аморальности» (це слова Д. Донцова) в політиці неминуче веде до здичавіння в суспільному житті і до національної катастрофи. Мазепа вірив, що в українському суспільстві, з поступом загальної культури, виробиться на демократичних основах *політична еліта* із людей відповідальних, активних, освічених, чесних, зорієнтованих в проблемах своєї країни і в світових. Тих українців, що на чужині, «на ріках Вавилонських», потонули в буденних справах та забувають про країну своїх предків, Мазепа просто *не міг зрозуміти*.

Закінчивши свою історію української боротьби за самостійність (1917—1920), Мазепа шукав, який заголовок дати цій праці, і питався моєї ради. Мені згадалася поезія Шевченка — «*Мені однаково*». Поет писав:

«Та не однаково мені, як Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її окраденую збудять». Мазепа взяв у заголовок своєї книги «Україна в огні і бурі революції» ці слова Шевченка. Бо Мазепі не було байдуже, що станеться з Україною, «приспаную і окраденую» під чужою владою.

Олекса Грищенко

Олекса Грищенко (Франція)

ІСААК МАЗЕПА ЗАМОЛОДУ

І. Новгород Сіверський

Уперше я зустрів Ісаака Мазепу в Новгород-Сіверській бурсі. Згадую незабутню подорож із мого рідного Кролевця, залізницею до Шостки. І раптом, пливучи на човні широкою сірою Десною з білими хвильками, вже здалека на горі за крутим берегом, побачив я золотoverхий собор і церкви міста. Новгород-Сіверський — стародавня столиця славного князівства. В місті є залишки давнього часу —, наприклад, глибока печера під землею на кілометри довга. Згадую мій приїзд до Новгорода-Сіверського: від того часу минуло майже 80 років. Досі пам'ятаю, як ми — бурсаки — бігли на другий день із нашого пенсіонату до бурси, поспішно цілуючи образ Божої Матері, що був на брамі; коло ікони була лямпадка.

Мавши солідну підготовку в Кролевці, я вступив у найвищу класу бурси. Моя пам'ять зберегла двох учителів. Один був родом із Кролевця; він іноді кричав на котрогось із учеників: «Е, це — у городі бузина, а в Києві дядько!» Другий був огрядний грек із Одеси, він лякав нас великими чорними окулярами. Не знати було, куди дивилися його погрожуючі очі. Як тільки хтонебудь зазирне під парту, то наш грек, неначе жартом, бив того по голові чорним квадратиком. Пригадую, як трудно було писати «сочиненіє» на грецькій мові! Уже тоді мене вабило малювання. В кабінеті одного учителя гімназії я рисував антики, а він під кінець мирно дрімав у кріслі.

ІІ. Чернігів

На початку вересня ми в Чернігові. За кілька днів треба було пройти через іспити. У великій залі семінарії за широким столом архиерей, професори. «Скажіть, юначе», — говорив до

мене лагідним голосом архиерей, — поклавши білі руки на стіл, — «як можна пояснити зло на світі»? «Можна думати», — була моя відповідь —, «що згодом під впливом цивілізації людство стане на путь добра» . . .

Після довгих вакацій було прийняття у нашого інспектора з рудими пишними, звисаючими вусами. То наш «Таракан». Прийшла черга до мого побратима Мазепа. «То ви — нащадок Мазепа?» — питався «Таракан». «Вибачайте, ви помиляєтесь», — відрубав Ісаак: «Гетьман Мазепа не мав потомків». Нелегко було Ісаакові носити це історичне ім'я . . .

Недалеко від семінарії, за містком через річку, нам пощастило знайти у одного скнаря, що мав тоненький голос, кімнату в домі на широкому тихому дворі. О 8 годині ранку «Плюшкін» (так ми прозвали господаря за його скупість) приносив нам сніданок, а перед тим по шклянці води. Часто, зараз після сніданку, вигідно вмостившись за столом перед вікном, ми мовчки писали «сочинення». Найчастіше нам визначав завдання учитель історії, «Дон Кіхот». Високий, худий, він ходив по класі, приклавши палець до пальця. Для вироблення стилю письмові завдання в школі мали велику вагу.

Не можу забути «козарлюги», — учителя літератури Дорошенка. Він теж давав писати завдання: «Чому ми любимо нашого Гоголя». Сивий, він входив повагом до класу і сідав за партою, Викликав котрогось із нас, велів прочитати поезію, а сам слухав мов у солодкій дрімоті. Бувало, раптом відчиняються широко двері і в класу неначе влітає ректор семінарії. У довгій рясі, маєстатичний, з клобуком на голові, мовчазний, він сідав собі на лавку. З приходом ректора Дорошенко неначе прокидався з дрімоти і викликав найкращого ученика класу. Той, — маленький на зріст, завжди тихий, руки на парті. Розміреним голосом виголошував він довгу поезію, і ректор, перехрестивши нас, виходив із класу.

А то учитель Дорошенко роздавав у класі наші письмові завдання. — «Грищенко», — казав до мене: «Ваша праця трохи задовга; і треба було її намастити ваксою» . . . В класі, недалечко від першого ученика, сидів завжди серйозний Ісаак Мазепа. Він був другий своїми успіхами в навчанні, а я — поряд з ним — третій.

Кожному учителеві семінарії ми вміли дати іронічне прізвище, та й нетрудно було це зробити. Дивимось, як чимчикує широким коридором учитель психології: «Самовар, самовар», — гукали ми крізь великі вікна в коридор. Він, дійсно, своїм виглядом нагаду-

вав самовар: довгий «лапсердак» ледве міг закрити його великий живіт, що був неначе бомба. А коротенькі ніжки дріботіли.

Зовсім інший вигляд мав учитель грецької мови: якийсь сірий, мов заспаний, він деколи спинявся і нерухомо стояв коло котрої-будь парти. З одним із учеників він тихо розмовляв про Навсикаю, що купалася в морі. То прегарна сцена із Гомерової поеми «Одиссея». А тимчасом у клясі гомін, гармидер. Учителя грецької мови чомусь прозвали «Блоха».

Нераз я згадував учителя «Блоху» пізніше. Було це через кілька років у Криму на високому березі моря, де коло кофейні греки флегматично курили люльки й цигарки. В розмові з греками я прочитував вступні слова «Одиссеї»: «Андра мі ённепе, Муса, політропон, гос мала полла» і т. д. (Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго світом блукав). Один грек приніс грецьку Євангелію, і я прочитав з неї кілька рядків. «Браво, браво», — гукали радісно земляки поета Гомера.

В Чернігівській семінарії учили нас теж і малювати. Малювали ми раз на тиждень у підвальній залі, де майже не було ніяких меблів. Малювали — я, Ісаак і ще кілька учеників. Священик середнього віку поправляв наші малюнки, давав поради, як уживати фарб і пензлів. На картонках невеликого формату ми малювали образи святих, теж св. Миколу. Дуже була задоволена моя матуся, коли я їй подарував мій малюнок св. Миколи і сказав, що св. Микола — найславніший чудотворець в Італії.

До семінарії приходив із гімназії учитель французької мови. То був чепурно вдягнений француз, з білою густою чуприною. Ісаак мав найліпші успіхи у французькій мові. Французька мова була нам у пригоді в пізніші часи.

При кінці шкільного року я вже познайомився з чернігівськими українцями. «Свідомих українців» тоді не було багато. Раз на центральній вулиці міста моє вухо спіймало українську мову двох прохожих інтелігентного вигляду. То була для мене велика радість! З письменником Борисом Грінченком я познайомився в Українському Музеї ім. Тарновського в товаристві його дружини Марії (літературне ім'я — «Загірня») та дочки-красуні Насті. Грінченко дав мені список імен видатних письменників з їх найкращими творами. Цим списком мій друг Мазепа був дуже задоволений.

Михайла Коцюбинського я пізнав у його домі. Там я зустрів відомих діячів: Іллю Шрага, адвоката з широкою бородою, «як лопата», поета Миколу Чернявського, чернігівського діяча Шульгина, поета Волошина та інших осіб інтелігентських професій. В

домі Коцюбинського його дружина Марія Юстинівна показала малого сина Юрка, піднявши його з коліски високо до стелі . . .

Бідолаха Волошин дорого заплатив за свою необачність. Він деякий час жив на еміграції і потім поїхав на Україну. Там його засудили нізачо і запроторили на Сибір. Одного разу Коцюбинський, вернувшись із праці в експедиції для боротьби з філоксерою-шкідником винограду, зайшов до нас у наш пенсіон. Я саме малював норвезький фйорд. Мазепа й Аркадій Гусаковський задоволено усміхалися, коли Коцюбинський уважно розглядав мій темний малюнок.

Гусаковський, попович, став під моїм впливом свідомим українцем. «Коли ми будемо з довгими бородами до пупа, — жартував Гусаковський, — то розшукаймо один другого і згадаймо нашу щасливу пору, як ми в парку творили поезії при жаб'ячій шумній концерті».

Якось із Петербурга, неначе з неба впав, з'явився в нашу семінарію брат мого другого побратима Якова Білодіда. В коридорі — натовп, гомін. Це колишній учень нашої семінарії з'явився до нас у уніформі студента Богословської Академії. Оповідав нам про Петербург, Невський Проспект, літні «білі ночі». До того пильно прислухався й Мазепа, неначе передчував, що й йому доведеться жити деякий час у столиці російських царів.

В Чернігові Ісаак залишався цілком байдужий до українства і до мого «Кобзаря», якого я ховав під подушку. За «Кобзаря» нераз грозив мені пальцем «надзиратель», помічник інспектора семінарії. Ісаак Мазепа пильно читав товстий том Петербурзького земляка Никитенка. Деякі мої несвідомі товариші в семінарії пробували глузувати з мене: «А скажи, як буде по українськи слово «том»? Тоді я пояснив, що том — слово грецьке . . .

В час літніх вакацій я читав у Кролевіці в своєму садку листи від Ісаака. Він кликав мене до себе в село Костобобр. Отож я поїхав на Північну Чернігівщину і по дорозі на одному хуторі зустрів веселого семінарста Явтушенка. Немало ми сміялися з чудака, коли він по чернечому бив поклони в нашій церкві в Чернігові і говорив: «Це — на всякий випадок, — якщо Бог існує» . . . Так він боронився від байдужих до релігії та безбожників . . .

За кілька кілометрів (тоді міряли у нас «верстами») від Явтушенка знайшов я садибу Ісаака Мазепа. Він саме поливав квіти, про які мені в подробицях, захоплено, писав у Кролевець. Вийшла з дому його мати: зовсім портрет Ісаака, мала спокійні рухи, щирий погляд. Ісаакового батька я побачив пізніше: то був кремезний хлібороб, що вів своє господарство культурним спо-

собом. Мав велику голову з сивиною, тверду ходу, був скупий на слово. Ісаак був на зріст ні високий ні малий, стрункий, рідко сміявся. Через короткозорість рано почав носити окуляри. Гуляли ми в рідній околиці Ісаака Мазепа серед широких ланів та в темних гаях, де росли дуби й сосни. Багато говорилося й мріялося...

III. Петербург

Сіре небо сипало мрякою, коли я вранці на початку вересня 1905 року вийшов із «Миколаївського Вокзалу» залізниці в Петербурзі. Пізніше перед стацією поставлено пам'ятник цареві Олександрові III в образі дебелого вершника, що міцно тримає коня, який неначе аж подався назад. Скульптор Паоло Трубецький зобразив Олександра Цяк символ реакції. А колись, 1893 року, я, будучи хлопцем, плакав, і моя добра бабуся питала мене: «Чого ти, синку, плачеш?» — «Наш цар Олександр помер», — була моя відповідь.

На Василівському Острові на 5 поверсі знайшов я кімнату і зараз помчав широкою «5 лінією» в університет. Був уже південь. В ідальні високо, десь під горіщем університету, наскочив на мене Ісаак Мазепа з тарілкою каші в руці. — «О, це ти, Олексю», радісно привітався зі мною: «Чи давно ти в Петербурзі? Тут обід дешевий, всього 3 копійки».

Ми сіли за столиком, було в ідальні багато студентів-кавказців. Мазепа вже знав, що я дістав атестат зрілості на основі іспиту в Полтавській гімназії. Про свій атестат зрілості Мазепа мені чомусь до Кролевця не писав.*

«Ти на якому факультеті?» «На фізико-математичному», — відповів Мазепа. «А мене записали на історично-філологічний», — хвалився я. На тому факультеті вчив теж відомий клясичний філолог Тадеуш («Фаддей») Зелінський із української зпольщеної родини.

1905 рік був неспокійний, бурхливий. Восени всі університети Російської імперії почали навчання під знаком революції. Тоді велика аудиторія університету була завжди вщерть повна, коли проф. Тарле викладав історію Великої Французької Революції. В тій революційній атмосфері Мазепа був задоволений. Ще в семінарії він читав твори теоретиків соціалізму — Маркса, Ен-

* В той час семінаристів не допускали вчитися в університетах. Ті, семінаристи, що хотіли вчитися в університетах, мусіли здавати іспити зрілості при гімназіях.

гельса, Каутського. Його називали товариші соціалдемократом. А мене змалку вабило до землі, до природи з її красою, хоч і я пізніше опинився на чолі Кролевецьких революціонерів.

Бувши студентом-філологом, я признався Мазепі, що мене розчарувала клясична філологія проф. Зелінського. Чомусь він казав нам — новим студентам: «Ви повинні забути все, чому вас навчали в гімназіях». Розміри великого міста мене якось гнобили: довгі вулиці, мости через глибоку Неву, численні касарні для війська, понурі будинки, пишні палаци. Тільки пізніше, через 10 років, коли я приїхав у Петербург побачитися з своїм приятелем Денисовим, я міг краще зрозуміти своєрідну красу цього міста з його будівництвом, достосованим до клімату Півночі.

Мене вражало перше, як численні урядовці, заклопотані уніформовані люди, появлялися на вулицях і рухались мов автомати: «На лобі у кожного написаний закон», — саркастично писав поет Лермонтов. Ще перед відїздом з України в Петербург мене гнітила уява про убогі фінські краєвиди, болота, мізерні голі берізки... Мабуть через зміну клімату і оточення я почував себе в Петербурзі «сиротою». Україна, наші степи широкі, наші веселі ліси, наше блакитне небо, кучеряві сади — все це було далеко, відділене простором 1000 верстов. Мені згадувалися тоді слова поезії Лермонтова:

«Але від рідного Півдня у мене залишиться печать в цьому льодовому світі, що не має жалю». Нераз і Мазепа говорив мені про Петербург майже такими самими словами.

Мазепа і я не були матеріально забезпечені в Петербурзі. На щастя, Товариство Допомоги Студентам з України заплатило за наше навчання в університеті і дало нам дещо на прожиток. Окрім того, Мазепа і я знайшли «уроки»: помагали дітям заможних батьків, що вчилися в середніх школах, і можна було жити з цих «репетицій».

Настав місяць жовтень, і на моєму історично-філологічному факультеті — ні одного студента! Скрізь, навіть в Академії Мистецтва, «мітінги» до півночі. Оратори кликали до повстання проти царського режиму. Бородаті студенти і робітники масами ходили з одного мітінгу на другий. Непопулярна війна з Японією викликала загальний протест проти царського режиму, що ту війну затіяв. Я з Мазепою ходив на мітінги, і можна було дивуватися, що революційні промови та все сміліші виступи проти уряду не зустрічали репресій від жандармів, поліції або війська. Наслідком страйку робітників, теж у музеях настав холод, темрява нависла. В залах відомого Ермітажу, де висять картини Рембрандта та італійських майстрів, гуляє вітер, немає відвідувачів. Революція була «в повітрі». Ми сприймали революцію захоплено,

і трохи непевно, бо ми знали, які слабі були наші українські сили. Уже по фабриках діяли революційні комітети.

Раз одного хмарного ранку газети сповістили: — Цієї ночі на вулицях юрби людей браталися з поліцією з криком — «Слава революції!» Але на другий день ми побачили на стінах домів величезні плакати міністра Трепова, який грозив усім «мятежникам» воєнним судом. Всі високі школи закрито з наказу влади. Донські козаки розганяли демонстрантів, били їх нагайками і рубали шаблями праворуч і ліворуч. Реакція задушила революційний рух кривавими репресіями. Події розвивалися швидко.

Я скучив за Рідним Краєм і рішив рушити на Україну. Свої шкільні документи я направив у Київ, записався на природничий факультет. Я так поспішав, що не встиг навіть попрощатися з Мазепою: він жив далеко від мого кварталу. Так закінчилося моє життя в Петербурзі з Мазепою.

Життя мого друга Ісаака пройшло в великих бурях і небезпеках, як у «житейському морі». Уявляю собі «метаморфозу»: в один із темних петербурзьких ранків Мазепа став свідомим, твердим українцем. То була велика подія в житті мого друга. Ця метаморфоза дала Україні борця та ідеолога нашої державности. В революційних подіях 1917—1918 р. Мазепа в Катеринославі між свідомими українськими робітниками, а в 1919—20 рр. Мазепа — голова уряду Української Народньої Республіки.

Свою послідовністю, непохитністю і завзяттям у боротьбі за вільне, незалежне життя нашого народу Ісаак Мазепа заслужив пошани і вдячності своїх сучасників і майбутніх поколінь. В нашій історії ім'я Ісаака Мазепа належить до славних, незабутніх імен.

Бувши на еміграції, Мазепа прислав мені 3 томи своєї праці: «Україна в огні й бурі революції». Писав мені раз: «*Годинами сидів перед Твоєю Мариною*». А раз сонячного дня в місяці березні 1952 р. на березі Середземного моря прийшла до мене з Німеччини сумна звістка: мого Друга не стало... Написав я цю згадку 12 травня 1972 р., маючи понад 89 років. Нехай Тобі, мій Друже, буде чужа земля легкою!

Любов Марголіна (Вашингтон)

І. П. МАЗЕПА — ІДЕОЛОГ ДЕМОКРАТІЇ

Ісаак Мазепа був активним учасником українського соціал-демократичного руху ще за своїх студентських років у Петербурзі, від 1905 року. В українській політиці він стояв у перших рядах борців за нашу державність, особливо тоді, коли був членом і головою уряду Української Народної Республіки. Бувши на еміграції після упадку УНРеспубліки, І. П. Мазепа був оборонцем політичної традиції УНРеспубліки, її демократичних ідеалів, проголошених в державних актах від часу Української Центральної Ради. Всупереч «патріотичним фразам» різних демагогів, Мазепа мав переконання, що *«справжня політика відкидає всякі фантастичні пляни, вона мусить ставити собі досяжні завдання»*. Мазепа мав переконання, що *«справжня політика відкидає всякі логом українського суспільства. Недарма він ужив як «мотто» до першого тому своєї праці — «Підстави нашого відродження» — слова Баруха Спінози: «Філософ повинен не плакати, не сміятись, а розуміти»*.

Придивімось до Мазепиної аналізи умов, у яких появляються режими демократії та диктатури, та до його оцінки політичних ідеологій, що впливали на наше суспільство в 20 столітті. Ці проблеми Мазепа досліджував здавна і результат своїх дослідів він дав у названій вгорі праці, що була надрукована в Німеччині по 1945 році. Почин до цієї наукової аналізи знаходимо вже в його книзі, що вийшла у Львові в 1922 р. і надрукована німецькою мовою в Берліні 1923 року: *«Большевизм і окупація України»*.

Живши в Катеринославі за першої світової війни та в першому році після революції 1917 р., Мазепа ясно бачив головну перешкоду для успіху української боротьби за державність: *«брак українських сил, підготованих політично й адміністративно до організації державного життя України»*.

В другій частині своєї праці *«Підстави нашого відродження»* Мазепа згадує свою розмову з двома членами американської ко-

місії при делегації на мировій конференції в Парижі на станції Броди, на початку квітня 1919 р. Американські представники розпитували про розмір території України, про число людности і запитали, чи Уряд УНР має 350 тисяч вірної інтелігенції для організації адміністративного апарату на такій великій території. Мазепа міг тільки відповісти, що в той час кадри української інтелігенції, під впливом революційних подій, швидко збільшувалися: «Але в дійсності ми в той час для ведення нашої визвольної боротьби не мали й десятої частини того мінімального числа свідомої інтелігенції, про яке мені говорили пердставники американської комісії», — зазначає Мазепа.

Мазепа розумів, що для успішного розвитку держави, як у часах спокійних так і в революційних, потрібні добре підготовані люди — політичні організатори й досвідчені адміністратори, ті, що їх називає італійський соціолог Вільфредо Парето «елітою». Оскільки політичну еліту уявляють собі неоднаково люди різних поглядів, треба взяти на увагу слова, Росса, що їх цитує Мазепа: *«Суспільство, якого еліта складається з випробованих людей, що лише з труднощами піднялися вгору, в дійсності є аристократичніше ніж суспільство, в якому панує упривілейований стан».*

Мазепа болуче відчував, що українська еліта перебувала *«тільки в зародку, без традицій, без достатньої культурної підтованости і без виробленого політичного світогляду».* Ті люди, що в демократичній системі сподівалися досягнути для народу «рівність можливостей здійснення права», не вважали демократичного ладу за якийсь випадковий дар долі, або як щось таке, що можна здобути напруженням волі. Для Мазепа демократія була не тільки бажаною, але й можливою, реальною формою справедливого політичного устрою в Україні, з її «окраденим» людом, у котрому однак ще тліла іскра пошани до себе і прямивання до вільного життя.

Він уважав, що дійти до народоправства можливо тільки творчістю розуму для загального добра, шляхом свобідного виявлення волі народу. Мазепі не імпонували шляхетські прізвища й різні титули: він ставив на перше місце *освічених, політично вироблених і чесних людей.* Він уважав, що «сили інстинкту», «сліпе невмотивоване хотіння», неконтрольовані розумом вибрики наслідувачів Донцова не можуть забезпечити здорового розвитку України. Мазепа відкинув як пусту демагогію твердження Дм. Донцова і В. Липинського, що демократія — це хаос та «вирівнання суспільних верств або окремих людей по найнижчому типу» . . . Ці перекладачі чужих реакційних ідеологій на українську мову висуювають наперед ірраціональні почування, а розум у них має другорядне значення. Липинський, наприклад, писав: «Громадські пе-

реконання і громадські діла залежать в першій мірі від нелогічних, стихійних, ірраціональних хотінь». Теж Д. Донцов не звертає уваги на раціональні елементи в суспільному житті. Він погорджує етичними правилами в політиці.

Донцов і Липинський толкують українську історію так, як їм здається вигідним. Так, монархіст Липинський славив «традиційний український монархізм» і за вихідний момент для своєї теорії «класократії» уважав устрій держави Богдана Хмельницького. Всупереч тому, Донцов вважає ту саму добу за «охлократію» (панування юрби). Хоч Донцов і Липинський ширили свої погляди ніби з протилежних позицій, однак Мазепа ствердив, що на випадок успіху плянів Донцова й Липинського *Україна попала б під режим тоталістичної диктатури*. Недарма Липинський привітав фашистівську диктатуру Муссолінія в Італії і писав 1926 р., що він хотів би бачити такий режим в Україні!

Мазепа дав справедливу оцінку пропаганди за «вільний капіталізм», яку ведуть противники втручання державної влади в справи народного господарства, бо то, мовляв, «шлях до руїни», до втрати політичної свободи і до тоталізму. Цей давній погляд з часів англійського економічного лібералізму тримався найдовше в Америці. Лише страшна криза з мільйонами безробітних дала нагоду президентові Ф. Рузвельтові хоч частинно налагодити народне господарство Америки плянуванням в 1933 році. Мазепа показав фальшивість пропаганди за «свобідну економіку», що забезпечує вільність тільки для великих капіталістів, на прикладах з історії Росії, Німеччини, Італії та інших країн.

Мазепа добре розумів, що гарантією політичної свободи є соціальні реформи, прийняті шляхом законодавства в вільно вибраних парламентах. Справжня демократія, в якій громадянам дається право проявити їх погляди й бажання, не може розвинути в умовах грубої господарської нерівності. Тому Мазепа обстоював систему господарської демократії. Технічний розвиток та економічні взаємини змінилися в різних країнах у 20 столітті. Мазепа уважав, що сучасні умови вимагають плянованої економіки. Він бачив поступ у плянуванні, але тільки в системі мішаної економіки. Цю систему в тій чи іншій формі заведено в різних країнах Західної Європи, як Швеція, Бельгія, Данія, Англія, Голляндія, Австрія. У мішаній плянованій системі поряд з удержавленими підприємствами (велика промисловість, залізниця, копальні, ліси, водяна енергія і т. д.) існують також індивідуальні підприємства, фабрики, ремісничі підприємства, індивідуальне сільське господарство, кооперативи і т. д.

Мазепа називає демократію політичною системою культурно дозрілих народів. Він шукав пояснення, чому в деяких країнах

Європи запанував фашизм, а в інших демократичний лад зберігся, хоч ці держави пережили тяжкі події, як Бельгія, Голландія, Англія, Франція.

Мазепа згадує, що в Італії, перед фашистівським переворотом 1922 р., половина населення була неписьменна. Загальне виборче право заведено в Італії тільки 1914 р. До 1859 р. Італія була під владою різних монархів, і в країні ще не було національної єдності. Неграмотні і тяжко експлуатовані робітники й селяни Італії не бачили шляху до поліпшення свого убогого життя в парламенті, де влада була в руках заможних людей, і охоче йшли за кличами так зв. анархо-синдикалістів. В консервативній Іспанії великий вплив мало католицьке духовенство, половина молодих людей у віці до 25 років не вмiла читати й писати в 1920 р. Після 1931 р. еспанські демократичні партії старалися поліпшити добробут народних мас в убогій країні, і насамперед земельною реформою на користь селян. Але інтервенція італійського й німецького фашизму та московського більшевизму зруйнувала еспанську демократію.

В високо індустріальній Німеччині уже на початку 20 віку були сильні робітничі організації — професійні і політичні, — але німецьке міщанство й аристократія жили ще в атмосфері безкритичної покiрности перед монархами і згори призначеним начальством. Мазепа підчеркує, що Німеччина не пережила успішної «буржуазної революції». Демократичну конституцію, що була введена в Німеччині після 1918 р., вважала велика частина німецького суспільства за діло держав Антанти, котрі перемогли Німеччину в війні.

В Німеччині, особливо ж у Прусії, були великі впливи «військової касті», що була підпорою абсолютизму і монархізму і після втечі Вільгельма II до Голландії в 1918 р. «Вічний резервовий офіцер», — іронізував відомий німецький письменник Теодор Фонтане. Німецький соціолог Макс Вебер (приятель члена Української Академії Наук Богдана Кістяковського) уважав за причину політичної відсталості Німеччини невдачу демократичних революцій у німецьких державах. Ліберал Вебер висловлював жаль, що німцям не вдалося революційним шляхом в 19 віці покласти голови монархів до їх ніг . . .

В тих країнах, де вкорінилися демократичні форми правління, господарське плянування провадиться мирним законодатним шляхом, без диктатури. В Росії, в Італії та в Німеччині диктаторські партії йшли до влади під кличами «антикапіталізму»: обіцяли всякий добробут народним масам, аби вони визнали безконтрольну владу «вождів». Гітлер і його партійці використали для своєї пропаганди велику господарську кризу, що почалася в 1929 р.

і створила в Німеччині армію безробітних до 6 мільйонів людей. Нацисти манили безробітних фантазіями про свою ідеальну «Третю Імперію». Вони за господарську кризу винували держави Антанти, а вину за поразку Німеччини в війні 1914—1918 р.р. приписували «внутрішнім ворогам»: лібералам, соціалдемократам і жидам... Крах Гітлерової політики показав, здавалось би і сліпцям, що «сліпе хотіння» в політиці — це шлях до руїни.

Мазепа науково аналізував причини руїни демократичного ладу в різних країнах. У своїх працях він показав згубний вплив диктаторських ідей большевизму і фашизму на українське суспільство. Особливу увагу він звернув на проповідь аморалізму в писаннях Дм. Донцова та його послідовників. Донцов ширив культ «геніяльних циніків», котрим, мовляв, усе дозволено, вони незв'язані ніякими правилами і засадами правди, людяности, справедливости. Ученики Донцова безкритично повторювали твердження свого «ідеолога». Так, в органі ОУН «Розбудова нації», грудень—листопад 1930 р., написано про те, якими методами ця партія збиралася «визволяти Україну»:

«Того нового великого дня, що прийде, будемо без жалю... Не буде пощади ні великому ні малому... В війні тяжко пізнати винного і невинного, час там дорогий. Большевики перше стріляли, а потім судили...»

Ці й подібні слова ватажків ОУН показують, що їм далася в тямку не тільки «наука» Донцова, але їх привабили теж криваві методи большевицької ЧЕКА...

Режиму, оснований на терорі, Мазепа не бажав українському народові. Силою розуму, живим словом і пером він перестерігав українців перед пропагандою «вождистів». Мазепа знаходив ґрунт для народоправства в самій Україні, в її історичній традиції. І не випадково сталося, що Мазепа згадує слова Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича в листі до московського царя Олексія в 17 віці. Український ієрарх писав до монарха держави, в якій панувало «неключиме (безвихідне) рабство», що в українським народі було глибоке стремління до вільности:

«Род сицев, иже свободи хощеть».

Чого можна сподіватися в Україні після ліквідації комуністичної диктатури? У сучасному світі, писав Мазепа, іде завзята боротьба між системою народоправства і диктатури. Слова Липинського і його прихильників, що вони проти демократії і за монархів, не можуть переконати політично освічених людей. Аджеж відомо, що є різні монархії: абсолютні, теократичні, як було в державі Папи Римського та в Тибеті, і є конституційні монархії, що деколи мають вільніший лад, ніж деякі республіки:

наприклад, Англія, Скандинавські королівства, Голляндія, Бельгія. В республіках Південної Америки президенти спираються на військо, володіють, не питаючись згоди громадян, або улаштовують фальшовані вибори, в яких вони «перемагають».

Ідеолог фашизму Д. Донцов здавна твердив, що його цікавить лише «загальний дух», який має «окриляти» українську еліту. Для цього Мазепа дав пояснення, що не тільки склад, але й «дух», себто ідеологія, загальне наставлення провідної верстви — все це тісно зв'язане з формою державного устрою. Мазепа писав, що Донцов і його послідовники, особливо після II світової війни, ухиляються від «конкретизації своїх поглядів», щоб читач не зрозумів, що Донцов кличе його на шлях однопартійної диктатури «лутших людей» з міцними кулаками й щелепами. Форми демократичного устрою бувають різні, в залежності від історичного розвитку, залежно від розмірів держави, від звичаїв і потреб населення. Але є спільні для всіх форм демократії нерушимі права громадян: *рівність перед законом, незалежний суд, право громадян творити вільні організації політичні й громадські, вільна преса, свобода релігії та культурної творчості, вільна критика уряду, вільні вибори до законодавчих установ.*

Мазепа розумів, що ніяка диктатура не може тревати безконечно, і вірив, що настане кінець і великій тюрмі народів — ССРСР. Із усіх явищ політичного життя після другої світової війни Мазепа вважав за найцінніші для будучості України — прямування до волі і до національного самовизначення. Він не мав найменшого сумніву, що народи світу йдуть до демократизму, хоч і бачив великі перешкоди для цього руху. Був дуже задоволений тим, що в Україні людність наша стала письменна, і вже не треба буде пояснити, *«хто такі українці і чого вони хочуть»*, як це мусів робити Михайло Грушевський в 1917 році. Хоч большевицький режим завдав українському народові страшних ударів, — писав Мазепа, — однак поневолення і повсякденні кривди викликали в народних масах ще більше прагнення свободи. Мазепа розумів, що Україна деякий час ще лишилася «селянською нацією», але зв'язки села з містом поширилися, освіту селяни здобувають в містах. Ті, що вертаються на село, допомагають піднести культурний рівень селянства.

На освічену інтелігенцію Мазепа надіявся, як на середовище, з якого вийдуть підготовані політичні провідники України. Це погляд протилежний Липинському, котрий зовсім безпідставно очорнював інтелігенцію, як слугу «фінансового капіталу», і створив фантастичну уяву «трудової монархії», в якій рішальне слово мали б ідеалізовані «хлібороби», покірні волі містичного «монарха».

На прикладі відродження «неісторичних народів» (чехів, фінів, латвійців та ін.) Мазепа показав, що ці народи покликала до нового життя інтелігенція, яка вийшла із народних мас і повела боротьбу за політичну, культурну і економічну організацію нації. Мазепа підчеркує, що чим ближче стоїть еліта до народних мас, тим більша можливість появи нових талановитих людей для ведення державних справ.

Як великий здобуток української боротьби за незалежність Мазепа вважав той факт, що теперішній світ «здається, знає як ніколи» за Україну. Однак він не піддався фантазіям про щирю і реальну зовнішню допомогу для визволення українського народу. *Організація власних сил* — це була провідна політична ідея Ісаака Мазепа. Він знав, що зріст техніки та економічні зв'язки між різними країнами ведуть до тісніших міждержавних зв'язків, але вважав, що традиційні українські ідеали лишаються ті самі: «*В своїй хаті своя правда і сила і воля*», — як геніяльно сформулював Т. Шевченко.

Тут слово «правда» рівнозначне з словом «справедливість». Українська приказка — «жити по правді» — значить жити чесно, справедливо, без кривди ближнім. Слово «праведник», від того самого кореня, означає чесну, справедливу людину.

Будучність покаже, в якому напрямі підуть далі події в Україні. Можна ствердити: нова українська інтелігенція, що виростає під деспотичним режимом, стоїть вище політичним розвитком, сміливою акцією, моральним рівнем і талантами від тих, що на чужині тішають себе вождівськими фантазіями.

І коли б І. П. Мазепа дожив до нашого часу, то цей факт міг би щиро привітати.

Павло Василюк, сотник Армії УНР

КАТЕРИНОСЛАВСЬКІ ПОДІЇ

(Готуючи свою працю — *«Україна в огні й бурі революції»*, І. Мазепа звертався до учасників боротьби за Українську Народну Республіку, щоб допомогли йому своїми споминами ствердити та перевірити різні факти. Від Павла Василюка, визначного інженера-хеміка, що жив у Чехії до кінця другої світової війни, І. Мазепа одержав рукопис-спомин під заголовком: *«Катеринославські події (Відповідь на питання вельмишановного пана б. прем'єра УНР І. Мазепи)»*. Рукопис спомину П. Василюка зберігся в архіві Української Соціалдемократичної Партії.)

П. Василюк був на початку війни 1914 р. учеником гімназії у Львові і бачив у своїм повіті, як під австрійською владою українців переслідували за здогадну прихильність до Росії. Молодий Василюк наївно уявив собі, що від Росії не буде загрози українцям Галичини. З приходом російської армії в Галичину, Василюк записався охотою в царське військо. Гумористично описує Василюк свої пригоди:

«Я, Павло Василюк, родом із села Пізнанка Гнила, повіт Скалат, Західна Україна. Селянин, тиролець Востока... Був добровольцем в московській армії. Дістав громадянство з приписанням до с. Воскресінки, Олександрівського повіту, Катеринославської губернії. Яко знаючого мови, студента, взяли мене москалі до штабів, де виконував дуже різноманітні служби і дослужився відзначень. У штабах прийшлося обертатись між вищими кастами, які дивились на мене не інакше як на «крестьянскую морду». На цім тлі в 1916 році набив «крестьянскую морду» московський старшина-панич, за що я і сказав собі: — От так тобі й треба, ти, «крестьянская мордо», знай своє місце, — та й чкурнув між біженців до Ростова на Дону, де підготовився до іспиту зрілості, і де застала мене революція в 1917 р.

По матурі і «свободі» не осталося іншого, як приголоситись до війська, та й послали мене по приналежності солдатом до 228 за-

пасового полку в Катеринославі. Так я і попав між вас, дороги катеринославці, в травні 1917 р.

За кілька днів вибори до ротного комітету. І ось піднялось 1200 рук 11 роти, кремезних запорожців, всі як один, за мене як свого делегата-студента, українця. Якби мене вибрали міністром, цісарем, — це було б ніщо напроти того, коли я побачив 1200 рук вгору, які доручали мені довір'я, до свого делегата і заступника. І сказав я собі: — «Ось де твоє місце! Потомки славних запорожців, українці, всі як один вручили тобі довір'я, як своєму заступникові. Для них служитимеш, а то й голову віддай, як буде треба». Звідси починається твердий напрям всієї моєї діяльності.

Зачалось відоме самовизначення і українізація частин, а я бисто йшов вгору: з ротного — делегатом полкового комітету, далше — гарнізонного, членом 2 Українського Військового З'їзду в Києві і під осінь я вже був председателем Совета Солдатських Депутатів міста Катеринослава. Совет послав мене на з'їзд советів до Петрограду, де знов вибрали мене до Центрального Виконавчого Комітету Советів. Ми — три молодики — я, Микола Міщенко і Кириченко — закладаємо Українську Секцію Центрального Исполнительного Комітета Советів, добуваємо закон про повернення козацьких реліквій на Україну*) і ведемо переговори між Центральною Радою і Советом Народних Комісарів в справі визнання Української Народної Республіки.

Ще й при цій нагоді мушу твердо заявити, що в нашій кімнаті в Смольному Інституті були цілий один вечір Ленін, Троцький, Луначарський і Сталін на переговорах у цій справі. Ленін і Луначарський були за визнання, Сталін робив враження, що йому все одно, але проти не виступав, а категорично проти виступив Троцький. Мали ми подати свої домагання і форму договору на письмі, а Троцький мав перший підписати. Але як прочитав Троцький наші параграфи про визнання УНР, то прогнав нас так із канцелярії, що ми ледве з життям утекли, і я опинився аж у Катеринославі в кінці січня 1918 р. Хоч то було якраз по большевицькім повстанні і по облозі наших на пошті, все ж таки зараз по приїзді вибирає мене гарнізонний совет начальником військ Катеринославської губернії. Боже, яка трагедія! Сорок тисяч війська під командою 21-літнього хлопчика . . .

*) Дійсно, була постанова про передачу Урядові Української Народної Республіки прапорів Війська Запорізького, що знаходилися в музеї «Ермітаж» у Петербурзі, але незабаром большевицький уряд відмовився виконати цю постанову, бо, мовляв, українські представники ставили свої вимоги «нахабно». (Примітка Редакції).

Горить мені земля під ногами в Катеринославі при кінці лютого місяця 1918 р. Як голова Ради Солдатських Депутатів я вже надужив терпеливості можновладця Катеринослава «товариша» Квірінга. Сіллю в оці був я «товаришеві» Аверінові — начальникові Революційного Штабу. Довго потурали вони мені, довго не зачіпали, хоч уже давно я заслужив собі Штабу Духоніна. (Так називали тоді кару смерті від імени генерала Духоніна, котрого большевики розстріляли в штабі російської армії в Могилеві в 1917 р. — Ред.).

В Києві Центральна Рада. В Олександрівському Махно, а в Катеринославі — чорт зна що таке! На горі в касарнях український полк сердюків імени Орлика, який заявив повну нейтральність до всіх існуючих влад. Біля нього останки гарнізону старої армії в числі ще кілька тисяч чоловік. Командири їх ніби підлягають мені, але мене знають тільки тоді, коли треба підписати талони на гроші для частин. Тих грошей частини в більшості не дістали, бо опинились в кишенях хитрих командирів та комісарів, яким треба було з чогось жити і після демобілізації. Трохи далі вниз сиділа Рада Робітничих Депутатів, яка теж не мала влади в руках, але все таки це була реальна сила, бо мала за собою Червону гвардію на чолі з Аверіном.

В тім то советі сидів і я в гарно декорованій залі як голова всіх військових сил Катеринославщини. Владу я мав велику і ніякої, відповідно до хвилевого настрою мас, а визнавав я владу всіх і нікого, бо, правду кажучи, не дуже розумів, що кругом діється. Але я був українець і робив те, що на мою думку було корисне для української справи. З владою Центральної Ради я не мав жадних зв'язків. Голові Советів я не підчинявся, бо він мене ніколи і ніяк не зачіпав, завдяки зеленій легітимації члена «Всеросійського Ісполнительного Комітета Советов Рабочих, Солдатских і Крестьянских Депутатов» у Петрограді, де я був знайомий з Леніном, Троцьким та іншими радянськими владиками. Інша річ, що з Петрограду я ледве з життям утік, але наслідком перерви комунікації легітимація ще «робила вітер».

На другім кінці міста був кінний дивізіон в числі яких 300 шабель, єдина частина, яка на слово могла мене послухати. На стації залізниці була спілка залізничників, («Вільні Козаки», — Ред.) вірна Українській Центральній Раді, була зложена головню із українських есерів і есдеків на чолі з Дубовим і діяльним членом Мокринцем. Начальником гарнізону був поручник Михальський, українець або москаль, монархіст, республіканець і радянець — відповідно до обставин. Він помагав мені, але слухав тільки тоді, коли уважав це потрібним. Отже кожна організація

чи формація була власне вповні самостійною і ні від кого незалежною.

Місто виглядало якось досить дивно. Вдень ішла торгівля ніби зовсім нормально, злодійств багато не було, бо злодіїв карали на місці, самосудом. Військо помалу самочинно демобілізувалося і роз'їздилося по домах з повними мішками державного майна та з обрізаною рушницею, на всякий випадок. Вечір був у місті під знаком «поглиблення революції»: по цілому місті йшла пальба з рушниць і револьверів, а тут і там вибухали гранати. Хто ж стріляв і пощо стріляв? Одні вчилися стріляти, другі вистрілювали набοї, аби не рвали кишень, треті стріляли для придбання хоробрости. Стрілялось до зірок небесних, до електричних ламп, щоб так ясно не світили, до сусідських вікон, а досить часто і до мимойдучих людей, від яких ніби грозила якась небезпека. Ресторани, бари, доми азартної гри були битком набиті.

Що робив я? Найняв маленьку квартиру у жидів, щоб мене й чортяка вночі не найшов, підмінував цілий дїм динамітом та бомбами, до запальників попроводив електричні дроти від дверей та вікон, до вікна світило аж п'ять рушничних дул, готових самочинно вистрілити, коли б хто захотів мене відвідати, і в такій ото твердині чувся я зовсім спокійним. Під постїллю був склад американських чобіт — середник на прожиття. Ніхто ніяких грошей мені не платив, а з чогось треба було жити. Готових грошей від ліквідуючих командирів частин я не брав і то не тому, що не потребував, але чогось встидався. Зате, якщо командир частини присилав мені пару нових чобіт для власної потреби, то їх я з подякою приймав, бо, — не візьму я, то все одно забере «товариш» Аверін. Хазяїн мій від часу до часу, залежно від потреби, ті чоботи продавав, і так прожиток мій був забезпечений. А мушу признатися, що мав я в житті велике щастя до жидів. Захоронили мені життя щонайменше 15 разів, коли, на мою думку, вже для мене ніякого виходу не було.

Рано вилазив я тихцем із своєї твердині та йшов до совету працювати. Ліквідував гарнізон, українізував частини, розділяв майно і зброю, снував пляни, які може видумати голова 21-літнього хлопця-недоука. Українські організації озброїв по зуби. Українські культурні інституції-школи наділив машинами для писання, носовими хустками та всякою всячиною так щедро, що ті установи не знали, що собі почати з таким великим і різнородним майном.

Прийшов з фронту штаб якоїсь дивізії ліквідуватися. Вояки вже розбрелись, остались тільки старшини з майном. Передають усе майно мені, аби якнебудь його збутися та дістати посвідку, що майно передане. Дістаю 10 машин для писання, зовсім нових

і найліпших марок. Крім того, 300 револьверів-наганів, вагон носових батистових хусток і піввагона шеврової шкіри першорядної якості на чоботи. Що ж почати з тим майном? Якщо не сховаємо, то забере червона гвардія, і все опиниться на Озерному Базарі. Воякам таке майно непотрібне. Сховати нема куди, і вже знає про це большевицький комісар анархіст Соколов.

— Отже, товаришу Соколов, дарую для вашої організації машину для писання, яку сам виберете; наберіть і носових хусточок, щоб вистачило для вас і для вашої родини на 10 літ, а за дальше не старайтеся. Узяв комісар машину, набрав носових хусток і повіз просто на Озерний Базар. А тимчасом прийшов Мокринець з товаришами та забрав револьвери для Залізнодорожної Спілки, а машини для писання і цілий віз носових хусточок я послав якійсь українській школі. Шкіри не було де збути, та й уночі хтось усю вкрав.

Опівдні я заходив до першорядного готелю до вигідних кімнат, де була ніби моя офіційна квартира. Там приймав я своїх найдорожчих гостей — 16-літніх гімназисток Ганнусю та Зою, які прибігали до мене просто із школи з книжечками під пахою. І не споминав би за них, але Ганнуся повернула в інший бік історію міста. До Ганнусі був залюблений прапорщик Рудик, хоч уже мав 30 літ. Ганнуся прихильно ставилась до нього, поки не познайомилась зі мною. Була то та сама дівчина, що під кулеметним огнем носила воду та хліб на пошту до оточених з усіх боків гайдамаків, отже дівчина не проста. В мені побачила вона перш за все юнака на 10 років молодшого від Рудика, а потім чоловіка, що обертав великими ділами, а до неї відносився як до рівної собі, та хвалився своїми ділами. Не диво, що Рудика покинула і душечку свою святу мені подарувала. Підчас обідніх відвідин рішав я для неї математичні задачі до школи, а Ганнуся мені говорила, що я «великий чоловік», що маю зібрати військо, вигнати большевиків і завести в місті українську владу. Отже не треба багато й балакати, що зерно для великого діла почало кільчити.

По обіді дівчинка йшла до дому, а я збирав довірених старшин на нараду, як побити та вигнати большевиків. Тривали ті наради тиждень або два, всі признавали, що треба щось робити, але нікому до того дуже не хотілось, бо елемент був дуже мішаний. Аж наспіла вістка, що «йдуть німці з Петлюрою». Тепер вже треба було бисто щось вирішити, бо або большевики нас переріжуть за симпатії до Центральної Ради, або німці нас переважають за участь у праці советів, а до того — пропаде велике військо майно. Скликаю нараду просто в будинку совету, куди приходять командири всіх військових частин міста, і рішаємо

справу, чи валити большевиків, чи ні. Між іншими були заступлені на нараді представники кінного дивізіону, українського полку сердюків та представники старих запасових 271 та 228 полків і різних менших частин. Кінний дивізіон — півмосковський, сердюки — українці, а запасові полки — москалі. За виступом заявився беззастережно кінний дивізіон, щоб зберегти військову силу і майно і передати українській владі. За виступом заявили москалі запасових частин зі страху перед «червоним погромом», а проти виступу заявили сердюки, обстоючи і надалі свою нейтральність та обіцяючи мовчати. За обрахунком показалося, що маємо в розпорядженні біля 5 тисяч людей, якими можемо стерти большевиків з лиця землі протягом 2 годин. Вироблено точний стратегічний плян, назначено командуючих і час виступу — на другий день в 5 годині ранку.

По нараді в 6 годині вечера розійшлися всі по частинах, щоб підготувати людей, а я пішов на квартиру повечеряти та озброїтись і рушити до 228 полку, де була визначена вихідна точка збройного виступу. В 8 годині вечера спинився перед моєю твердиною автомобіль, і хоч, на мою думку, ніхто не знав мого нічного сховища, то все ж таки вийшов із автомобілю жид анархіст, комісар червоної гвардії, вбіг до світлиці і сказав мені таку річ:

«Ганнуса вже тепер буде Рудикова, бо Рудик, як представник від 228 полку, просто з вашого засідання пішов до Революційного Штабу і все зрадив; я дістав наказв тебе арештувати і розстріляти, але ми ж приятелі, тому тікай з міста, куди можеш». Комісарові я подякував, угостив його доброю монопольною горілкою, покликав свого приятеля і товариша по Центральному Виконавчому Комітеті Советів в Петрограді Миколу Міщенко і рішили ми посідати на коней і тікати аж до Бердянського повіту до Миколиної матері.

(Далі автор описує подорож до берегів Озівського моря, про перебування в околиці, де бешкетувала ватага анархістки Марусі Никифорової, і після того оповідає про події в Катеринославі-Січеславі після свого повороту до міста, коли там уже запанувала влада Скоропадського).

«Утікши з Катеринослава та поблукавши по степах України, по всяких пригодах, я вернувся до Катеринослава, де був призначений на голову Ліквідаційної Комісії Катеринославського гарнізону. Але «гетьманці» дивились на мене, як на бувшого «советчика», старалися схопити як українця, особливо прокуратори Бистров і Авер'янов, та й австрійці вішали десятками таких як я в артилерійських касарнях, за старі гріхи. А до того всього вже почали свій рух Горобці (брати Гаврило й Микола — провідники Вільного Козацтва. — Ред.), які, само собою, мусіли дістати

постачання з ліквідації гарнізону. За таких обставин сидіти в Катеринославі та ще й їздити на засідання повстанського комітету державним автом була крайня одчайдушність, якої досі не можу зрозуміти. І ось, за їзди автом на засідання Повстанкому до відомої Вам їдальні в горішній частині Катеринослава, трісла пневматика. Поки справили і доїхали, якраз в саме полудне, вже виводили австріяки рабів Божих із їдальні до тюрми. Сила Небесна з нами, а ти, шофере, гони і не оглядайся!

Залізнодорожна Спілка зараз спрятала мене лектором української мови на Запорізькій Залізниці, де я мав навіть дуже гарні успіхи. Наперед на ст. Пологи, де я, між іншим, закопав усї ленти з переговорів між Центральною Радою і Советом Народних Комісарів по прямому дроту (це відноситься до часу, коли Василюк був у Петрограді в листопаді—грудні 1917 р. (Ред.), побував у гнізді Махна, потім у Луганську, де й пару днів Денікінської тюрми попробував, накінець на ст. Дебальцевій, де встиг повчити тільки два дні, та й прийшла телеграма від Горобця, щоб негайно вертався на місце бо «*вже починаємо*». Негайно відїхав я до Катеринослава, де вже застав Штаб, зложений з Миколи Горобця і приїхавшого з Києва підполковника Божка, який зараз заходився біля організування і відновлення Запорізької Січі, і чоловік 50 повстанців. Я був зараз призначений начальником політично-розвідного відділу Штабу, а Божко пристав до мене: «Відновляймо Запорізьку Січ, знищену московськими катами!»

Попає він у мене на добрий ґрунт, бо Василь Пачовський твердо щепив мені у Львівській гімназії пізнання кривди, заподіяної Запорізьким Козакам, а нині ніщо не стоїть на перешкоді відновити по 150 літах Запорізьку Січ.

Ми — молоді люди, — недавно з школи, мали право на військову романтику. Але коли й виключимо цей підхід, невідповідний в сучасну добу європейської організації військових сил, то мали ми інші важливі причини для відновлення козацької романтики. Згадати: сорок тисяч війська заявляє неутралітет! Мовляв, — «*наша хата з краю*»... Гетьманці тягнуть на Дін (до Денікіна. — Ред.). А нам треба армії, яка віддала б свої голови тільки за український нарід, за Українську Демократичну Державу!

Десь за тиждень, як я прийняв політично-розвідний відділ Штабу, приголосився до мене згорблений, змучений старшина, штабскапітан Гулий. Іде з Кавказу, просить якоїнебудь посади, аби при нас, при повстанцях. Штабскапітан, а ми тут запорізькі козаки, так що ж з тобою, чолові'яго? Ось гроші на дорогу, сідайте на потяг, катайте до Києва, а там уже розберуть, хто ви та що, та й може вам якусь посаду дадуть! Здорово розсердився на

мене та й козаків. А за тиждень уже був назад, як Командуючий Республіканських Військ Катеринослащини. Його помічником призначено отамана Миколу Горобця, начальником Штабу полковника Білоуса-Савченка, а я — начальник політичного відділу Штабу Республіканських Військ, з правом військового і цивільного адміністратора, по закону стану облоги. Перенесли ми Штаб до готелю Асторія. Гулий був родом з Єлисаветградського повіту Херсонщини, здається, з Новоукраїнки. Людина надзвичайно чесна і безмежно хоробра. Гулий з Савченком виробляли пляни, Горобець вів безнастанні переговори з усякими повстанськими загонами, з Махном, з большевиками і навіть з представниками 8 корпусу.

Положення в Катеринославі витворилось дуже дивовижне: в горішніх касарнях кадри 8-корпусу. В різних інших касарнях — німці. Скільки їх було, то ми довідались аж по роззброєнню. В середині міста аж до станції — наше республіканське військо, — теж ніхто не знав, скільки нас, — а на Брянському Заводі — Червона Гвардія. Ніхто нікого не зачіпав і ніяких конфліктів і боїв не було, тільки часом проїздив містом панцерний автомобіль 8 корпусу, щоб нам нагнати страху, але ми, замість барикадуватися, вибігали на вулицю, подивитися на ті страшила. Ніхто собі добре не уявляв, чим це все скінчиться. Поза Катеринославом, в кожному місті й селі були вже свої повстанські загони, — наші, большевицькі і махнівські-анархістичні. Раз устали ми ранком та й довідались, що цілий 8 Корпус знявся вночі і подався на Дін.

З німцями ніяких зачіпок не було, поки ми не довідались, що їх з усіх сторін гонять, і що вже їм час із Катеринослава забратися. І так вирішив Штаб роззброїти німців і мені доручено розвідати, скільки тих німців у Катеринославі, та яку мають зброю. Завдання було нелегке, бо не було до німців ніякого доступу, а скінчилося ось так: приголосився до нас австрійський перебіжчик, чех, поручник Новак. Знав німецькі частини, то дістав завдання — принести до вечера повні відомості про німецькі сили в місті. Він, як сам потім признався, замість робити розвідку, спав цілий день у сні на сіножаті. Увечері приніс такі «точні відомості»: 4 гармати, 8 кулеметів і біля 600 вояків.

Якщо так, а ще й нам здавалось, що більше того нема, то це для нас пустяк-діло! Нас є 500, штабовців чоловік 20, вдаримо нараз, та й по німцях. Всі отамани порозбігалися по місті, а тільки мене самого оставили в Штабі, як центральний зв'язок та щоб приймати зброю і полонених. Дуже мені обидно було, що всі воюють, а я нічого не побачу, але не так те, як те, що німці вдарять насамперед на Штаб і захватять мене живцем як щура.

Акція почалась не рано, біля 8 години ранку, коли німецькі старшини виходили з приватних квартир і йшли до касарень. То козакі їх переловлювали на вулицях, роззброювали, але не вели до Штабу, а пускали на волю з тої простої причини, що, привівши до Штабу, мусіли б віддати німецькі маузери, а відомо, що кожний козак маузера потребував.

Одчайдушність козаків була просто безгранична. Один козак увірвався до касарні просто між роту німців, тільки з ручною гранатою, щось там закричав на них, і німці здали зброю. Відпору майже не було. По мірі того, як приходили до мене вістки від вояків і здана зброя, почало мені ставати волосся дуба. До 3 годин по обіді баталія була скінчена і ми мали в руках цілу дивізію німців з 18 гарматами, біля 40 кулеметів, кілька панцерних автомобілів, силу набоїв, гранат, револьверів і т. д. Німецький генерал, побачивши, скільки нас є і як ми були озброєні, гірко заплакав і сказав, що міг нас стерти з лица землі, якби був знав, скільки нас було. Гулий сердився на мене і на Новака, але кінець похвалив діло.

Ми послали німців до Райху, а самі взялися до організації сил, бо вже виростав новий ворог — большевики і махнівці. Викликав Горобець телеграмою Махна до Штабу, вів з ним переговори, але ті переговори ні до чого не довели, і ми готовились до оборони. Не прийшлося довго чекати. До Катеринослава все більше напливало повстанців з своїми отаманами, що не чули себе безпечними перед анархістами й большевиками. Так, прийшли з своїми загонами отаман Малашко (Олександр, із Донбасу. — *Ред.*), Гладченко та інші. Створено зв'язок з повітовими містами, в яких були свої республіканські залоги, а найліпша у Верходніпровську.

Тиждень перед Різдом, здається, 16 грудня (1918 р.), вже ми мали непроханих гостей у Катеринославі. Зараз по відході німців опанував Махно лівий беріг Дніпра і намагався вдертись до Катеринослава через міст. Довго це йому не вдавалося, але переміг хитрістю. Посадив вояків до замкнених вагонів, перевіз через міст під видом вугілля, захопив стацію, і, поки ми позбігалися до Штабу, вже був сам Махно з 300 своїми обірванцями якраз напроти Штабу, по другій стороні вулиці, і щосили кричав: «Не стріляйте на нас, дайте нам хліба!» Цілий наш Штаб, біля 20 чоловік, стояв перед Асторією і перегукувався з Махном. Мали ми у дверях кулемет, але зіпсутий. Мені й досі дивно, чому Махно не перейшов через вулицю і нас не забрав. Всі ми стояли розгублені і не знали, що почати, аж якісь мудріші два козаки викотили з двору попсований панцерний автомобіль, який навіть

кулеметів не мав. Це навело страх на Махна, і він з цілою компанією миттю подався назад.

Тимчасом знявся крик від Англійської вулиці та від Озерного Базару. Наступали вже звідти. Наші частини — одні пробивались, другі наступали, і почалась баталія по цілому місті. Штаб рушив до Англійської вулиці, де появився отаман Малашко і сварився з якимсь кремезним махнівцем. Але дивно, що один другому зброї не відібрав і не стріляли.

Зараз першого дня бою мені перебили руку. З рушницею я зайшов до цирулика перев'язати рану. До полудня наші взяли перевагу, уже утворився фронт: ми з гори, а махнівці з долини, і ганяли одні других від стації до касарень і назад. Наші гармати дісталися зрадою до рук Махна. Його сили росли, а наші слабли. Йому приходило поповнення, а наші мобілізовані розбіглися зі зброєю. Осталась ціла Запорізька Січ, повстанці, Штаб і позбігалися залізничники, поштовці й студенти. Один поштовець ходив як на службу: рано приходив до мене по зброю, воював цілий день, на ніч ішов спати додому, а рано приходив по набої і знову воював. І так воював цілих 4 дні. Полонених роззброювали і випускали по нашій стороні і по стороні Махна. Були випадки, що попадались нам у полон ті самі люди. Арештантів Махно випустив із тюрми всіх, а таких як російські прокуратори Бистров і Аверьянов (були на службі у Скоропадського і заарештовані владою УНРеспубліки. — *Ред.*) власноручно перестріляв. Вони грали в карти з начальником в'язниці і застигли на місці з жаху, бо як ми прийшли, то вони сиділи за столом і ще тримали карти в руках.

По чотирьох днях тяжкого бою таки вдалось Махнові нас витиснути з міста і наші почали помалу відходити в сторону Лоцманської Кам'янки. Була сила вбитих, але тяжко сказати, скільки, бо мертвих та й друга сторона відносила в Дніпро. Ранених теж була сила, між іншими всі члени Штабу були ранені. Найбільших чудес хоробрости доказав герой, наш наймиліший друг, все усміхнений і жартівливий отаман Малашко. На грудях мав цілий «іконостас», мабуть усі відзначення Російської імперії. Друге місце належало Божкові й Гулому і недаром вони були отаманами.

У четвер біля 3 годин по полудні того дня, коли наші недобитки сумно посунули на села заболоченою дорогою, вдарила лявіна на Катеринослав. Де не взялися орли сизокрилі, хлопці-молдці: полк Верходніпровців на чолі з Саквою і полк Січових Стрільців отамана Самокиша. За півгодини вичистили ціле місто від ворога. Вдарили і загнали всю махнівську компанію до Дніпра. Хто не переплив, утопився. Самокиш-гуцул зорганізував свій

полк Січових Стрільців в м. Олександрії. А що не хотів підчинитися Григорієву, який в той час уже розсилав свої відомі кілометрові телеграми, з ясною тенденцією бунту проти УНР, Самокиш рушив до нас і ось як пригодився!

По вичищенні міста від ворога, ще того самого дня вернулися наші недобитки назад, але підсумок був дуже сумний. І якби не Запорізька Січ і Самокиш, не було б ким воювати. Повстанці потягли до своїх сіл, Верходніпровці теж до свого міста, а з мобілізованих і третини не осталося. Тепер була в місті наша сила, ворог дістав такого прочухана, що не зараз отямиться, і ми почали вилізуватися від ран. Справили прекрасний спільний Свят-Вечір, де були представлені всі кола громадянства, і з новою доброю надією зустріли Новий Рік. Тепер поповнялися наші ряди, організувалась адміністративна праця.

Але лівий беріг Дніпра таки не був наш, та й наспівали вісті, що тягне з півночі москаль. І на нього не прийшлося довго чекати, бо Махно вже сполучився з московською Червоною Армією і вони разом кували пляни, як знов дістатися до Катеринослава. 20 січня 1919 р. ранком довідалися ми, що московські матроси перебрались на правий беріг Дніпра десь біля Лоцманської Кам'янки і вже наступають на Катеринослав ззаду. Начальник Штабу полк. Білоус-Савченко виїхав до Єлисаветграду організувати Штаб Південно-Східної Групи Війська УНР, отамани кинулись на фронт, цивільні урядовці зі страху порозбігалися, а я знов зістався сам у Штабі та ще й мав під опікою гроші Державного Банку з 45 мільйонами карбованців і гривень з золотом, сріблом і в цінних паперах.

Від Гулого дістав я наказ на картці паперу — вирвати гроші і вивезти на Захід, куди дозволять воєнні обставини. От і виривай з-під обстрілу гроші, як сидиш сам у Штабі безпомічний! Прилучився до мене комендант міста ротмістр Кисіль, який теж сам остався, бо міліція розбіглася. У «батька Божка» я попросив собі бунчужного Погребняка, той назбирав по місті всяких гольтіпак і харцизяк, зареквірував десь тачанку і 16 завідських жеребців, які і без того пропали б у матросів. Ми забрали й заpackували гроші і під обстрілом щасливо сіли на потяг і подалися на Захід, попрощавшись востаннє з Запорізькими степами.

Наші частини ще бились до вечера, але, побачивши, що то була марна відсіч, рішили, — дехто остатись по селах, а решта — відступати до Єлисавету, звідки утворити правильний фронт. Але що повстанці (Григорієва. — *Ред.*) вже були ззаду, а Самокиш захворів на тиф, а тимчасом його полк був розагітований і збунтувався, то на Захід продерся тільки Штаб у числі 4 чоловік та Запорізька Січ в числі 200 козаків і мої харцизяки з гріш-

ми в числі 40 чоловік. Були «харцизи», але було між ними й кілька студентів. А тим харцизам остригли ми чуприни-«оселедці», дали червоні шаравари і мали з них найліпших козаків. Тільки, на жаль, майже всі були перебиті в пізніших боях. А остався один, найбільший харциз, який був джурою у Божка, та й застрелив Божка в Любарі, по намові Данченка. (Це сталося в грудні 1919 р. — *Ред.*).

По всяких пригодах, довели ми гроші до Винниці, де і здали міністрові фінансів Б. Мартосові, а самі подались до Запорізької Січі, яка тимчасом стала залогом в місті Балті».

(У своєму споміні П. Василюк згадує про низький рівень національної свідомості, що була перешкодою боротьбі за українську державність):

«У вагонах, побалакавши з дядьками, ми самі о собі набрали переконання, що ми дійсно щось вище від тієї сірої маси, бо хоч знаємо, хто ми такі. По партійним переконанням ми теж «ліві есери». Хоч ні до якої організації ніколи не записувались, але це була найбільше модна та найсимпатичніша назва. Точно так теж ми могли назватись лівими есдеками, але слово «есдек» негармонійно звучало в ухах» . . .

Закінчує свій спомін Василюк словами:

«А я тимчасом мило варю. При казані з кописткою стою, боротьбу завзяту споминаю і надію плекаю, щоб хоч ще раз в житті побачити степи Запорізькі» . . .

Степан Матвієнко Сікар (Бело Горизонте, Бразилія)

ТРИ СПОМИНИ

(Від Редакції: У другій частині своєї праці «Україна в огні й бурі революцій» І. Мазепа згадує спробу порозуміння між урядом УНР та урядом Советської Росії в другій половині 1919 р. Почин до переговорів дав швейцарський комуніст Фріц Пляттен, що в липні 1919 р. випадково попав у тодішню столицю УНР — Кам'янець на Поділлі.

Пляттен був приятелем Леніна ще з того часу, коли той жив на еміграції в Швейцарії. Пляттен був посередником у переговорах російських емігрантів з німецьким урядом про переїзд через Німеччину в Росію в березні 1917 р. В 1919 р. Пляттен був членом Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу. В Кам'янці він мав розмови з членами Уряду УНР — І. Мазепою, О. Безпалком та з членами Конгресу Трудового Народу України — Семеном Вітиком та Панасом Феденком. Після цих розмов Пляттен заявив, що він хоче бути посередником для замирення між Советською Росією та УНРеспублікою.

Про пляни Пляттена були поінформовані члени Уряду УНР, Головний Отаман С. Петлюра і Голова Національної Ради ЗОУНР Є. Петрушевич.

Із Кам'янця Пляттен поїхав у Москву і 25 жовтня вернувся з пропозиціями від большевицького уряду про військову конвенцію з українським урядом для спільної боротьби проти армії Денікіна. Тоді в Москві ще не були певні перемоги над військом Денікіна і советський уряд пропонував відступити для Армії УНР частину території України, окупованої большевицьким військом, і дати нашій армії певну кількість зброї та амуніції. Катастрофа Галицької Армії не дала можливості довести ці переговори до кінця. Все ж у Москві, мабуть під впливом інформацій Пляттена, що ставився дуже приязно до УНРеспубліки, вирішили послати його ще раз до уряду УНР, і Пляттен, разом з комуністом-українцем Кальницьким, добився на Україну в кінці

листопада 1919 р. Там їх зустрів випадково на станції Гречани С. Матвієнко Сікар, автор цього спомину.

Другий спогад того самого автора «*Батько Махно*» описує його зустріч з анархістом із Гуляйполя в 1921 р. в Румунії.

Третій спомин — про *Басарабську Дивізію Армії УНР* в р. 1919: цей епізод досі не був описаний очевидцями-учасниками тієї трагічної пригоди. Інж. Матвієнко Сікар перебуває нині в Бразилії).

І. Делегати Совнаркому

У листопаді 1919 р. я перебував на малій території, де знаходився Уряд і Армія УНР — між Кам'янцем, Проскурівом і Старокостянтинівом. Нам з півночі грозили росіяни «червоні», зі сходу — «білі», із заходу — поляки. Це діялося після переходу Галицької Армії під команду Денікіна, чим зруйновано фронт Армії УНР. В кінці листопада 1919 р. на станції Гречани стояв покинутий потяг уряду УНР. Потяг доглядала панна Галя, канцеляристка міністерства. Цю дівчину я знав ще з Києва, як студентку. Щодня я заходив до неї в потяг і приносив їй новини, які мав мій господар, що був дуже добре поінформований, про все, що діялось навколо. Він радо мав мене у себе як квартиранта, бо надіявся на мене як охоронця для себе і його родини в той неспокійний час. А що я, знаючи жидівську азбуку, навчав його малого хлопця, то мій господар ставився до мене особливо прихильно і розповідав мені всі новини, які чув від своїх знайомих. З цими відомостями я ходив до урядового потягу і там зустрічав теж студента Маковецького, з котрим я служив у Басарабській Дивізії отамана Маєвського.

Від «коменданта потягу», — так ми жартом називали панну Галю, — ми довідались, що від російського большевицького уряду (він звався тоді «Совет Народних Комиссаров», скорочено «Совнарком») з'явилися до неї в поїзд делегати, «від самого Леніна», на переговори з Урядом УНР. Делегати Совнаркому шукали прем'єра Уряду УНР — Ісаака Мазєгу, або його уповноважених. В тодішніх хаотичних обставинах ніхто не знав певно, де перебуває Уряд УНР, і не було відомо, чи вернеться Уряд до свого потягу на ст. Гречани. Мій меткий господар казав, що Уряд УНР в Любарі, а Головний Отаман Петлюра — в Варшаві.

Галя — «комендант потягу» — не знала, що робити з делегатами Совнаркому, і була в розпачі. Вона боялася залишатися сама з ними в поїзді, бо вони вирішили заночувати в міністерських вагонах. Тому Галя запросила мене й Маковецького ночу-

вати в потязі, поки в'ясниться справа делегатів Совнаркому. Біля потягу ми познайомилися з новоприбулим молодим українцем із Буковини, бувшим старшиною австрійської армії. Він казав, що воював теж під Верденом. На Україну Семен Гуцуляк прийшов воювати за незалежну УНР, але спізнився. До Денікіна він не хотів іти, бо був з нього щирий українець. На ст. Гречани він не знав, де подітися, зрадив, що зустрівся з нами, і з нами попав до урядового потягу УНР.

У потязі ми познайомилися з двома делегатами Совнаркому. Чи були ще й інші, не знаю. Один був у віці коло 50 років, міцно збудований, середнього зросту. Мав голову замотану шалем і розпухле обличчя, мов від зубного болю. Говорив українською мовою. Був мовчазний. Голос його здався мені знайомим. Другий — швайцарець Фріц Пляттен, комуніст, молодий, вищий середнього зросту, стрункий, гарний на обличчі, чорнявий. Він говорив трохи по-російському, з тяжким акцентом. Часто наспівував російського «Чижика» і залицявся до Галі. З Гуцуляком розмовляв по-німецьки, розпитував про бої під Верденом. Пляттен уподобав Гуцуляка і намовляв його їхати з ним у Москву, де, казав він, є «українська народна армія».

Від цих делегатів Совнаркому ми почули, що вони прибули в Україну для переговорів з Урядом УНР про спільну акцію проти армії Денікіна. Висловлювали жаль, що приїхали запізно, що нема з ким вести переговори і що марно зробили тяжку й небезпечну подорож. Нарікали на команду Галицької Армії, що віддала армію російським «золотопогонникам», котрі ще зовсім недавно палили в Галичині українські бібліотеки та арештовували й висилали в Росію українських діячів. Делегати Совнаркому казали, що армія Денікіна котиться вниз, і Галицька Армія перейде до Армії УНР, або ж — до большевиків. Коли попадуть галичани під большевицьку команду, то там їх «прочешуть»: офіцерів, прихильних до Денікіна, пошлють до «штабу Духоніна» (постріляють). Делегат, що говорив українською мовою, дуже вороже ставився до старшин Галицької Армії, казав, що вони гордують простими стрільцями: «Але вже недовго чекати. Армія-народ перейде до нас, а з офіцернею упорасемось» . . .

Я, Маковецький і «комендант-Галя» не могли вступати в дискусії з делегатами Совнаркому, були молоді і невідготовані до цього. Галя дала нам усім скромну вечерю. Делегати дивувалися, що не було ніякого алкоголю, навіть самогону не було. Після вечері ми провели довгий осінній вечір в розмовах. Делегат-українець сидів у кутку, мучився зубами, але Пляттен розвеселяв усіх своїми оповіданнями й анекдотами. При тому запропонував, щоб кожен із присутніх розказав про своє перше кохання

або про якунебудь любовну пригоду. Ми були замолоді, соромилися, та, власне, ніяких пригод не мали. Ніхто не хотів починати. Кому починати, вирішив жеребок.

Першій довелося оповідати Галі. У неї було дуже просто. Закінчуючи навчання в гімназії, вона мала труднощі з математикою. Один гімназист допоміг їй і за це просив, щоб Галя його поцілувала. Але вона відмовилась. Він схопив її і поцілував. Сказавши це, Галя застидалася. Наші оповідання були ще простіші, навіть без поцілунків. Пляттен назвав це «наївним, прозаїчним і нецікавим». Зате він нам розповів про своє перше кохання в Швейцарії та про свої любовні пригоди у Франції, в Росії, дуже авантюрні, оповідав з гумором, чим нас розвеселив.

Українець-делегат Совнаркому все до мене пильно придивлявся і несподівано промовив тихим голосом, по молдавськи (скалічено): «*Мітігіка, фрумушіка дар ші фаче дурдуліка*» (Маленька, гарненька, робиться горда). Цими словами він мене здивував, і я зразу його запитав: «*Вербіц молдаванешті?*» (Чи говорите по молдавськи). Всі присутні цікаво оглядали нас, а делегат питався, чи я не пізнаю його. В дальшій розмові стало ясно, що він перед війною 1914 р. жив у Бендерах у Басарабії у моїх батьків. Тепер я пізнав його: то був Петро Кальницький, давній діяч большевицької партії.

Він запевняв, що Червона Армія відбере Басарабію від румунів, котрі захопили Басарабію в 1918 р. Кальницький розпитував мене про мою родину і спитав, чи я пам'ятаю його дочку Женю, мою сусідку-приятельку в дитинстві. Казав, що Женя вчиться в Москві в університеті і часто про мене згадує. Кальницький — співробітник Леніна пересилав через Бендери революційну літературу в Україну та в Росію із Західної Європи. У мого батька він найняв стару хату, що стояла в глибині саду. В цій хаті він жив з «сестрою» (але то не була його сестра) та з дочкою Женею, мого віку. До Кальницького приходило багато людей, що були підозрілі моїм батькам, як і він сам. Раз Женя покликала мене піти з нею на станцію залізниці за багажем її батька. Кальницький часто їздив в Румунію — в Галац і Яси. На станції я побачив, що багаж Кальницького — кілька валізок — був не в багажному вагоні, а на паровозі. Біля паровозу вже стояв Ілько Богомаз, тесля Бендерський, з візочком. Він забрав той багаж і відвіз його до хати, де жив Кальницький у саду мого батька.

Того самого дня Женя дала мені проклямацію-метелик, надруковану на блискучому твердому кремовому папері, розміру 12 x 15 сантиметрів, на 4 сторінках. На першій сторінці була видрукована золота царська корона і слова «ТРЕХСОТЛѢТІЕ ДОМА РОМАНОВЫХ», а на другій сторінці портрет царя Миколи II

з короною на голові, а в руці — пляшка горілки. На 3-ій сторінці — портрет цариці Александри з чаркою в руці. Під цими портретами були глумливі слова на адресу царя й цариці, а на задній, четвертій сторінці була надрукована пародія на гимн «Боже, царя храни», де були слова: «Царь, вѣчно пьяный, царствуй на смѣх врагам» . . . Цю проклямацію я поклав у себе на столі між книги, думав показати її товаришам у гімназії, похвалитися такою «літературою». На щастя, цей «метелик» побачила моя мати, і за необережність дісталася мені від матері й від батька.

Тепер у вагоні міністерства УНР Кальницький пригадав давню пригоду, бо за це йому відмовили квартиру в нашій хаті. Моя мати називала Кальницького «буревісником», і він про це згадав у розмові зі мною. Мій батько здибав раз Кальницького в поїзді з Яс. Був він у чорному гарному убранні, мав на голові чорний капелюх — «котелок». Коли мій батько з ним привітався, то Кальницький, сміючись, відповів, французькою мовою, що він мого батька не знає . . . Це та інші пригоди вияснили моїм батькам характер діяльності Кальницького.

Тепер в розмові з Кальницьким я довідався про деяких моїх колег, з якими вчився в середній школі в Бендерах. Дехто з них зробив велику кар'єру в большевицькій адміністрації. Пляттен при тому згадав двох гарних молодих артисток Московського Театру, що були родом із Басарабії: туркеню Булгакову та Шах Назарову, обидві вчилися в гімназії з моєю сестрою в Бендерах. Пляттен цікавився гарними дівчатами . . .

Так у розмовах і споминах минав час. Делегати Совнаркому втратили надію зустріти представників Уряду УНР і на другий день збиралися рушити назад у Москву. Намовляли, щоб ми приєдналися до них, бо, казали, «Петлюрівській Україні кінець». Мовляв робітничо-селянська Україна стає советською, і кожний свідомий українець повинен до того прямувати . . . З делегатами Совнаркому пішов тільки Семен Гуцуляк.

Досі мені неясно, чому делегати Совнаркому хотіли знайти зв'язок з Урядом УНР. Чи, може, в Москві була надія переконати Уряд УНР, на чолі з Мазепою, щоб прийняв «советську платформу» і визнав большевицький режим на Україні за «легальний»? Коли цей згодом правильний, то делегація Совнаркому не мала ніяких шансів добитися бажаного результату: Ісаак Мазепа не належав до типу людей з хитким характером, не був безпринципним «комбінатором», яких у той час було немало.

Я і Маковецький попрощалися з Пляттенем і Кальницьким і рушили в район Любара, де зібралися козаки й старшини Армії УНР перед своїм маршем на Схід, у Зимовий Похід. Ідейний

напря́м цьо́му По́ходові дав У́ряд УНР на чо́лі з Ісаа́ком Ма́зепою: то́ була спроба рятува́ти націо́нальну че́сть Украї́ни. Той Похі́д залиши́в пото́мству прикла́д політи́чної і стра́тегічної акці́ під революці́йним пра́пором Украї́нської На́родної Респу́бліки.

Іду́чи до Лю́бара, ми зу́стріли по до́розі ста́ршин А́рмії УНР — Пе́тра Оме́льченка та Іва́на Лева́дянського. Лева́дянський ма́в чуде́сний го́лос і сумно співа́в свіжо́зкомпо́новану пі́сню-думу:

«По розмитих шляхах України примари обози повзуть —,
То рештки державної руїни українці під Любар везуть . . .
Довелось нам бачить руїну і неславу в Ріднім Краю,
Ми ж битись будем до заги́ну, не покинемо́ справу́ свою!»

II. «Батько Махно»

Після руїни УНРеспубліки в кінці 1920 р. я бував у справах українців, інтернованих у Румунії, в посольстві УНР у Букарешті в 1921 році. Послом був Кость Мацієвич. Там я зустрів свого краяна з Басарабії сотника А́рмії УНР Ча́йківського. Він був ад'ю́тантом ген. Дельві́га, військoвого атташе́ при посольстві УНР. Ча́йківський був одру́жений з осві́ченою, па́тріотичною украї́нкою, що́ була в А́рмії УНР ме́дичною се́строю. В той час Ча́йківський студіюва́в в руму́нській А́кадемії Ге́нерального Шта́бу і ма́в те́ж інші́ обов'язки. Він був зв'язковим між украї́нським посольством і та́борами украї́нців, інтернованих у Руму́нії: два та́бори бу́ли в Трансильва́нії, один в Олте́нії над Дуна́єм, а один у Басара́бії над Дні́стром.

У подру́жжя Ча́йківських зби́ралoся інтеле́гентне, украї́нське і руму́нське то́вариство. Бува́ли там те́ж пра́вний ра́дник посольства́ д-р Ма́ср Миха́льський, украї́нець із Буковини, та журналі́ст Дми́тро Геродот (Іва́шина), зе́мляк Не́стора Ма́хна, бо́ походив із містечка Гу́ляйполя́ на Запо́ріжжі. В цьoму то́варистві бу́ли розмови те́ж про «Ба́тька Ма́хна», що́ вті́к з невели́кою гру́пою своїх во́яків з Украї́ни в Руму́нію. Не́ знаю, я́ким чи́ном познайо́мився Ма́хно з Ча́йківськими. У них я зу́стрі́вся з Ма́хном та з його́ жінко́ю Га́линою і ма́в наго́ду приди́витися до «Ба́тька Ма́хна» збли́зка.

Пе́ред знайо́мством з Ма́хном я уявля́в собі́, що́ то і́дейний анархі́ст і ви́датний полкoводець, як про́ нього́ писа́ли в га́зетах різни́х кра́їн. Про Ма́хна хо́дили в той час ле́генди як про́ могутнього ба́гатиря, в ро́ді запо́рожця-ха́рактерника, котро́го «ку́ля не бере́», та́ як обо́ронця лю́дей убо́гих і покривд́жених, незломно́го бо́рця за пра́вду і волю́. Га́зети в сві́ті і наро́дні опові́дання

повідомляли, що «Батько Махно» вихром літав по Україні на тачанках і водив за собою тисячі хоробрих вояк, з якими мав перемоги в боях.

Про Махна-анархіста я чув багато похвального й цікавого, як про організатора нової форми соціального життя у «безвладді», від Євгенії Гопкало, приятельки комуніста Косьора. Косьор був раніше анархістом, як і Гопкало, і, вона казала, перед війною 1914 р. сидів з нею разом у Варшавській тюрмі.

Коли Басарабська Дивізія перейшла в місяці лютому 1919 р. до большевиків, то командир советських військ на українському фронті, Антонов Овсієнко, послав до Дивізії Євгенію Гопкало як головного політичного комісара. Там я з нею познайомився. То була дуже енергійна, інтелігентна жінка, захоплена ідеями комуністичними та анархізмом. На вигляд була худа, висока, чорно-волоса, смаглявата. Віком була над 30 років, прізвище Гопкало мала від свого першого чоловіка. З її наказу нас, усіх свідомих українців із Басарабської Дивізії, заарештовано й вивезено до Одеської в'язниці.

Галина Махниха теж знала Євгенію Гопкало. Оповідала мені в Букарешті, що до штабу Махна в Україні приїздила одного разу ця анархістка з дорученням, чи від большевицького уряду, чи від партії анархістів. Галина не любила Євгенії, ганьбила її за негарну поведінку і, зовсім по жіночому, глузувала з неї. Цитувала російську епіграму:

«Суха как палка, черна как галка,
Увы, весталка, тебя мне жалко!»

Махна я зустрів у Чайківських кілька разів і був розмовами з ним дуже розчарований, як і його зовнішністю та поведінкою. Зовсім для мене несподівано, він зацікавився моєю особою і кликав мене взяти участь у повстанні проти румунського уряду... Той плян мене немало здивував, бо для того не було ніяких перспектив і ніяких політичних передумов. Було ясно, що успіх Махнового повстання привів би негайно в Румунію большевицьку армію. Цього Махно не розумів чи не хотів розуміти. Він не думав про результат повстання. Махно мріяв про вихор бою...

Я казав Махнові, що для військової акції треба мати окрім людей зброю, постачання і гроші, щоб купувати все потрібне для війни, бо грошей, пограбованих «на пошті», вистачить хіба для ватаги з 5—6 осіб, а не для організації армії. Махно зараз дав відповідь: «Гроші знайдуться»... Я зауважив, що советські гроші в той час були зовсім безвартісні, і на те Махно заявив, що за золото й бриліанти можна наміняти румунських грошей або якої схочеш валюти.

— Хіба ви маєте віз золота? — Віз не віз, але дещо маємо на початок. Як переходили в Румунію, то румуни нас добре «обчистили», — казав Махно. — При потребі, коли не стане наших, то у жидів реквізуємо... Такі «ідеї» мав анархіст Махно, що боровся за «справедливість і безвластя»...

Зовнішність Махна була, сказав би я, огидна, противна, нездорова. До зустрічі з Махном, я уявляв його собі як чоловіка високого на зріст, міцного, могутнього. Натомість, я побачив карикатуру на людину. Невеликий на зріст, худий, з довгими зморшками на всьому обличчі, кудлатий, з довгою чорною кучмою — чубом аж до плечей. Убрання він мав цивільне, мовби не на нього шите. Негарне обличчя з широким носом, усіяне великими чорними уграми. Оттакий був препрославлений «Батько Махно»!

Нестор Іванович Махно був безземельний селянин з Гуляйполя, що навчився малярського ремесла. З ранньої молодості пристав до групи анархістів у Гуляйполі. Як анархіст, брав участь у грабунках і вбивствах тих, кого вважав за «клясових ворогів». Коли було йому 20 років, Махно був засуджений на довічне тюрму за вбивство поліційного «станового пристава». Кару відбував у Москві, в відомій «Бутирці». Там у нього виробилася мішана мова україно-російська, «суржик», як у одеських босяків.

Махно був у Чайківських дуже балакучий, любив оповідати про війну і про свої «подвиги». Мені хотілося довідатись і зрозуміти, як ця креатура могла повести за собою маси. Чим він привабив до себе, як запевняв, до 100 000 людей? Защо і пощо, проти кого він воював з великими жертвами? Його відповідь йшла в бік персональний, до його рішальної участі в битвах. В оповіданнях про бої Махнового війська, з денікінцями чи з більшовиками, а бували й сутички з Армією УНР, на перший плян виходив він, Махно, його відвага. То не були оповідання справжнього командира війська, не звідомлення про бої з перемогами й поразками, як це буває в кожній війні, не згадував Махно про убитих і поранених чи полонених. То була балаканина хвалька, що хотів за всяку ціну «слави здобувати». Пригадую його оповідь, як він «брав Катеринослав», де відбувся великий бій за місто. Махно говорив тільки про себе, як він під тяжким обстрілом перший влетів на коні через міст в город і першому воякові з ворожого війська відрубав чи розрубав голову шаблею, і т. д. Рубав направо й наліво, як у казці — «за одним махом сімсот побивахом», а після перемоги — п'ятика.

Махно захоплювався п'янством не менше ніж битвами. Він охоче оповідав про бешкети своїх перепилих «братушок» і про свої власні. Раз хотів похвалитися своїм гумором, оповідаючи,

як в одному «визволеному» місті на Україні так напився, що під дощем валявся в калюжі й багні. Змоклий і в грязюці, Махно вломився до якогось жидівського приміщення і ліг спати, мокрий і брудний, не скидаючи чобіт, у чисті перини, перелякавши на смерть жидівську родину. Оттакий був «герой» батько Махно! Цим він хвалився, як дотепним жартом . . .

В останніх сутичках з большевицькими відділами Махна поранили в ногу, і його рана не гоїлась. Раз у Чайківських Махно закотив холощу і розмотав перев'язку, щоб показати свою незагоєну рану: чи він хотів нас здивувати своїм героїзмом? Ген. Дельвіг запитав якось мене, що я думаю про Махна. Я висловив своє гірке розчарування:

«Він ніякий генерал чи отаман, а п'янюга, горлоріз, без царя в голові, кривавий себелюбець, новий Джингиз Хан» . . . Махно не мав у себе санітарної служби, возив ранених і хворих на «тачанках». В вересні 1919 р. він зустрівся з військом УНР біля Умані і залишив нам своїх вояків, нездатних до бою, а сам рушив на Схід проти Денікіна.

В 1923 р. я зустрів у Чехії одного українця, що свого часу побував у війську Батька Махна. То був Микола Малашко, рідний брат Олександра Малашка — отамана Вільного Козацтва в Донецькому Басейні. Про своє перебування у Махна Микола Малашко не любив оповідати. Казав: «Пішли з Махном інші, пішов і я». Бо то була боротьба проти Росії «білої» і «червоної». Правда, Махно тільки пізніше почав був згадувати, що він б'ється за вільну Україну. Він не мав національної свідомости.

У Чайківських я познайомився з молодого симпатичною учителькою Галиною. То була дружина Батька Махна. Її дівоче прізвище — Кузьменко. Від неї я довідався ближче про «Махнівщину», про цілі й завдання цього руху, бо від самого Махна я про це не міг дізнатися. Галина казала, що Махно хотів завести «рівність і справедливість» між людьми і «безвласіє». «Безвласіє» вона розуміла як відсутність поліції . . .

Щоб жити в «безвласії», треба перевиховати людей . . . Так говорила Галина «Махниха». Але — хто б людей перевиховував і як? Як боротися з бандитами? Чи міг «перевиховувати» Батько-Махно, що сам грабував і убивав?

— Анархізм, — казав я Галині, — це безвладдя і безладдя. В такому суспільстві запанує право нахабнішого й дужчого. Вона зі мною погоджувалась. В розмовах з Галиною я довідався, про те, хто писав Махнові його декларації та відозви, бо він говорить російсько-українською мішаниною. Виявилось, що «політичну літературу» у Махна писав російською мовою анархіст

Волін, а українською мовою Галина. Таким чином, Волін і Галина творили «ідеологію» Махнівщини!

Мені хотілося довідатися в розмовах з Галиною, яким робом Нестор Махно, непоказний, примітивний, міг повести за собою тисячі порядних людей? Галина сказала, що Махно, хоч у нього є багато неприємних, навіть огидних рис, має в собі щось таємниче. Хто з ним ближче пізнається, той піддається його впливові.

— Він гіпнотизує як окремих людей, так і маси, — казала Галина. — Коли він говорив до «тирла» (так вона називала зібрану до купи масу вояків), то всі захоплювалися і рвалися до бою як навіжені.

Перше й Галина ставилася до Махна негативно, а пізніше він і її «загіпнотизував»... Вона казала, що Махно й мене загіпнотизує. Але я в це не вірив. На моє питання, як вона — гарна, молода, інтелігентна людина пішла за Нестора? В задумі, вона сказала:

«Сама не знаю. Видно, хотіла стати Махнихою... Була загіпнотизована»...

— А тепер? — питався я.

«Тепер, як його немає, ставлюся до нього критично, а як він прийде, заговорить, — я знову з ним».

Від часу, коли я познайомився з Галиною у Чайківських, то розмовляв тільки з нею, обминав Махна, людину нецікаву і, на мій погляд, глупу.

Галина була втомлена неспокійним, повним небезпеки життям в товаристві грубому, некультурному. Вона мріяла про «затишний зарінок», про родину, хатину з садом, аби не бачити п'яної, розбещеної банди горлорізів і паливод. Після бурхливого життя в війську «Батька Махна», таке «дрібно-міщанське щастя», далеко від анархо-комуністичного «безвластя»... Ганна Чайківська жартом радила Махнісі поселитися в Басарабії і розводити кури.

Казала: «Ото була б сенсація на всю Європу: Батько Махно з великим успіхом розводить расові кури і, згадуючи свої військові подвиги, улаштує бої когутів»...

Разом з Махном утік із України в Румунію один із його помічників — Тимошенко чи Терещенко, не пригадую. Це був присадкуватий, дебелий чоловік, середнього зросту, мав він гарне обличчя, сірі спокійні очі, підстрижені русі вуси, ходив у військовій одежі. Свого часу він був вахмістром у російській кавалерії. В 1921 році було йому коло 35 років. У війську Махна він мав деколи під своєю командою до 20 00 кавалеристів. З розмов з ним я зрозумів, що то був справжній «генерал з Божої

ласки». Він умів дати реалістичний огляд воєнної тактики армії Батька Махна і показати причини успіхів і пізнішої поразки цього руху. Від нього я довідався, що склад Махнового війська був дуже різний і непостійний числом і якістю. То військо зростало й ширилось як потоки в горах, то раптом зменшувалося, і це не давало можливості творити певні стратегічні плани. Поза тим, Махнова армія мала зброю різного типу: російську, австрійську, німецьку, англійську, французьку і «самоделки»-обрізани. Через те бракувало відповідних набоїв і деколи військо було зовсім безрадне, не мавши зброї.

Махнівські вояки, казав він, були в найвищій мірі недисципліновані, самовільні, охочі до горілки, а тому керувати ними було майже неможливо. Тому в війську був постійний хаос, виникали часто сварки й бійки, протести й повстання. Міг на це збіговище впливати тільки Махно, він «замовляв зуби»... Після його промов летіли вони в бій як шалені. Одначе бувало, що в вирі бою вояки кидали все й тікали від ворога. Тому наставали тяжкі поразки.

З цими «бандюгами» (так казав мені цей генерал-самородок) міг упоратися тільки Батько Махно. Але це вдавалося тільки на початках. Пізніше й Батько Махно не міг нічого вдіяти. Цей Махнівський генерал в війні проти «білих» і «червоних» в 1919 році взяв кілька великих міст в Україні і розбив не раз значні сили большевицькі і денікінські. Брав тисячами полонених і сам зазнав тяжких поразок. Махнівську силу розвалила большевицька пропаганда.

Тон оповідань цього талановитого стратега був зовсім інший ніж у Махна. Про свої подвиги він і не згадував. Для нього кожна баталія була неначе гра в шахи. Оповідав, як в одному бою він пустив тачанки з піхотою просто на позиції «білих». Вмить тачанки обернулися назад, а піхотинці, вискочивши з тачанок, кинулися в рукопашну і прорвали фронт денікінців. У пролом вскочила задалегідь підготована кіннота і вчинила у ворога паніку. Ці «шахові ходи» були наперед обдумані і зреалізовані в боях.

Здається, цей Махнівський генерал перший у воєнній історії створив тактику «моторизації піхоти». Його пішаки, підскачавши на тачанках до ворожих позицій, або атакували противника або лягали на землю і обстрілювали його зблизка. Махнівські стратеги уживали теж польових гармат в передових лініях бою. Цієї тактики ужила вперше болгарська армія в війні проти турків 1912 р. Махнівці уміли підвозити свої гармати аж до ворожих позицій і картечним огнем робили паніку в ворожих рядах.

За тим йшла в атаку кіннота або рушала піхота на тачанках і робила пролом у ворожих лініях.

Я довідався в розмовах з цим військовиком про те, як Махнова команда трактувала полонених-простих вояків: після бою полонених пускали на волю. Приймали до себе охочих служити в війську Батька Махна. Чутки про це доходили до війська противників і тому там падала боездатність. Цю тактику перейняла й собі большевицька команда і цим досягла певних успіхів. Закінчилася Махнівщина тим, що маса його війська розбрелася по домівках, частина пристала до большевиків. Це сталося мабуть через недостачу бойового припасу.

Батько Махно з малою ватагою втік у Румунію і тут плянував учинити повстання проти уряду цієї держави. Про наслідки цієї «революційної акції» Махно не думав. Мій сорозмовник-стратег Махнового війська казав, що свого часу він настоював на тім, щоб військо Батька Махна перейшло під команду Армії УНР, і на це намовляла Махна і Галина. Але настала руїна Армії УНР і не стало організованого українського фронту.

Махно в військових ділах не мав ніякого знання й досвіду. Але він любив війну і бої як забаву, тішився й хвалився крикавими конфліктами як недоросток-хлопчак. Про плян повстання проти румунської влади на територіях Румунії, де живуть українці, Махно балакав усюди, зовсім не стерігся. Про його наміри довідалися румуни і вислали Махна з його ватагою в Польщу.

Побувши в польських таборах, Махно виїхав у Париж, де заробляв малярством, напивався своїм давнім звичаєм і в Парижі вмер. Мав зв'язки з анархістами різних національностей у Парижі і писав свої спомини: як малописьменному, йому хтось із анархістів зрадагував ці спомини. Галина «Махниха» покинула свого чоловіка в Польщі і з малою дитиною вернулася в Україну. Дальша її доля мені невідома.

Згадуючи цю мою зустріч з «Батьком Махном», пригадую слова Ісаака Мазепи про трагедію, яку переживала Україна від 1918 року. Реакційний режим Скоропадського, російсько-поміщицький терор, піддержаний окупаційними силами Німеччини та Австро-Угорщини на Україні, «відвернув народ від українства», як писав славної пам'яті меценат української культури Євген Чикаленко. З величезними труднощами удавалося «свідомим українцям» повернути запамарочені маси до ідеї державности під прапором Української Народної Республіки. Енергія народу була витрачена в некоординованих повстаннях, і в тих обставинах навіть такий зайдоголовний Махно з своїми хаотичними клічками став «історичною особою». Коли б сила народу, ужита в

непорядкованих повстаннях, знайшлася в рядах Армії УНР, то історія України і теж Європи була б зовсім інакша, щасливіша. Так говорив часто І. П. Мазепа.

III. Басарабська Дивізія

В січні 1919 р. я був вартовим службовцем міністерства пошт Української Народної Республіки в Києві і там довідався про заклик записуватися до Басарабської Дивізії — визволяти Басарабію з румунської окупації. З міністерства пошт записалося в Басарабську Дивізію з десятків людей. Пам'ятаю тільки деякі імена, — Олесь Маковецький, та дівчат, що писали на машинах: Антонина Пясецька і Ганна Пінчук. Перед виїздом із Києва нас прийняв начальник Басарабської Дивізії на ім'я Маєвський. То був уже немолодий чоловік, гарно одягнений і з цивілізованими манерами. Про Маєвського казали, що він родом із Басарабії, знає англійську мову, бо жив до революції в Америці, і «має зв'язки з Антантою».

Казали, що Маєвський був 1917 р. членом Сфатул Церії (Крайова Рада Басарабії) і розійшовся з головою Сфатул Церії Кодряну, молдаванином. Кодряну хотів прилучити Басарабію до Румунії на правах автономії. Румуни окупували Басарабію в 1918 році і зліквідували Сфатул Церії та плян автономії цієї країни. І самого Кодряну послали до Букарешту, де він служив на залізниці як інженер. Терор румунських окупантів викликав проти них ненависть серед людности Басарабії. Басарабська Дивізія, за пляном Маєвського, мала дати почин до збройного руху в Басарабії проти румунського режиму.

Ми рушили з ним спеціальним потягом до Дністра. В тому поїзді пізнали ми деяких старшин: поручника Степана Старова, українсько-болгарського роду, начальника штабу дивізії, капітана Кононова та інших. Були тут студенти, що мали завідувати в дивізії культурою й освітою вояцтва: Славко Холдевич, з дружиною Софією (дівоче прізвище Мазур-Каскевич), та хорунжі: Балясний, Марченко, Барбуца, Обухов, Гайдаржі. Штаб Дивізії мав бути в Могилеві над Дністром. Там у сусідніх селах та містечках — Бар, Ямпіль, Кісниця, Яруга, Немія і Серебря — знайшли ми групи озброєних і беззбройних солдатів. То були басарабці, що рвалися в свої рідні околиці, але румуни не пускали їх в Басарабію. Між ними більшість була українського роду, але інші були різної національності, бо людноість Басарабії різномастна.

Із цієї мішанини ми почали формувати два полки. Перший полк мав назву від імени Тимоша Хмельницького, старшого сина

гетьмана Богдана. Другий полк, який доручив Маєвський мені зформувати, мав назву від імени письменника Михайла Коцюбинського. В штабі Дивізії осаулом був хорунжий Олесь Маковецький. В Дивізію приймали людей різного віку і гатунку зброї, різномовних, недисциплінованих. Їх головне бажання було — вернутися в Басарабію, до своїх домів. В мій полк попали переважно болгари, турки (гагаузи), було трохи німців, молдаванів та українців. Велика поміч при формуванні цього полку була мені від бунчужних — Василя Балана, що був родом з Аккерману (Білгороду), Милана Карагеоргіевича та молдаванина Барбуци. То були старі фельдвєбелі царського часу і вони вмiли завести зовнішній порядок у полку. Всі вони надіялися збройно добитися «репатріяції». Політично люди в Басарабській Дивізії не були вироблені, настрої були у них анархічні або й комуністичні. Карагеоргіевич вів у полку большевицьку агітацію проти нашого штабу. Коли штаб Дивізії мав нараду в своєму вагоні в Могилеві, то Карагеоргіевич кинув з перону гранату в відчинене вікно. Граната влучила в голову начальника штабу, відскочила і вилетіла з вагону в протилежне вікно, де й вибухла. Карагеоргіевич після цього зник без сліду.

Не зважаючи на комуністичну пропаганду, що розхитувала дисципліну, Карагеоргіевича, аж до його замаху на штаб Дивізії, терпіли, бо він справлявся на свою Буджацьку Сотню, найбільш організовану, озброєну і дисципліновану, хоч до деякої міри чужу для Дивізії, котра в цілому була українська. У Буджацькій Сотні, що складалася з турків (гагаузів) та болгар, прокинулася своя національна свідомість, і на тому грав Карагеоргіевич. Вояки цієї сотні говорили між собою рідною мовою (тюрче) і співали жалісних пісень Буджацького степу. Карагеоргіевича сотня любила, бо він завів у ній турецьку команду: замість команди «струнко» казали «*бана бак*» (дивись на мене), замість «здорові, молодці», «*селям алейкум*». Болгари в сотні вмiли по турецькому і це сотню еднало, нагадувало рідний Буджак. Карагеоргіевич заборонив у сотні слово «солдат», а називав своїх вояків «чари» або «сні чари» (нові вояки). При всьому тому, це була найкраща сотня в Дивізії, хоч уся прихильна до большевизму. Карагеоргіевич був обережний: сам ніде не появлявся, лиш у товаристві трьох озброєних вояків: Кішлалі, Мокана і Ата.

Вояцтво Дивізії було розташоване по сусідніх селах, було трудно з постачанням, люди хвилювалися, всі рвалися додому і до бою. Найгірше, що зброї на всіх не вистачало. Бракувало кулеметів, тільки ручних гранат було досхоchu. Тому були цілі групи вояків Дивізії, що мали тільки ручні гранати. Бракувало набоїв для рушниць. В такому стані Дивізія не була підготована

до бою. Але дивно було чути, що ці люди хотіли «битися» і про це говорили, хоч самі воювали кілька років на фронтах і знали, що без зброї й постачання воювати неможна. Мусіли б знати, що й румунське військо в Басарабії буде битися і вбивати. Але штаб Дивізії вирішив почати наступ на Басарабію.

Одної ночі ми, недостатньо озброєні і майже без бойового припасу, перейшли Дністер у двох місцях. Старов мав захопити вузлову станцію Окницю, мені дано наказ дійти до залізниці на південь між Окницею та Більцями, перетяти залізницю, щоб не допустити довозу румунського війська на північ. Удосвіта Дивізія переправилась на правий беріг Дністра. Піхота — щасливо, але гармати на поромі пішли на дно. Дивізія захопила Окницю, Атаки, Озоринці. Румуни після першої завзятої сутички з нами порозбігалися, але дістали поміч з півночі, з Буковини, і почали атаку на Окницю. Штаб нашого полку спинився в маетку «Одая де омул морт» (Хата мертвої людини) Але виконати оперативне завдання мені не вдалося, бо мій полк буквально розбігся. Люди кинулися в свої міста й села. Мені довелося приєднатися до Старова, хоч і його полк танув, як сніг на сонці. Старов показав у боях з румунським військом неабиякий хист і відвагу, перебуваючи весь час на передовій лінії, але імпровізоване військо без постачання не могло встояти проти регулярної армії. Пробувши два дні в боях з румунами, недобитки нашої Дивізії відступили на лівий бік Дністра. Румуни знищили міст на Дністрі між Могилевом та Атаками.

Незабаром до нас наблизилася червона армія. Виринув і Карагеоргієвич, котрий почав баламутити людей, що прибували до нашої розбитої Дивізії. Він ширив агітацію, що Дивізія мусить перейти до большевицького війська, щоб разом ударити на румунів. Його агітація мала великий успіх. Дійшло до того, що раз уночі прихильники Карагеоргієвича нас, тобто командний склад, заарештували і повезли назустріч червоній армії, вузькаторовою залізницею. Було нас шестеро. На станції, де сходяться широка й вузька колія залізниці, ми ждали большевицьких командирів, під охороною наших таки басарабців, на чолі з моїм вірним Василем Баланом. Старову та трьом іншим удалося втекти на волю, залишилося нас двоє: я та Славко Холдевич. Спасибі Баланові, бо він представив нас прибулим комуністичним комісарам як делегатів Басарабської Дивізії до команди червоній армії . . .

Отже нас повезли в Київ до командира окупаційної російської армії Володимира Антонова-Овсієнка. Він прийняв нас дуже привітно, сказав однак, що ми запізнилися як делегати, бо Басарабська Дивізія вже перейшла під команду червоній армії. Запевняв, що Дивізія після реорганізації дістане зброю і рушить

знов проти «боярської Румунії». Докладно розпитував нас про причину невдачі нашого наступу на Румунію. Нам довелося грати роль, якої ми ніколи не сподівалися грати, коли з Маєвським вирушили з Києва визволяти Басарабію.

До нашої Дивізії мали їхати призначені «червоні командири»: на чолі поставлено «комдива» Мазурова, молодого чоловіка, комісарами при ньому були: басарабські студенти-комуністи: Рубан, Чаров (цей мав і свою жінку — студентку Іванову з Москви), Бонеско й інші: Фаня, Моня, а над ними головна — Євгенія Гопкало. Всі вони нас у дорозі до Могилева обминали, але Євгенія Гопкало поставилася до нас приязно. У штабі Дивізії в Могилеві ми побачили повну руїну: штаб на чолі з Маєвським десь зник. Застали ми там тільки канцеляристок: Пясецьку, Пінчук та Мазур-Каскевич.

В Могилеві Мазуров почав енергійно реорганізувати Дивізію. До неї прибували нові люди, що хотіли з боем добратися в Басарабію, де вони народилися. Постачанням завідувала Іванова: вона робила реквізиції в крамницях і у приватних людей, головню по маетках. Надії басарабців на негайний поворот в рідний край скоро розвіялися, бо Мазуров оголосив, що Басарабська Дивізія перше мусить знищити Армію УНР, а тоді, двіляв, вирушить проти Румунії. Це викликало в Басарабській Дивізії загальне огірчення, як серед українців, так і серед різнонаціональних басарабців, котрі хотіли одного: вернутися в рідні околиці. Через те Басарабська Дивізія почала знову «танути».

Є. Гопкало брала мене і Холдевича на «смотри» частин, де перевіряла командний персонал, улаштовувала «мітинги», всім багато обіцяла. Комуністка Іванова була груба московська шовіністка: глузувала з української та молдавської мови, загрожувала, ганила вояків. В тих відділах, де вона виступала, були майже самі українці, і її всі зненавиділи. Коли вона звеліла розстріляти українців, що їй суперечили, то дві сотні з сіл Немія та Серебряні збунтувалися і убили, розтерзали Іванову. Проти цих сотень послано Буджацький загін, «янічарів» але він приєднався до повстанців і вони разом рушили на Могилів і взяли місто. Комісар Рубан (начальник штабу), чоловік відважний, умів утихомирити ватажків повстання, навіть такого завзятого, як Карагеоргієвич, що стояв на чолі бунту. Коли настав спокій, то Карагеоргієвича большевики заарештували і розстріляли, янічарів розформували. Я. Холдевич, Каскович і Є. Гопкало були в час заворушення в Ямполі і приїхали в Могилів, коли місто взяли повстанці.

Убивство молодой гарной жінки Чарова (Іванової) тяжко його пригнобило. Він був прибитий безмежно, побачивши розтерзане,

закривавлене тіло Іванової. Хоч переконаний атеїст, Чаров звелів поховати свою жінку за церковним обрядом. Перестав працювати в штабі, сумував над могилою Іванової.

Після цього Є. Гопкало їздила в Київ. Коли вернулася, то привезла наказ із команди червоної армії — заарештувати всіх свідомих, патріотично настроєних українців. Це зроблено. Навіть канцеляристок-українок, що були в Штабі Дивізії, заарештовано і всіх вивезено в тюрму в Одесу.

З арештантського вагону водили нас по черзі на допит. Допитували два дивізійні чекісти, що приїхали разом з командною групою із Києва. Найактивніша була Фаня Сорочан, невеличка, огрядна, непогана молода дівчина, що все липла до всіх молодих старшин. При допитах була дуже груба і вульгарна, лаялась і обржала арештованих. Мені доводилось стояти біля дверей, а поруч був озброєний вартовий. Вона сиділа за столом, на якому лежав револьвер, допитувала і їла печеню . . .

У Фані був донос на мене. Це зробив командир сотні В. Левицький. Одного разу він нарікав, що його посилають проти Армії УНР, і був у розпачі. Тоді я радив йому не виконувати наказу, а повільно відступати. В арешті він хотів виправдати себе, мовляв, відступав, бо виконував мій наказ. Інших допитував Моня Іванов, що приїхав з Фанею. На той час він почав зватися по молдавському «Янку Рошу» (Іван Рудий). Коли Фаня була сердита, то називала його «Шльомка».

Коли ми перебували в загратованому арештантському вагоні в Могилеві, то Є. Гопкало нас провідала і казала, що pomoже визволити мене й Холдевича. Але то були, здається, слова без змісту. Вона була переконана анархістка, була замужем за українцем Гопкалом, котрий її чомусь покинув і десь зник. Знала польську мову і співала польські пісні. В розмовах з нами проповідувала анархізм, уважала, що подружжя й родина — це «буржуазний пережиток». Твори анархіста Бакуніна були для неї як Євангелія. Хоч була прихильницею безвладдя, однак виконувала службу комісара в Червоній Армії і бувала жорстока. Пізніше вона опинилася в війську «Батька Махна».

В Одесі в тюрмі ми сподівалися найгіршого. На щастя, большевицька влада була тоді на Україні така слаба, що українські повстанці напали на місто і визволили нас. Так закінчилася моя басарабська «Одиссея» . . .

Тепер треба було рушати на північ до Армії УНР, бо Одеса, побувавши під владою французів і греків, потім в руках війська Григорієва і большевиків, попала під окупацію російських білогвардійців — Денікіна. Кілька днів перед нашим визволенням

із в'язниці привезли сюди заарештованого командира Басарабської Дивізії Мазурова. Здається, за неуспіхи, бо Дивізія не хотіла воювати проти Армії УНР, відступала і розбігалась. Мазуров був сином царського генерала, і Євгенія Гопкало його критикувала за «буржуазність».

Із тюрми в Одесі ми вийшли без копійки в кишені. Нам поміг ієромонах Микита, що завідував Українським Домом. Ця свята особа віддала свою енергію на виховання української молоді. Над входом до Українського Дому і в кожній кімнаті над дверима були написи: «А молодь на свіміну росте та й росте».

Збираючись рушити до Армії УНР, я здибав одного дня в українській книгарні Софію Холдевич (Мазур-Каскевич). Ми обоє зраділи цій зустрічі. Питався я, як вона вийшла на волю і де Славко Холдевич. «Про це не питайте», сказала: «Тепер не час». Хотіла знати, чи я поміг би їй добитися до команди Армії УНР. Казала, що має тайний документ: план наступу денікінців проти Армії УНР. Хотіла передати нейгайо українській команді. Я сказав, що готовий з іншими товаришами рушити на Північ, але не маємо грошей на дорогу Софія мала гроші. І так я з Софією, Драбовичем, Балясним і Марченком рушив на Північ, заховавши старанно машинопис на 20 сторінок-документ, що дістала Софія. Довелося переходити через фронти з усякими небезпечними пригодами.

Ще й досі мені неясно, хто міг дозволити Маєвському організувати Басарабську Дивізію, щоб почати війну проти Румунії за Басарабію. Ні Директорія, ні Команда Дісвої Армії УНР, на чолі з Головним Отаманом С. Петлюрою, не могли сприяти такій авантюрі: Україна була в той час у війні з Польщею, з «білими» та «червоними» росіянами, і вступати в конфлікт з Румунією зовсім не було в інтересі України. Мабуть то був вияв «отаманщини», що поширилася в Україні в той час, коли організовані сили Української Армії ще не могли «взяти в шори» розбурхану повстанську масу. Тому на поверхню впливали такі ватажки, як Махно, Григоріїв, що діяли під впливом сліпих імпульсів. Мабуть до таких політичних романтиків належав і Олександр Маєвський, колишній член Української Центральної Ради в Києві.

Є. Гопкало була освічена, але це не перешкодило їй пристати до примітивного Махна. Про себе скажу: я тоді ледве переступив 20 років і не міг оцінити реально політичну ситуацію України в той час.

Я попав у Басарабську Дивізію дуже просто: як і багато молодих людей того часу, патріотично настроєних, ми шукали шляху до визволення України, а басарабські українці боліли душею

і за нашу українську Басарабію. Наша група приїхала з Басарабії до Києва в 1917 р. на студії, але незабаром довелося рушити назустріч ворогові — московській Червоній Гвардії, що наступала на столицю України з Півночі. Під Крутами 29 січня 1918 р. мене поранили, і я ледве добрався додому в Бендери гоїти свої рани.

Румунське військо захопило вже Басарабію і учинило терор не гірший за большевицький. Румуни розстрілювали людей без суду й слідства, арештовували й катували невинних людей, головню не молдавської національності, викидали небажаних мешканців Басарабії на лівий беріг Дністра. Ця «пацифікація» викликала серед людности ненависть проти румунського режиму, і то була причина численних повстань по всій Басарабії.

У моє рідне місто — Бендери я добився після криваво задушеного румунським військом повстання місцевої людности. Румунські вояки ходили від двору до двору і без розбору стріляли мужчин — старших і молодих, навіть хлопців-підлітків. Зовсім так, як було під большевиками в Києві, де я переховувався, вернувшись з ранами після бою під Крутами. В Бендерах румуни зігнали всіх недостріляних мешканців мужеської статі, навіть недоростків в віці 12—13 літ, на площу між залізничними майстернями та передмістями — Хомотянівка та Борисівка — в числі до 10 тисяч. Всім звеліли стати навколішки, а тих, що не хотіли, били немилосердно, поки люди не падали на землю. Оточених кулеметами, під загрозою розстрілу, держали так коло 5 годин. Мій батько і малолітній брат пережили це дике знущання. Після цього мій брат з своїми молодими приятелями переплив Дністер, щоб не бути під румунським режимом.

Румунські шовіністи зараз же завели свою мову в школах і в адміністрації для повітів Басарабії з суцільною українською людністю. Румунський уряд ставив українців, турків та інших мешканців Басарабії в таке положення, щоб вони спродувалися й емігрували. Молдаванам давали всякі вигоди, але й вони не любили варварської румунської адміністрації. Турецький уряд прийняв до себе коло 50 тисяч басарабських турків (гагаузів) в 1925 р. Отже в цій ситуації басарабці — головню українці, яким найтяжче далася взнаки румунська окупація, горіли ненавистю до Румунії і готові були йти проти окупантів хочби з самим дияволом . . .

Чому вирішив Маєвський створити «Басарабську Директорію» та організувати Басарабську Дивізію? Він, очевидно, мав надію цим способом підняти народні маси Басарабії проти румунської влади. Населення Басарабії — українці, молдавани та інші —

не хотіло бути під румунською окупацією, і Маєвський сподівався, що прихід нашої Дивізії викличе в Басарабії загальне повстання проти румунів.

Сталося інакше. Це приклад, що в війні та в політиці не рішає захоплення, воля до боротьби, ентузіазм: треба мати свідомі й організовані сили, дисципліну, зброю та постачання. Цього в Басарабській Дивізії не було, а тому поразка була неминуча. Успіх походу Дивізії на Басарабію не був би на користь українській боротьбі за незалежність: УНРеспубліка цим була б зтягнута в війну з Румунією. В 1919 році Армія УНР могла, тайно від держав Антанти, купувати зброю у румунів (удавалося міняти за цукор). Війна з Румунією була б знищила і цю можливість.

Федір Бульбенко (Бруклін)

ІСААК МАЗЕПА — БУДИТЕЛЬ УКРАЇНИ

*«Щоб збудить хиренну волю,
треба миром, громадою, обух сталить,
та добре вигострить сокиру,
та й заходиться вже будить»!*

(Тарас Шевченко).

*«І плоть моя і кров моя, це я нехибно знаю,
належать не мені, а батьківському краю».*

(Г'єр Корней)

Уже минуло більше як 20 років, коли відійшов у Вічність І. П. Мазепа. Як студент університету він у 1905 році став активним членом Української Соціалдемократичної Партії, в якій на першому місці стояли в той час Микола Порш, Симон Петлюра, Микола Шадлун та інші діячі. В університеті Мазепа студіював природні науки а також слухав лекції визначних правників та економістів. Бувши студентом, І. Мазепа подорожував в Німеччині, Австрії та в Данії і міг порівняти високий культурний рівень цих країн з відсталою Росією. Ще замолоду Мазепа зрозумів, що «політична професія» вимагає знання, упертої праці, захоплення громадськими справами і, само собою, природного хисту. Мазепа ще в семінарії в Чернігові перечитав багато політичної літератури і це допомогло, що з нього пізніше виробився активний громадський діяч, послідовний в слові і в ділі.

В Степовій Україні при кінці 19 віку виросла могутня індустрія — гірнична і металургічна. Там розвинувся теж політичний рух між робітниками-українцями в рядах Української Соціалдемократичної Партії. Оселившись у Катеринославі, Мазепа належав до місцевої організації УСДРП, в якій були членами робітники й інтелігенти. Членам організації УСДРП було відоме приміщення Мазепа на Басейній вулиці 7, де часто до глибокої

ночі засідали члени комітету УСДРП, і там деколи лишалися на ніч ті, що жили далеко, на другім боці Дніпра.

Після революції 1917 р. в вільних виборах Мазепу вибрано в члени Миської Ради («Думи»), як кандидата УСДРП. Хоч у цій Раді була більшість російська, всеж заходами Мазепи Дума прийняла резолюцію-протест проти уряду Керенського, що не хотів визнати права України на автономію.

Мазепа не побоявся виступити з промовою на так зв. II з'їзді советів України в Катеринославі 18 березня 1918 р. Він, не вважаючи на погрози «червоногвардійців», заявив, що Україна не хоче бути під диктатурою московських комісарів. Українці-учасники цього хаотичного «з'їзду советів» зайняли місця окремою групою і часто бурхливими оплесками виявляли свою солідарність з промовцем. Серед делегатів на цьому з'їзді був теж автор цієї згадки про І. П. Мазепу.

На 6 з'їзді УСДРП в Києві (січень 1919 р.) делегати Катеринославської Організації мали гарячу дискусію з тими членами з'їзду, що схилилися до «радянської влади». Головним критиком радянства» на цьому з'їзді УСДРПартії був Мазепа. Перемога «запорожців» на з'їзді УСДРП врятувала програму українського демократичного соціалізму в Українській Народній Республіці і для будучности України. Ідею демократичного соціалізму і нині Москва вважає за «головного ворога» для свого диктаторського режиму.

На Конгресі Трудового Народу України в Києві, в кінці січня 1919 р., були депутати від Катеринославщини члени УСДРП — Ісаак Мазепа, Панас Феденко, Євген Вировий та Іван Романченко. Вони блискуче оборонили демократичну плятформу УНРеспубліки проти атак різних «радянців», запаморочених московською пропагандою.

Від 9 квітня 1919 р. Мазепа прийняв керування міністерством внутрішніх справ в Уряді УНР. Довелося залишити секретарство в ЦК УСДРП і зосередити енергію на урядовій праці. З 29 серпня 1919 р. Мазепа став головою уряду УНР у Кам'янці на Поділлі. Довелося йому пережити радісні хвилини, коли українське військо здобувало перемоги над ворожими силами, але було немало й гіркого розчарування, наслідком тяжкого міжнародного положення України та через розлад між самими українцями: *«Той направо, той наліво, а всі браття — ото диво»*, — міг би сказати Ісаак Мазепа словами «Думи» нещасливого гетьмана Івана Мазепи.

Однак і після руїни регулярного фронту українського війська в листопаді 1919 р. Мазепа надіявся, що вдасться прихилити фор-

туну до нашої боротьби за волю. Тому Мазепа взяв активну участь у славному Зимовому Поході Армії УНР в 1919—1920 р. Мазепа плянував, що цей похід буде початком відновлення регулярного фронту українських збройних сил — наддніпрянських і галицьких. Перед виступом Мазепа в Зимовий Похід на початку грудня 1919 р. Симон Петлюра подарував свій військовий плащ Мазепі і сказав при тому, що то «щаслива шинеля», бо в бою її була прострелила ворожа куля, але власника шинелі не поранила . . .

Після упадку УНР Мазепа проживав на чужині і від 1923 до 1945 р. перебував у Празі, в Чехії, а від 1945 до 1952 р. в Німеччині, в Авсбурзі. Мазепа ставився дуже критично до різних «орієнтацій» українських груп на еміграції. Одні шукали приятні з шовіністичною Польщею, яка захопила великі українські території, колонізувала українську землю та нищила українське політичне і господарське життя і фанатично переслідувала українську православну церкву. Другі надіялися на Німеччину (Є. Коновалець і П. Скоропадський) а інші знайшли «добродіїв» у большевицькій Москві (Євген Петрушевич, Василь Панейко). Ці орієнтації тільки збільшували ворожнечу між українцями і помагали гнобителям України ще тяжчі кувати кайдани для нашого поневоленого народу, за відомим правилом: «Розсвари і командуй»!

Після 1945 р., коли дійсність показала всім шкідливі наслідки орієнтації на гнобителів України, Мазепа мав надію, що вдасться створити політичну єдність між українськими групами на чужині на платформі демократичній, спираючись на революційну традицію Української Народної Республіки. Тому Мазепа вложив багато енергії для створення Української Національної Ради. На жаль, передчасна смерть перешкодила йому зробити УНРаду активним, бойовим політичним органом української еміграції. Малі егоїстичні люди, що залишилися в УНРаді після смерті Мазепа, не були придатні до виконання великих завдань.

Поховано І. П. Мазепу за православним обрядом, згідно з його заповітом. Як і визначний діяч Української Автокефальної Церкви, активний член Української Соціалдемократії Володимир Чехівський, Мазепа уважав, що Церква, вільна від політичного утиску, може мати конструктивний вплив у громадському житті: бо етичні правила християнства є на те, щоб людина — розумна істота — знала в своєму житті межу, яка її відрізняє від тварин, що керуються сліпими інстинктами. Всупереч проповідникам «ірраціональності» в політиці, І. П. Мазепа обстоював політику, основану на розумі і на правилах моралі.

II. Вільне Козацтво

Уважаю за свою повинність приточити тут мій короткий спомин про Українське Вільне Козацтво, дороге І. П. Мазепі ще й тим, що в цій бойовій організації було багато соціалдемократів, і на чолі Вільного Козацтва в Катеринославі були члени Комітету УСДРП — Гаврило Горобець та його брат Микола.

Вільне Козацтво — військова організація — була оформлена на з'їзді в Звенигородці (Київщина) в квітні 1917 р. Своє завдання Вільне Козацтво визначило *«в обороні вільностей українського народу та в охороні ладу від банд збольшевичених дезертирів»*. Організації Вільного Козацтва поширилися в різних областях України, теж і на Катеринославщині, з участю селян і робітників. В Катеринославі на весні 1917 р. був насамперед організатором Гаврило Горобець, до нього пізніше приєднався Микола Горобець. Загони Вільного Козацтва створено в селах: Мануйлівка, Лоцманська Кам'янка, Діївка, Тритузне, Кам'янське, Романкове, Кринички, Карнаухівка, Таремське Катеринославського повіту, та в селищах і містах інших повітів. Окрім братів Горобців, організаторами Вільного Козацтва були: Іван Бондаренко, Оврам Самарець, Іван Чорний, Трохим Грабовий, Іван Мокринець, Чухмара, Федір Бульбенко, Зелінський, Шило, Петро Жолдак, Грицько Осада, Іван Сокуренок, Іван Чорнот, більшість члени УСДРП. Федір Сторубель був членом Селянської Спільки і належав до УПСР. В районі Кривого Рогу з його копальнями залізної руди Вільне Козацтво організували робітники — соціалдемократи: Іван Діхтяр, Федір Сіденко, Іван Речмедило (цей був членом Центральної Ради).

Організацію Української Армії почато після створення Української Центральної Ради, способом так званої українізації, через виділення українців в окремі частини із російського війська. В березні 1918 р. Уряд УНР почав здійснювати плян організації 8 корпусів пішого війська та 4 дивізій кінноти.

Поставлений волею німецьких окупантів уряд П. Скоропадського скасував майже всі частини українського війська, бо вони були небезпечні для його режиму. В штаби запроєктованих 8 корпусів приймали переважно росіян, бо українцям Скоропадський недовіряв. Ці кадри помандрували до Денікіна після перемоги Директорії УНРеспубліки над російськими білогвардійцями, оборонцями режиму Скоропадського.

Щоб було ясно, на які сили спирався режим Скоропадського в 1918 р., годиться процитувати слова письменника — ворога України — Міхаїла Булгакова. В романі «Белая Гвардія» він

писав, що після так зв. гетьманського перевороту в Києві, в міністерствах нічого не знали, що діялось в Україні:

«Не знали, нічого не знали не тільки про місцевості віддалені, але навіть — чудно сказати — про села на 50 верстов від самого міста. Не знали, але ненавиділи від усїєї душі. І коли доходили неясні вісті із таємничих областей, що мають назву — село, — про те, що німці грабують мужиків і безжалісно карають їх, розстрілюють із кулеметів, то ніюдин голос обурення не пролунав на захист українських мужиків, а нераз, під шовковими абажурами в салонах, вискалялися вовчі зуби і чути було бурмотіння: — Так їм і треба! Так їм і треба! Ще мало! Я б їх ще не так! Тепер вони будуть пам'ятати революцію! Навчать їх німці»... (Париж, 1927 р., стор. 60).

Марія Нестерович, монархістка польського роду, пише в споминах про своє перебування в Києві після втечі з Москви в травні 1918 р.:

«Ми уже в Києві... Який порядок! Офіцери в погонах, німці. І кого тут нема! Вся бувша Росія зібралась у Києві». (М. А. Нестерович-Берг: «В боротьбе с большевиками». Париж, 1931, стор. 185). У Києві вона одружилася з російським офіцером на ім'я Берг і згадує, що ротмістр Берг «вступив на службу до гетьмана як дежурний офіцер... Я була запрошена в палац гетьмана до графа Олсуф'єва, з котрим була добре знайома ще з Москви».

В листопаді 1918 р., коли почалося повстання війська УНРеспубліки проти режиму Скоропадського і його «білої гвардії», М. Нестерович була в палаці гетьмана і «випадково зустріла там полковника Святополка-Мирського. Він мав посаду помічника командира Георгієвського полку». Святополк-Мирський сказав, що він командує першою офіцерською добровольчою дружиною. І він показав їй свою офіцерську дружину на Львівській вулиці: «Повно офіцерів, юнкерів, гімназистів». Цей командир пояснив:

«З причини наступу Петлюри на Київ, ми зорганізували дві дружини для оборони міста». Він просив М. Нестерович-Берг збирати гроші й постачання на допомогу російським офіцерам проти Армії УНРеспубліки, яка наступала на ворогів України, що засіли були в Києві. На цю акцію вона одержала уповноваження: «Із штабу гетьмана мені теж прислали бумагу під номером 402». До цього авторка додає:

«Знову судьба веліла гнаному, розтерзаному офіцерству обороняти Київ, знов мають пролитися потоки офіцерської крові... Кинувши на призволяще всіх своїх близьких і милих, щирі сини

Росії готувалися грудьми оборонити Київ. (180—191). Ці та інші спомини з табору «білих» показують ясно, хто творив і хто обороняв так звану «українську державу» Павла Скоропадського.

Так душила російська біла гвардія під ширмою «ясновельможного гетьмана», з допомогою німецького війська, Україну, що проголосила себе самостійною державою 22 січня 1918 р. і законами Центральної Ради хотіла забезпечити інтереси українських робітників і селян. І дивує мене, коли й досі на еміграції є такі українці, що ідеалізують режим Скоропадського і влаштовують «ювілейні» засідання на спомин про бунт російських білогвардійців на чолі з ген. Скоропадським проти уряду Української Народної Республіки! Той кривавий режим збудив до себе в українському народі неугасиму ненависть і довів до того, що багато людей, з одчаю, почали дивитися з надією навіть на диктатуру московських большевиків. Відома річ: реакція завжди утоптує шлях для влади комуністів.

Далеко сягає фальшива пропаганда про німецько-російську Скоропадчину, як нібито «українську державу!» Читаю в «Свободі» заяву Українського Конгресового Комітету з приводу 50-ліття ССРСР:

«Від 1917 до 1920 р., майже чотири роки, Україна під владою Центральної Ради, Української Гетьманської Держави і Директорії Української Національної Республіки вела завзяту боротьбу в обороні своєї незалежності». («Свобода», 17. 2. 1973). Уже слово «Національна» мусить викликати немале здивування й протести у всіх українців, що шанують історичну назву Української Народної (тобто — *Демократичної*) Республіки. Кому потрібне це фальшування? А про вигадану «боротьбу» Скоропадського за самостійність України говорить він сам у своїй «Грамоті», виданій у Києві 14 листопада 1918 року:

«Україні першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення Великої Росії». Отже П. Скоропадський мріяв про відновлення *Російської імперії*, а Україна мала б помагати творити цю тюрму народів. Хто писав цю Заяву УККА і хто відповідає за шкоду національну від фальшивої інформації?

Українське Вільне Козацтво мало великі заслуги в боротьбі проти російських большевиків, особливо на Київщині та на Запоріжжі. Так, 3 квітня 1918 р. частини Вільного Козацтва під командою Гаврила Горобця, Погребняка та інших взяли в завязаному бою Катеринослав. В цьому бою і мені довелося брати участь. Слідом вступили до міста Вільні Козаки району Романкове-Кам'янське. За ними прийшло військо австро-угорське, що мало бути союзним для УНРеспубліки. За влади Скоропадського

Вільне Козацтво було роззброєне, але виконати це не було легко. Знаю добре, як сотня Вільного Козацтва в Криничках, Романківської Волости, три дні билася проти австро-угорського війська в степу, будши під команду свого хороброго отамана Шила.

Після того в районі с. Романкового австрійці та «варта» Скоропадського, в якій командували російські офіцери-шовіністи, захопили в свої руки чимало вільних козаків, але частина уціліла, вибравшись на острови й плавні Дніпра. Полонених козаків російські посіпаки жорстоко мордували. Пам'ятаю, що вільного козака Якова Бабарика довели катуванням до того, що він сам собі перерізає горло. Багатьох із моїх товаришів-побратимів (я належав до Романківської Сотні Вільного Козацтва) ці нелюди тяжко покалічили.

Тож нема дива, що вільні козаки не хотіли терпіти наруги над своїм народом і бралися до збройної боротьби проти Скоропадчини, а коли проти України виступили большевики, то давали гостру відсіч і цим нападникам. В листопаді—грудні 1918 р. в Донецькому Басейні діяв загін Вільного Козацтва на чолі з видатним отаманом Олександром Малашком, у трикутнику — Гришине—Ясинувата—Волноваха. Малашко дійшов у завзятих боях з «білими» та «червоними» частинами в Катеринослав і взяв участь в обороні міста проти махнівців та большевиків. Відділи Вільного Козацтва та Гайдамацький Полк були надійною силою в боротьбі за УНРеспубліку. То були частини, що стали основою Республіканського Коша під команду Миколи Горобця і Гулого.

Серед Вільного Козацтва величезне обурення і тривогу викликала «Грамота» Скоропадського 14 листопада 1918 року, в якій узурпатор з ласки німецького кайзера писав:

«Україні першій належить виступити в справі утворення Всеросійської Федерації, якої кінцевою метою буде відновлення Великої Росії» . . . Скоропадський хотів будувати велику Росію («білу»), і не бачив, що фактично помагав большевикам творити велику Росію «червону». Доля України була йому байдужа . . .

Пам'ятаю події, коли довелося відступити українському війську із Катеринослава-Січеслава і як прийшла поміч від наших козаків під команду отамана Самокиша, і місто знов перейшло в наші руки. В боротьбі за УНРеспубліку Вільне Козацтво виконало свою повинність перед народом. Багато моїх товаришів полягли смертю хоробрих, з надією, що «сотня поляже, тисяча натомість стане до борби». І думаю, що імена цих патріотів, їх геройські діла зостануться в пам'яті українців із роду в рід.

Тома Кобзей (Вінніпег, Канада)

ІСТОРИЧНА ПРАЦЯ ІСААКА МАЗЕПИ, ЯКУ ТРЕБА ПЕРЕВИДАТИ

(Тома Кобзей прислав цю статтю для Збірника пам'яті І. Мазепи незадовго перед своєю смертю, що настала 17 серпня 1972 року. Далі читач знайде посмертну згадку про Т. Кобзея. Неласкава доля перервала життя Т. Кобзея і не дозволила йому побачити Збірник на пошану Ісаака Мазепи з його статтею).

Написана перед другою світовою війною і видана вперше в Празі та перевидана в Західній Німеччині 1949 р. праця Ісаака Мазепи — *«Україна в огні й бурі революції»* — не знаходиться в книгарнях, і цієї праці ніде купити. Ця праця в трьох частинах займає особливе місце в історичній літературі, як з уваги на особу автора, так і з огляду на зміст. Ісаак Мазепа був головою Уряду УНРеспубліки в найтяжчих часах боротьби України за державність. В тій боротьбі він показав своє уміння правильно оцінити тодішню ситуацію українського народу і визначився далекозорістю в передбаченні подій того часу. Свою працю писав Мазепа не тільки на основі документів, але теж на підставі своїх споми-нів, як свідок і учасник нашої боротьби. В тій боротьбі Мазепа виявив небуденну енергію і неабияку відвагу.

Велика вартість цієї праці Мазепи і незабутня заслуга її авто-ра є в тім, що він не агітує, не фальшує, подає факти згідно з документами того часу. Він хотів показати читачам події україн-ської боротьби за державність так, як вони відбулися в дійсності. Тому вартість невеликої книги *«Україна в огні й бурі революції»* зали-шиться навіки непорушеною.

Є велика потреба перевидати цю працю Ісаака Мазепи, як теж і його глибоку аналізу українського історичного процесу та ідеологій 20 віку, зроблену в двох частинах праці — *«Підстави нашого відродження»*, що вийшла в Німеччині 1946—1948 року. Треба, щоб молоді українці, наші студенти, читали ці праці

Мазепи, бо тоді вони будуть знати правду про боротьбу України за волю в 1917—1921 р.р. і зрозуміють причини наших невдач. Бо тепер різні так звані історики й мемуаристи фальшиво описують події 1917—1921 р.р., в інтересі власної «партійної дзвіниці».

Мазепа — автор згаданих книг не визнавав «партійної науки», що нагінає правду для своїх потреб, фальшує, перекручує, вигадує, вихваляє свою партію і очорнює противників. Мазепа шукав правди і писав на основі джерел, документів, а його власні спомини правдиві. Для тих читачів цього Збірника, що не мали в руках Мазепиної праці «Україна в огні й бурі революції», назву тут головні документи, на яких він спирався, коли писав цей знаменитий твір:

- 1) Універсали Української Центральної Ради.
- 2) Деклярація Директорії УНР з 26 грудня 1918 р.
- 3) Ухвала Української Національної Ради з 3 січня 1919 р.
- 4) Універсал Трудового Конгресу.
- 5) Закон Директорії про місцеві конгреси і ради трудового народу.
- 6) Деклярація Січових Стрільців з 12 березня 1919 р.
- 7) Відозва Комітету Охорони Республіки.
- 8) Деклярація Правительства Б. Мартоса з 12 квітня 1919 р.
- 9) Універсал повстанського отамана Григорієва.
- 10) Листи С. Вітика і Є. Петрушевича в справі проголошення диктатури.
- 1) Деклярація Правительства Соборної Української Народної Республіки в справі проголошення війни Денікінові.
- 12) Доповідь голови Української Місії в Парижі Г. Сидоренка.
- 13) Лист С. Петлюри до французького публіциста Жана Пелісіє.
- 14) Протокол перемир'я між представниками Галицької Армії і представниками армії Денікіна.
- 15) Деклярація Правительства І. Мазепи в справі об'єднання Української Галицької Армії з Армією Наддніпрянською.
- 16) Військова конвенція між Польщею і Україною.
- 17) Звідомлення О. Красовського.
- 18) Деклярація Правительства В. Прокоповича.
- 19) Універсал Ради Республіки.
- 20) Наказ Ю. Тютюнника Повстанській Армії з 23 жовтня 1921 р.

В нашому національному інтересі є перевидати працю «Україна в огні й бурі революції» в перекладі насамперед на англійську мову, як найбільш поширену в світі. Чи можемо виконати це завдання? Розуміється, можемо. Треба тільки зрозуміти велику вагу і вартість цього твору. Українці в Канаді та в ЗДА не убогі люди і могли б легко видати цю працю Мазепи мовою українською і одночасно англійською. Скільки грошей витрачається на зовсім непотрібні і навіть шкідливі речі, наприклад, на алкоголь! Ось провінція Манітоба видала на алкогольні напитки 1971 року більше як 90 мільйонів доларів. А якби кожний з нас склав пожертву тільки вартість одної фляшки горілки, то вистачило б на видання цього монументального твору І. Мазепи англійською і українською мовами. Нехай би кожний читач цього Збірника відгукнувся на мою статтю, подав свої зауваги, пропозиції, поради. Бо — «громада — великий чоловік» . . .

Богдан Феденко (Париж)

З ОСТАННІХ ДНІВ І. П. МАЗЕПИ

13 березня 1952 р. був четвер. В моїй кімнаті на п'ятому поверсі в Авгзбурзі, Георг Брахштрассе 4, я порядкував свої речі. Через тиждень я збирався виїхати в Париж на працю в Міжнародному Центрі Вільних Діячів Професійного Руху на Чужині.

Раптом я почув дзвінок і голос моєї господині фройляйн Феттер: «Грюсс Готт, Герр Профессор!»! То міг бути тільки Ісаак Прохорович Мазепа. Моя господиня знала і любила І. П. Мазепу. Коли він після операцій перебував у шпиталі Дияконісс, то вона його часто провідувала і навіть приносила їжу, бо пацієнт не любив страв, які йому давали в лічниці. Мені І. П. Мазепа казав ще в понеділок, що хоче до мене зайти. Одначе я не сподівався, що він рішиться виходити на п'ятий поверх крутими сходами до мене. Його здоров'я було підірване, серце дуже ослабло.

Помалу кроки наближалися до моїх дверей. Я відчинив і передо мною стояв Ісаак Прохорович. Він важко дихав. Лице його було червоне від напруження. Ми привіталися і я зараз просив його сісти.

— Я прийшов до тебе, бо ти хочеш скоро їхати, — зтиха промовив він. Ісаак Прохорович був моїм хрещеним батьком, знав мене з дитинства. І. П. Мазепа говорив помалу, через утому.

В перших його словах я відчув у нього якесь душевне хвилювання, хоч він старався себе опанувати. Трохи відпочивши, І. П. Мазепа відкрив свій старенький, зношений портфель. Бура вицвіла кожа, з вертикальними смугами, трохи заржавілий замок посередині, два бурі гудзики по обох краях: цей портфель він мав завжди при собі. У Празі і в квітні 1945 р., коли ми разом тікали з Чехії на Захід, і в глухому селі в Баварії, де ми ждали приходу Американської армії, Ісаак Прохорович мав цей портфель, свідок творчих років його життя. Несподівано І. П. Мазепа почав виймати з портфелю різні дрібні речі, між ними теж нову,

неношену краватку. «Це тобі, мені воно більше непотрібне». Сказав так рішуче, що я навіть не пробував відмовлятися. Спорожнивши портфель, він взяв з вішалки свій зимовий плащ:

— Поміряй, я його вперше надів. Завтра прийдеш до мене забрати.

І. П. Мазепа був худий, мав вузькі плечі і нешироку грудну клітку. Той плащ ніяк не міг на мене прийти. Однак він примусив мене його надягати і був дуже розчарований, що плащ на мене не налазив. Передавши мені інші дрібні речі, він неначе заспокоївся. Витяг із кишені свою стару потерту записну книжку, вийняв із неї записку і передав мені. То була адреса, де він залишив свої архіви в Празі. Після цього І. П. Мазепа почав розмову на політичні теми.

Він не мав звичаю говорити про справи особисті, про свої чи чужі. Все у нього оберталось навколо громадських справ. Цим справам він віддавав усю свою працю і свій час, про них тільки турбувався й говорив.

Громадські справи в останньому часі особливо гнітили І. П. Мазепу. Українська Національна Рада, якій він присвятив працю останніх років свого життя, не йшла тим шляхом, який для неї намітив І. П. Мазепа. Ще бувши головою ВО УНРади, І. П. Мазепа тяжко переживав всякі інтриги та егоїстичні вчинки різних осіб і груп, що безоглядно вели боротьбу за свої приватні та групові інтереси і були байдужі до загального добра. Цим був він дуже огірчений. Він гостро критикував тих, що своїми дріб'язковими амбіціями довели УНРаду до бездіяльності і тільки марнували громадський гріш-пожертви патріотичних українців. Цих людей, байдужих до політичних завдань УНРади, але жадних до «титулів», І. П. Мазепа, звичайно стриманий у виразах, мавши огірчення на їхню нездарність і бездіяльність, не називав інакше, як — нероби («бездельники»), або — «обивателі, що думають лиш про власну кишеню», а деколи, в гніві, називав їх «чортами полосатими» . . .

Мав він багато причин бути огірченим і розчарованим. І. П. Мазепа віддав роки упертої праці в надії відродити українське політичне життя в напрямі демократичному, знищити ті плями, що творили недобру рекламу українському визвольному рухові в світі. Був він противником «титуломанії», якою дехто захоплюється на еміграції, щоб «високими рангами» затулити свою ідейну порожнечу й бездіяльність. Пригадується мені трагікомічний епізод: один службовець УНРади вивісив був на дверях канцелярії УНРади таблицю «Український Екзильний Уряд» (Україніше Екзильрегірунг). Побачивши таблицю, І. П. Мазепа звелів негайно зняти її й знищити. Збентежений був дуже цією «рекламою»:

— Не сміємо виставляти себе на сміх. Он литовці зовсім недавно на еміграції, але не називають себе урядом, а тільки Комітетом Визволення Литви. А ми, мов та гергепа за кордоном! То «прем'єр 30 червня 1941 року», або — «діючий уряд в Україні УГВР». Глум над собою з власної волі . . .

Колотнеча між партіями УНРади, що настала в зв'язку з творенням чи радше перетворенням ВО УНРади в січні 1952 р. під головуванням Степана Барана, викликала досаду і пригноблення у І. П. Мазепи, бо вся та «гергепа» була карикатурою на політику. Кожна група хотіла мати свого заступника голови ВО УНРади. Тому д-р Баран мусів збільшити число своїх заступників з 3 до 5, і «кабінет» створено. Аж тут одна група запротестувала: мовляв: «політична вага» заступників, теж і цієї групи, зменшилася, а тому — треба їхню «вагу» знову збільшити, зменшивши число заступників голови ВО . . . Цей балаган викликав велике пересердя у І. П. Мазепи. Він ще лишався членом ВО без ресорту і пробував мирити охочих до «міністерських титулів».

Ця погоня за «міністерськими рангами» особливо дратувала І. П. Мазепу. Ще будши головою ВО УНРади, він рішуче відкинув домагання Миколи Лівіцького та інших, щоб у листуванні їх називали «міністрами».

— «Які міністри?! Їм не політикою займатися, а коники стругати . . . Не могли нічого розумнішого придумати, так титулів схотілося», — казав І. П. Мазепа.

В останніх місяцях свого життя І. П. Мазепа все більше турбувався тим, що мого батька не було в Авгзбурзі, бо він переїхав у Лондон, 20 жовтня 1951 р. Обоє їх об'єднувала давня спільна праця й боротьба за волю України ще з року 1917 в Катеринославі. З Лондону батько писав мені майже щодня і в листах до мене були й листи до І. П. Мазепи, які я йому передавав негайно. Щоразу мій хрещений батько питався: «Коли приїде Панас Васильович»? До батька писав часто І. П. Мазепа в Лондон, щоб вертався в Німеччину, «бо тут безлюддя». Він просив мене, щоб я переконував батька негайно вертатися з Англії, бо «інакше все завалиться» . . .

Після створення Української Соціалістичної Партії на конференції в Авгзбурзі 1950 р., до якої вступили УСДРП, УСДП, УПСР та УСРП, І. П. Мазепа, хоч уже тяжко недужий, мав надії, що УСП розвине широку діяльність на ґрунті міжнароднім. Але й тут приходило розчарування через незрозумілу дріб'язковість деяких осіб. Наприклад, ледве вдалося врятувати участь української делегації в 5 Конгресі Соціалістичного Руху за З'єдинені Держави Європи, що відбувся в Франкфурті 15—17 лютого 1952 р. І. П. Мазепа вважав, що участь українських соціалістів в різних

міжнародних конгресах має свідчити, що українська ідея живе, і це нагадає світові про невирішену проблему України. І. П. Мазепу непокоїли різні дрібні амбіції, що ставали на перешкоді конструктивної праці. Наприклад, Спиридон Довгаль був проти фінансування партією журналу «Молодь України», органу Союзу Української Соціалдемократичної Молоді, якщо в статті про бій молодих українців під Крутами 1918 р. не буде згадане його ім'я...

В п'ятницю 8 лютого 1952 р. І. П. Мазепа вернувся з Оберстдорфу, де він хотів відпочити й заспокоїтися після «драматичних подій» у зв'язку з формуванням «кабінету» д-ра С. Барана. Та вже через кілька днів свіжий вигляд, з яким він вернувся в Авгзбург, зник з його обличчя. Його пригнобили «політичні амбіції» деяких членів ЦКУСП на народі, що відбулася 11 лютого 1952 р.

І. П. Мазепа дивувався погоні С. Довгалья за «славою» і титулами і згадував, що Довгаль за другої світової війни був редактором органів пропаганди «Міністерства Сходу» в Берліні.

— Як не пояснювати, чому він попав у Берлін, але він мусить сидіти тихо. Не дай, Боже, щоб чужинці довідалися, — казав І. П. Мазепа.

Найбільше турбувався він загальним станом української еміграції. Він бачив «пропаще покоління», що попало під вплив фашизму ОУН; з другого боку, покалічену комуністичним вихованням генерацію. Сум на І. П. Мазепу наводив низький рівень — політичний і культурний — різних «вождів», гірку іронію викликали у нього ті, що аж до другої світової війни сліпо надіялися на Польщу.

В 1945 р. І. П. Мазепа вірив, що поразка фашизму в Європі викличе між українцями на еміграції «політичний землетрус» і це дасть прозріти поколінню, зведеному на фашистівські манівці такими «пророками», як Донцов та інші. Він вірив, що запаморочені фальшивою пропагандою «вождизму» знайдуть правильний шлях, визнають свої помилки і стануть нормальними членами демократичного суспільства.

Коли думаю про моральне обличчя І. П. Мазепа, то можу його порівняти з християнськими подвижниками-аскетами. В старовину його назвали б святим... На жаль, надії І. П. Мазепа на політичне й моральне оздоровлення української еміграції не справдилися, і це не давало йому спокою до останніх днів життя.

Шлях до визволення українського народу І. П. Мазепа уважав можливим тільки через демократію з соціальним змістом.

Занедбання інтересів широких мас народу реакційним режимом може відштовхнути їх від національної ідеї і поставити на службу чужинцям. Тому І. П. Мазепі була дорога революційна ідея Української Народної Республіки, котра вела боротьбу за національне й соціальне визволення нашого народу і вміла змобілізувати людей для того.

Наша розмова перейшла до особистих справ.

— Коли ти їдеш? — Питався І. П. Мазепа, хоч він добре знав, після нашої розмови в понеділок, про день мого плянованого відїзду в Париж.

— В четвер, через тиждень, 20 березня — сказав я. Він дивився на мене сіро-голубими очима крізь свої золоті окуляри.

— Ні, ти так скоро не поїдеш, — промовив спокійно, і перейшов на іншу тему. Ми умовилися зустрітися на другий день, в п'ятницю, щоб полагодити деякі практичні справи. Я провів свого хрещеного батька до дверей. Він почав обережно спускатися вниз крутими дерев'яними сходами. Однією рукою держався за поруччя, в другій мав свій спорожнений портфель. На повороті ще раз глянув на мене і я зачинив двері, в які вже найшов холод.

Слова І. П. Мазепи, що я «так скоро не поїду», трохи мене здивували, але я над цим не задумувався. Мабуть він просто не хотів, щоб я їхав в Париж, що не буде з ким щиро поговорити, поділитися своїми турботами. Бо через мій відїзд з Німеччини І. П. Мазепа лишався самотній, з людьми, до яких він не мав довір'я. Ще раніше казав мені І. П. Мазепа, що в його кімнаті лежить запечатаний конверт з його заповітом, заадресований на моє ім'я. Тепер він, з неспокоєм, сказав мені, що через мій відїзд мусить переадресувати конверт на ім'я Ілька Поповича.

На другий день, я пішов на побачення з І. П. Мазепою в ресторан під театром, де він звичайно обїдав і зустрічався з людьми. При розмові він підписав рахунок за мої витрати в зв'язку з участю в Конгресі Соціалістичного Руху за З'єдинені Держави Європи і зазначив: — «Бери гроші зразу, бо може бути запізно» . . . Ці несподівані слова я вважав за іронічну заувагу на адресу тодішнього скарбника УСП. Не уявляв я собі, що то була моя остання розмова з І. П. Мазепою.

В понеділок 17 березня І. П. Мазепа обїдав з д-ром С. Бараном в ресторані під театром. Після того пішов додому. Дома він почував себе недобре. Тому дав господареві приміщення п. Лобермаєрові адреси двох лікарів і просив когонебудь з них викликати. Лікар прийшов, і мій хрещений батько з ним розмовляв.

На думку лікаря, нічого несподіваного не могло статися, хоч стан здоров'я пацієнта був поважний. Він обіцяв прийти на другий день і дати ін'єкцію для зміцнення серця.

Вечері І. П. Мазепа почував себе краще. Він розмовляв з господарем приміщення і навіть жартував. Потім пішов у свою кімнату, сказавши, що хоче вранці довше відпочити. Звичайно І. П. Мазепа вставав рано.

Перед сном він упорядкував свої речі. Завжди він робив порядок уранці, перед тим як виходив з дому. В 11-ій годині вечера він погасив у себе світло. Ранком другого дня господарі не були здивовані, що І. П. Мазепа не вставав: аджеж він їх попередив. Однак між 9 і 10 годинаю господарі відчинили двері в кімнату І. П. Мазепа і знайшли його в ліжку мертвого. Він лежав мов живий, майже з задоволеним виразом обличчя. На нічному столу лежав «Луміналь», лік на сон. Коли мав він безсоння, то уживав цього ліку. Може бути, що помилково взяв більшу дозу в останню ніч. В кімнаті був конверт на моє ім'я, але переадресований на І. Поповича, як мені перед тим казав І. П. Мазепа. В заповіті він писав, щоб його поховали за православним обрядом, без промов і вінків.

І. П. Мазепа не лишив ніякого майна, окрім 800 нім. марок, які він призначив для своєї дочки Галини, відомої малярки, дружини проф. Володимира Коваля в Каракасі (Венецуеля). Як людина, звикла до порядку, І. П. Мазепа залишив по собі все в порядку перед відходом у Вічність. Його слова, коли він мене провідав, яких я не міг тоді зрозуміти, свідчили про це. Ще на початку грудня 1951 р. І. П. Мазепа передав мені лист з його біографічними даними, написаними на машині, та свою фотографію з р. 1949. Сказав, що мій батько просив його про це ще давніше.

«То я зараз вишлю батькові в Лондон», — казав я.

— Ні, залиш це тут, нехай буде у тебе . . .

Я довідався пізніше, що батько мій не писав до І. П. Мазепа в цій справі. Мабуть він передчував, що може з ним статися найгірше, готувався до неминучого, хотів, щоб усе було в порядку.

Довідавшись про смерть І. П. Мазепа, я кинувся виконувати свою повинність для мого Хрещеного Батька: замовив 10 копій його фотографії для української преси, телефоном передав пошертну інформацію в місцеву газету «Швебіше Цайтунг», поширив матеріал-біографічні дані і взявся до впорядкування справ Покійного.

В УНРаді всі були збентежені звісткою про несподівану смерть І. П. Мазепа. Вирішили взяти на себе організацію похорону.

Похорон призначено в день 21 березня. Про подорож у Париж, само собою, у мене не було й думки. Я був заклопотаний, виконуючи доручення, що залишив мені І. П. Мазепа. Швидко минав час, день зливався з ніччю. Все пригадується неначе в тумані. Похорон на Північному цвинтарі в Авгзбурзі, тягар труни, покритої національним прапором, на моєму плечі, гуркіт грудок землі, що падали на домовину. День був холодний, дощовий. В час служби в церкві була злива, але, як жалібний похід вийшов на кладовище, дощ перестав і сонце своїм сяйвом світило Покійному на вічний спочинок. Учасників похорону було багато: були представники від різних українських організацій, були й чужинці.

Похоронну службу правили чотири священники. Тут були теж господарі І. П. Мазепа — Лобермаери і моя старенька господиня фрл. Феттер. Прості люди плакали.

Учасники похоронної церемонії зійшлися в ресторані «Моренкопф», недалеко від кладовища «Нордфрідогф». Деякі банальні промови, політичний ексгібіціонізм ораторів, неточна передача фактів були дисонансом на поминках. Добре промовляли тільки Андрій Лівіцький та д-р Степан Баран. І. П. Мазепа мов живий дивився з свого портрету, намальованого одним талановитим українським мистцем з малої фотографії, яку мені залишив мій Хрещений Батько.

На другий день після похорону я зайшов на приміщення, де жив і умер І. П. Мазепа. Кімнату І. П. пані Лобермаер залишила так, як була вона за його життя. Тільки після його смерті Лобермаери довідалися, що їхній квартирант був свого часу прем'єром Уряду Української Республіки. У них жив І. П. Мазепа від жовтня 1945 року. Про себе він господарям майже нічого не оповідав. Вони довідалися тільки, що дружина І. П. Мазепа загинула в Празі від бомби, що він учився в університеті в Петербурзі та що дочка Галина в Венецуелі. Він працював до півночі, рано вставав, багато читав. Часто ходив у міську бібліотеку. Перед смертю теж ходив у бібліотеку, але не приносив до себе книг, позичених у бібліотеці. До дітей своїх господарів І. П. Мазепа мав завжди добре слово.

Пані Лобермаер, на моє прохання, записала все, що знала про перебування І. П. Мазепа в її приміщенні. Знала дуже мало, вийшло всього півтори сторінки. Вона навіть ходила в бібліотеку, питала про книги, які читав І. П. Мазепа останнім часом. Але нічого не довідалася, бо там не мали запису книжок, уживаних у читальні, а зарезервовані для читальні книжки І. П. Мазепа усі вернув.

Увечері 26 березня я сів у Паризький потяг в Авгзбурзі. Уночі не брав мене сон. Перед моїми очима мов на екрані про-

ходили останні дні І. П. Мазепи. Він мабуть передчував недалеку смерть. І я, справді, не поїхав «так скоро» в Париж. Мав я при собі подаровану нову краватку, короткий спомин п. Лобермаєр, біографічну записку, що передав мені мій Хрещений Батько, та його фотографію. Сіро-голубі очі І. П. Мазепи приязно дивилися на мене з фотографії крізь круглі позолочені окуляри. Підо мною стукали одноманітним тактом колеса вагону, що віз мене від того міста, де залишилася свіжа могила. В дорозі я все думав про високий ідеалізм, про уперту працю і жертвенну боротьбу І. П. Мазепи за волю і кращу будучність українського народу.

Біографічні відомості

Їх передав І. П. Мазепа Богданові Феденкові в кінці грудня 1951 р., разом з своєю фотографією з р. 1949. Під машинописом — його власноручний підпис.

ІСААК МАЗЕПА

Народився 16. 8. 1884 р. в с. Костобобр, Новгород-Сіверського повіту на Чернігівщині. По закінченні 4-х клас Чернігівської Духовної Семінарії, в р. 1904 склав матуру при Новгород-Сіверській клясичній гімназії. В р. 1910 скінчив університет у Петербурзі, природничий факультет. В р. 1911 мав наукову командировку від Петербурзького Міністерства Хліборобства до Австрії, Німеччини, Данії, Швеції. В рр. 1912—1914 — агроном при Нижегородському, а від 1915 до 1917 — при Катеринославському Губерніяльному Земстві. В рр. 1917—18 — член Катеринославської Міської Ради (Думи) по вибору і член Управи Катеринославського Губерніяльного Земства. В р. 1919 (січень) — член Всеукраїнського Трудового Конгресу в Києві. В р. 1919 (квітень—серпень) член Уряду Української Народної Республіки в справах внутрішніх, а від вересня 1919 року до травня 1920 року також Голова Уряду УНР. В рр. 1921—22 на еміграції, у Львові (Галичина). В рр. 1924—1935 — доцент Української Господарської Академії в Подєбрадах (Чехословаччина), а в рр. 1935—45 — доцент Українського Технічно-Господарського Інституту, там же. В р. 1931 склав докторат при Українському Вільному Університеті в Празі (Чехія) по факультету прав і суспільних наук. Від жовтня 1946 р. — професор Технічно-Господарського Інституту в Баварії (Регензбург і Новий Ульм). Від липня 1948 р. — член Української Національної Ради на чужині і Голова Виконного Органу УНРади.

ДРУКОВАНІ ПРАЦІ

Фахові

1. Луки і торфовиська Нижегородської Губернії. (1913 р.).
2. Типи полонин Карпатської України. («Вісті Укр. Господарської Академії», 1927 р.).
3. Флора полонин Карпатської України. (Там же, 1928 р.).
4. Закарпатські полонини в світлі агро-ботанічних дослідів. («Агрономічний Вістник», Львів, 1934 р.).
5. Сучасна методика дослідження луків і пасовиськ. (Там же, 1934).
6. Морфологія рослин. Курс лекцій. (Подебради, 1934).
7. Характеристика лукових типів на полонинах Карпатської України. (Агроном. Вістник, Львів, 1935 р.).
8. Карпатські полонини. Монографія. (Подебради, 1944 р.).

Загальні

1. Большевизм і окупація України. (Львів, 1922).
2. Der Bolschewismus und die russische Okkupation der Ukraine (Berlin, 1923).
3. Боротьба 1919 року. (Збірник пам'яті С. Петлюри. Прага, 1930).
4. Ukraine under Bolshevist Rule. London, 1934 („Slavonic Review“).
5. Україна під червоною Москвою. (Прага, 1940).
6. Україна в огні й бурі революції. Чч. I—III, (Прага, 1942—43).
7. Підстави нашого відродження. Чч. I—II, Авгзбург, 1946—49.

Ісаак Мазепа — публіцист

В цій частині Збірника знаходяться статті І. П. Мазепа, опубліковані між двома світовими війнами та після 1945 року. Автор висловив в цих статтях свої погляди на основні проблеми української політики. Вони мають свою актуальність і в сучасності.

Ісаак Мазепа уважав політичну й матеріальну незалежність за *передумову успішної української акції* на міжнародному полі. Тому він зовсім ясно висловлював свій погляд на ті українські групи й соби, що опинилися «на чужім возі», і показав шкідливість їх залежності для української визвольної ідеї. Нижче подану статтю Мазепа видрукував в «Соціалдемократі», ч. IV, 1930 р. з нагоди 30-ліття Револьюційної Української Партії, що в р. 1905 прийняла назву «Українська Соціал-Демократична Робітнича Партія».

I

ГОТУЙМОСЯ ДО НОВОГО ЕТАПУ БОРОТЬБИ

Сьогодні святкуємо 30-літню дату з дня заснування першої української політичної партії на Наддніпрянщині — РУП. В умовах тодішнього положення на Україні, РУП на якийсь час об'єднала в собі всі революційно-національні елементи українського суспільства. З того часу відбувся значний поступ в організації українських політичних сил. Часи об'єднання всіх революційних українських сил в одну партію, в одну організацію, минули назавжди. Але це не значить, що організовані в окремі політичні партії українські сили не можуть і не повинні, особливо в певні історичні моменти, вступати між собою в певний контакт, в певну згоду для переведення завдань загально-національного значення. Поки український народ позбавлений віль-

ного життя та розвитку, для широких працюючих мас на Україні існуватимуть об'єктивні загально-національні завдання демократичні — визволення українського народу зпід чужонаціонального насильства. Виключно від політичної зрілості та правильного розуміння ситуації з боку поодиноких політичних партій залежатиме, щоб в певні відповідальні моменти нашої визвольної боротьби приходило до одногодумного консолідованого виступу всіх революційно-творчих сил нації. Чи в найближчу історичну добу Україна здобуде собі національно-політичну незалежність, це буде залежати насамперед від організованості та політичної підготованості наших українських сил. Досвід перших років революції показав, як легко висувати ті чи інші організаційні завдання і як дуже тяжко переводити ці завдання в життя.

Сучасна ситуація на Україні визначається великою політичною і господарською кризою, яку переживає большевицька влада в наслідок раптового й крутого повороту до «воєнного комунізму». Безоглядна примусова колективізація сільського господарства — це та вісь, навколо якої крутиться сьогодні весь большевицький апарат. Не вдержить і поламається ця німецька підпора, — катастрофально загине вся большевицька система. Чи дійсно ця катастрофа станеться в найближчому часі, чи большевицькі майстри на всякі експерименти ще й далі вдержаться на Україні, — ніхто з певністю сказати не може. Беручи на увагу сучасну міжнародну ситуацію, безумовне сьогодні одно: коли большевики і впадуть у найближчому часі, то головне наслідком свого внутрішнього розкладу насамперед *у центрі свого народження*, в Московщині. Поки ж вони будуть міцні там у себе, то Україна й інші поневолені народи не мають шансів на визволення від большевицького пекла своїми власними силами.

Для сучасного положення на Україні залишаються особливо характеристичними такі дві основні риси: окупаційний характер існуючої влади і *революційний* характер внутрішньої ситуації на Україні. Безперечний факт, що без московської окупації була б цілковито нездійснима диктатура на зразок російської. Своєрідний революційний процес на Україні російським большевикам удалося на деякий час підпорядкувати своїм цілям та завданням. На чолі КП(б)У весь час стоять комуністи *неукраїнського* походження. Раковський, Каганович, Косіор, Картвелашвілі — все це слуги Москви, які бережуть виключно інтересів московського центру. Звідси випливає також колоніальний характер політики большевиків на Україні.

Революційний процес на Україні, без сумніву, має свій окремий *національно-український* характер. Відмінно від революції

в Росії, наша революція висунула не тільки завдання соціально-політичні, але й гасла національні. Масовий визвольний рух український почався з перших днів революції. Цей рух не припинився на протязі всієї революції. Його не в силі задушити навіть окупаційно-терористична влада Москви. Навпаки, насильства Москви над українським населенням остаточно розкрили очі українським масам, переконали їх в необхідності власними силами будувати своє життя. З упадком большевиків маємо підстави сподіватися нового великого виявлення національного руху на Україні. В цьому полягає *революційний* характер сучасної ситуації на Україні.

В той час як в Московщині упадок большевиків буде означати звільнення російських мас від большевицького режиму та заміну його якимсь іншим, на Україні цей упадок неминуче висуне на порядок денний *насамперед завдання національно-визвольні*, завдання творення власної Української держави, для боротьби проти якої большевики використали всі засоби, починаючи від «українізації» і кінчаючи масовим терором на Україні, направленим проти розвитку українського руху. Розуміється, і після упадку большевиків, в Московщині будуть дуже сильні всякого роду імперіялістичні стремління до відновлення «єдиної Росії». Але ці стремління, в основі яких лежатиме насильство над свободою других народів, не збудять революційного запалу в російських масах. На Україні, з упадком большевиків, навпаки, прийде величезне революційне піднесення в масах, які стануть в оборону своєї національної свободи, будуть з завзяттям боротися за знищення чужонаціонального гніту над собою. Бо *національна ідея, як прапор, як бойовий клич, лише тоді має на собі революційний вінок, коли народ бореться за свою незалежність, коли скидає з себе чужонаціональне ярмо*. Україна вступає в нову фазу своєї революційно-визвольної боротьби.

В перші роки революції, коли перед українськими, ще мало свідомими національно масами, по суті стояли ті самі завдання, що й перед масами в Московщині, — *насамперед скасування напівфеодалних відносин* бувшого царського режиму, головна увага цих мас була зосереджена на справах аграрного перевороту, на завданнях задоволення своїх економічних та соціальних потреб. Національний момент в рішальний період боротьби з большевиками, а потім з Денікіном грав другорядну роль.

Тепер, коли під впливом загального відродження нації і особливо під впливом безоглядного визиску з боку Москви національна свідомість українських мас надзвичайно зросла, національна ідея в українській боротьбі відіграватиме незрівняно більшу, можна сказати, рішальну роль. Таким чином, сучасна

політична ситуація на Україні не є безнадійна для перспектив нашої ближчої боротьби: вона дає певні об'єктивні передумови для революційної самодіяльності як найширших мас нашого народу.

Але мати об'єктивно сприятливу ситуацію — це ще не значить цю ситуацію опанувати. В часи Центральної Ради і потім Директорії були не раз обставини об'єктивно сприятливі для української влади, але ці обставини не були використані за браком попередньої політичної підготовки як в самому керівництві, так і особливо в масах. Для успішності боротьби, крім об'єктивних передумов, потрібна ще суб'єктивна підготованість народних мас та їх провідників. Тут ми підходимо до політичних завдань нашої партії в сучасний момент, які тісно зв'язані з політичною тактикою.

Політична тактика, правильно й широко збудована, має бути тісно зв'язана з найближчою метою, яку ми собі ставимо. Які головні завдання повинна ставити наша партія в сучасний момент? Ясно: в першу чергу завдання визволення українського народу з-під чужонаціонального гніту, бо без цієї основної передумови на Україні неможливий нормальний розвиток народоправства, неможливе забезпечення культурно-національних та соціально-політичних інтересів широких народних мас.

Яка тактика найкраща для досягнення цієї мети? Лише така тактика, що зміцнює відпорну силу українського народу, що спричиниться до якнайбільшої активності та організованості широких народних мас. Така тактика потребує з боку нашої партії кличів, які б відповідали настроям на Україні, які могли б стати дійсними факторами організації та самодіяльності українських мас.

Російські соціалісти висувають клич «свобідних советів». Українська соціалдемократія не має підстав висувати такі кличі. В сучасних умовах на Україні такий клич не може стати кличем всенародного значення. Правда, деякі українські соціалісти йдуть ще й тепер за радянськими гаслами. Але ці прихильники радянства складають зовсім незначну меншість, що будь-якої ролі в українській боротьбі грати не може. Переважна більшість українських мас проти советів. Советська форма влади перенесена на Україну чужонаціональною владою шляхом насильства над українськими масами. Тому, з упадком цієї влади, українські маси підуть не за советами, хочби й «вільними», а за гаслом, за ідеєю, яка була висунута ще на початку революції. Підуть за ідеєю, за яку в рр. 1917—1920 велася героїчна українська боротьба, в ім'я якої принесено численні жертви, за яку пролилось багато крові синів українського народу. Цей клич, ця ідея — *Українська Незалежна Демократична Республіка*.

Активність і самодіяльність як найширших мас мусить бути провідною лінією в нашій визвольній боротьбі. Тому всякі форми влади, що зв'язані з обмеженням політичних прав цих мас, ми рішучо відкидаємо. Висуваючи клич Незалежної Демократичної Республіки, ми не хочемо сказати, що українська революційна влада мусить на другий день скасувати советський апарат. Наївно було б одним розчерком пера скасувати органи, що існували й організовувалися ціле десятиліття, і замінити їх на якісь інші. Ради на місцях і, можливо, в центрі тимчасово мусять бути залишені. Інша річ, що їх склад радикально зміниться.

Друге гасло — *це союз українського робітництва та селянства*. Робітники та селяни — це ті головні українські сили, які несли на собі основний тягар боротьби в минулому і на них цей тягар ляже в майбутньому. Для успішности боротьби об'єднаний виступ цих двох сил має величезне значення. У нас люблять говорити, мовляв, село на Україні — це все. Такий погляд неправильний. Історія минулих і сучасних селянських рухів в різних країнах показує, що ці рухи набирали організованих форм, тобто ставали реальною силою лише там, де в них брали участь міські елементи, робітництво та інтелігенція. Приклад большевицької влади дає нам наочну ілюстрацію того, як невелика меншість порівнюючи більше здатного до організації міського елементу може цілі роки держати в своїх руках владу над багатоміліонним селянством.

Психологічна підготовка мас в революційній боротьбі має величезне значення. Тут ми підходимо до питання про відношення нашої партії до центру УНР. Деякі з українських угруповань на еміграції зводять свою політичну тактику до орієнтації на цей центр. На думку цих угруповань, поза центром УНР неможлива яканебудь справжня політична робота. Такий погляд помилковий і з цим Українська Соціалдемократія погодитися не може. Українська Соціалдемократія ще в 1921 р. заявила про свій відхід від центру УНР, в якому до того часу брала активну участь. Українська Соціалдемократія заявила, що до зміни обставин, які утворилися з переходом центру УНР на еміграцію, вона провадитиме свою діяльність поза цим центром. Як відомо, в наслідок переходу на еміграцію та через відірваність від мас, центр УНР поволі ізолювався від українського громадянства. Спроба з утворенням Тарнівської Ради Республіки, яка була зроблена з ініціативи українських соціалдемократів з метою впливу та контролю над діяльністю уряду закордоном, скінчилася нічим. Від центру УНР поволі відійшли всі українські партії, крім закордонної групи радикал-демократів. Бо на чужому терені та при впливах на цей центр з боку чужих сил можливість реаль-

ного впливу на його політику майже виключена. Відійшли для того, щоб мати розв'язані руки і іншим шляхом, поза центром УНР, продовжувати свою політичну працю в інтересах українського народу.

Українська Соціалдемократія, як партія реальної політики, в своїй тактиці керується мотивами політичної доцільності. Тому, напр., твердження керівників центру УНР, мовляв, це законний український уряд, і тому всім треба з ним співробітничати і т. д., для нашої партії не мають річевого значення. Різного роду формальні моменти, як легальність чи нелегальність, для революційної партії та ще в революційних умовах, взагалі не можуть бути підставою тої чи іншої політики. Означуючи своє відношення до центру УНР з погляду політичної доцільності, ми мусимо признати, що в сучасних умовах орієнтація нашої партії на цей центр і для нашої партії і для цілої української справи була б недоцільна і шкідлива. Що правда, підпорядкування Української Соціалдемократії сучасному центрові УНР було б в тимчасових інтересах цього центру, бо звело б нашу партію на *службову, підрядну* роль при ньому. Але для партії і для нашої загальної визвольної справи це мало б *лише негативне значення*.

Не слід забувати, що вже довгі роки цей центр, відірваний від мас, кволий і об'єктивно обмежений в своїй діяльності, втратив свій колишній авторитет в масах і перестав бути центром національного проводу. Центр УНР займає відмінне положення, яке, на жаль, дуже відрізняється, наприклад, від положення уряду Грузії. Центр УНР перейшов на еміграцію після поразки в боротьбі з ворогами України, але в умовах значно менше сприятливих для збереження свого авторитету в масах, ніж це сталося з урядом грузинським. Центр УНР опинився на еміграції після заклячення *дуже непопулярного в масах союзу з Польщею*. В наслідок цього центр УНР, з одного боку, відштовхнув від себе українські маси, а, з другого, — *опинився під впливом чужих сил*.

Перебування поляків на Україні 1920 р. залишило по собі не кращі спогади ніж прихід німців на Україну (1918 р.). В масах України живуть ще й досі спогади про боротьбу з Польщею в 17—18 ст., що постала як реакція народних мас проти польсько-шляхецького режиму. Особливо не повинно забувати, що після польсько-українського договору 1920 року населення Галичини фактично поставлено поза межі якогонебудь політичного впливу на нього з боку центру УНР або тих, що провадять свою діяльність в імені цього центру.

Перед нашою партією питання стоїть руба: чи центр УНР в теперішньому його виді може бути фактором організації та політичного освідомлення широких народних мас на Україні (бо *там*

буде рішатися доля нашої боротьби за демократію та державність). *Ні, не може, бо всяка пропаганда в масах іменем цього центру з наведених причин не дає і не може дати бажаних нам позитивних наслідків. На ґрунті відношення до цього центру ми навіть тут на еміграції розбилися на кільканадцять таборів. Українська Соціалдемократія, яка кладе в основу своєї діяльності лише реальні інтереси широких народних мас, не може у своєму відношенні до центру УНР стати на шлях згубних ілюзій та наївної романтики. Прапор УНР (Українська Незалежна Демократична Республіка) лишається й надалі революційним визвольним прапором на Україні; оскільки ми хочемо освідомляти та організовувати широкі українські маси, ми мусимо цей прапор взяти в свої власні руки, ми не можемо відштовхувати від себе ці маси пропагандою цієї ідеї в імені того центру, що втратив свій авторитет в масах. В інтересах розвитку демократичних сил на Україні Українська Соціалдемократія як раніше так і надалі мусить продовжувати свою діяльність поза всякими «урядовими центрами» на еміграції.*

Це не значить, що ми «протидержавна партія». Це не значить, що ми не визнаємо потреби одного керуючого національно-державного центру в нашій визвольній боротьбі. Навпаки, це значить, що, стоячи перед відсутністю такого об'єднуючого центру, ми підготовляємо ґрунт для утворення його в будучності. Лише події на Україні можуть привести до ширшого виявлення волі активних сил української нації, і тому лише тоді, в умовах певної конкретної ситуації, створиться ґрунт для дійсного керуючого центру, що стане на чолі цієї нової фази нашої боротьби. До того часу найважливішим завданням усіх свідомих українських елементів мусить бути: не складати рук, працювати для зміцнення та консолідації своїх сил, працювати над тим, щоб усі складові елементи українського політичного активу були підготовані належно і своєчасно. Якщо буде така підготовка сил проведена, якщо спроможемося направити масовий рух на шлях організованості й свідомості, то до створення всенародного проводу *прийдемо, мусимо прийти.*

II

ПРОБЛЕМА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

(Ця стаття І. Мазепи була опублікована в журналі «Соціалдемократ», ч. VI, 1930 року. Передрук з малими скороченнями).

«Сучасна революція на Сході Європи має подвійне історичне значення. Вона не тільки знищила старі віджилі відносини напів-

феодалного ладу, але й у великій мірі спричинилася до національного пробудження поневолених народів б. Російської імперії. Процес національного відродження багатьох народів б. Росії почався задовго до революції. Революція цей процес прискорила. Під покришкою большевицького режиму часом мало помітно, але невпинно зростають національні організми, носії нових держав на Сході Європи. Ці національні організми, серед яких найповажніше місце займає український народ, живуть своїм окремим життям, живуть постійним стремлінням визволитися від чужонаціонального насильства, організувати своє незалежне існування.

Ніякі зміни на території Советського Союзу не припинять і не зменшать цього стремління народів до їх національної свободи. Бо як при царському режимі, так і тепер при большевиках (і так буде при всяких інших російських владах) московський центр визискував і надалі визискуватиме ці поневолені народи в своїх власних інтересах, на шкоду розвитку цих народів. Так, напр., з України Москва вивозила й вивозить у величезній кількості хліб, хоч само населення України вмирає з голоду; вивозить вугілля, цукор і багато іншого добра, не даючи в заміну за це Україні майже нічого. Україна як раніше, так і тепер є *об'єктом* економічної політики Москви, що має на увазі свої інтереси... Кожний народ може найкраще забезпечити свою національну свободу, свій нормальний розвиток культурний та економічний тільки у власній державі. Цією свідомістю чим далі все більше праймаються широкі маси поневолених народів Советського Союзу. Тому *розпад* *бувшої Росії після укладу большевиків є неминучий*. І цей розпад, об'єктивно, буде не тільки в інтересах поневолених народів, але і в інтересах прогресивного розвитку всього Сходу Європи.

Поширений серед російських соціалістів (про росіян не-соціалістів ми вже не говоримо) погляд, що ніби Росія без України не може існувати, і що, мовляв, націоналістична після-большевицька Росія, відрізана від Чорного моря, посує на Захід і спричиниться до зміцнення реакції в цілій Європі, безперечно є помилковий і не має нічого спільного з раціональним вирішенням національної проблеми на Сході Європи. Недурно навіть деякі з російських соціалістів починають розуміти, що Росія без України не тільки не загине, а навпаки — буде навіть щасливіша ніж тепер. Справді, для кожного мусить бути ясно, що лише в своїх природних межах Росія зможе зосередити свою увагу не на імперіялістичних завданнях асиміляції та підпорядкування своїм інтересам інших народів, як було досі, а на завданнях насамперед *всєбічного піднесення економічного та культурного свого власного дуже відсталого народу*, на завданнях належного упоряд-

кування та використання в першу чергу *безмежних природних багатств своєї власної дуже великої країни — Росії*.

«Єдиний соціалістичний фронт» для будівництва демократичної єдиної Росії, якого так домагаються російські соціалісти, — *це ідея нереальна, це утопія*. Вже на початку революції, в 1917—1918 р.р., Україна, Латвія, Грузія й інші країни ходом обставин стали на шлях самостійної організації своїх сил в формі незалежних республік. Тим більше тепер, через 13 років революції, коли національно-політична свідомість має значно зросла, коли в цих країнах виросло нове молоде покоління, виховане в атмосфері боротьби за незалежність своїх народів, — успішна організація працюючих має для боротьби за кращу будучину можлива тільки в формі творення своїх власних держав. Лише в цих формах поневолені народи зможуть найкраще й найшвидче зорганізувати свої сили і встановити у себе нормальний порядок. І навіть більше: лише в умовах своєї повної національної свободи поневолені народи будуть в стані організувати у себе *демократичні форми ладу*, на що порівнюючи має менше шансів сама Росія.

Большевізм прийшов у Росії до влади як продукт певного історичного розвитку *російського суспільства*. Сили большевізму на «окраїнах» були замалі, і тільки війною, насильством і кров'ю удалося большевикам покорити Москві деякі з цих національних областей, що відокремилися були від Росії. Україна, Грузія мають дуже популярну в масах *традицію боротьби* за свою демократичну державність. Тисячі й тисячі жертв принесено в цій боротьбі. Росіяни цієї традиції не мають: з поняттям демократії у них зв'язаний спомин про безсилу «Керенщину», про розпад Росії. На Україні большевицький диктаторський режим — *це режим чужої окупаційної влади*, після упадку якої одіум за всі большевицькі насильства не буде й не може бути направлений проти своєї національної соціалістичної демократії. На Україні, в Грузії та в інших поневолених народів велику революційну роль в боротьбі за демократію і свободу відіграє і ще довгий час буде відігравати національно-визвольна ідея, яка у росіян, як нації пануючої, не мала і не може мати такого значення. Після упадку большевиків поневолені народи безперечно утворять *перші форпости демократичних форм життя*, опертих на волю широких народних мас і тому міцних, довготривалих. Це є в інтересах демократії й миру не тільки на Сході Європи.

Невирішення національної проблеми на Сході Європи буде постійним джерелом неспокою для цілої Європи. Радикальне вирішення національної проблеми на Сході Європи, зокрема утворення незалежної демократичної України, — *це найкраща гарантія демократичного мирного розвитку цілої Європи*. Під впли-

вом національного руху на Україні, про який відомості доходять до широкого світу, українська проблема стає чим далі все більш зрозумілою на міжнародному форумі. Політично світ мусить рахуватися з фактами і тільки під впливом фактів відповідно скеровує свою практичну політику. В повній силі це торкається української проблеми. Так, в 1919 р., під впливом української боротьби перших років революції, особливо під впливом успішного протигетьманського повстання, Соціалістичний Інтернаціонал в Люцерні визнав незалежність України. Але почався деякий занепад нашої організованої боротьби. Одночасно анти-українська пропаганда різних російських і польських чинників за кордоном робила своє шкідливе для нас діло. В результаті серед соціалістичних кіл Європи поширився погляд інший. Цей погляд був висловлений Каутським в розмові з представником нашої партії відомою фразою:

«Для мене українське питання ще не ясне». В атмосфері такої поширеної тоді опінії відбувся в 1923 р. Соціалістичний Конгрес в Гамбурзі. В постановах цього Конгресу, не вважаючи на старання нашої делегації, крім Грузії та Вірменії, майже нічого не було сказано взагалі про національну проблему на Сході Європи. Минуло два роки. Українська Соціалдемократія не припиняла своєї праці серед соціалістичних організацій Європи. І ось слідує Соціалістичний Конгрес у Марсеї в 1925 р. приніс значні зміни. Марсейський Конгрес поставив на широке обговорення національну проблему Сходу Європи. В постановах цього Конгресу в справах Сходу Європи між іншим сказано:

«Інтернаціонал домагається права самоозначення для всіх народів, поневолених договорами з 1919 року та рішеннями конференції амбасадорів, а також для народів в ССРСР, які здобули собі державну самостійність під час революції, як Вірменія, Грузія, Україна та інші». Через три роки відбувся Соціалістичний Конгрес в Брюсселі 1928 р. В своїх постановах цей Конгрес підтвердив позиції Марсейського Конгресу щодо проблеми поневолених народів взагалі.

Черговий Соціалістичний Конгрес призначений на липень 1931 року в Відні. Але розвиток життя на Сході Європи йде таким швидким темпом, що Виконавчий Комітет Соціалістичного Інтернаціоналу, не дожидаючи Віденського Конгресу, знову поставив національну проблему Сходу Європи на своє обговорення в травні цього року в Берліні. Постанови Берлінських нарад Соціалістичного Інтернаціоналу (в них взяли участь делегати Української Соціалдемократії — І. Мазепа та П. Феденко, — Ред.) в порівнянні з постановами Марсейського Конгресу являються значним кроком вперед щодо національної проблеми на Сході

Європи. Повторюючи принципи, проголошені Марсейським Конгресом, Соціалістичний Інтернаціонал разом з тим робить більш конкретний підхід до вирішення цієї складної проблеми в тому напрямі, що кожна нація *тільки сама має рішати*, як їй найкраще забезпечити свою національну свободу, чи в незалежній державі, чи в федеративній республіці, і що в інтересі мирного розвитку приналежні до Соціалістичного Інтернаціоналу партії в боротьбі за свої національні права повинні старатися не робити нічого, що могло б пошкодити загальним інтересам демократії і миру.

Соц. Інтернаціонал бореться проти всякого насильства і тому від приналежних до нього партій вимагає боротися проти всякого імперіалістичного вмішування інших народів у внутрішнє життя поневолених народів Советського Союзу. («Кожна нація тільки сама має рішати, як їй найкраще забезпечити свою національну свободу»). Резолюція Інтернаціоналу нічого не говорить про відкладання вирішення національної проблеми на Сході Європи, а лише вказує на ті небезпеки для міжнародного миру, що можуть при практичному здійсненні права самоозначення виникати.

Український народ заінтересований у тому, щоб у Росії була демократія, але це не значить, що, ждучи перемоги демократії в Росії, Україна не приложить усіх зусиль для того, щоб стати «господарем у своїй хаті», щоб не допустити нової російської чи якоїсь іншої окупації України. Українська Соціалдемократія виступає проти інтервенцій, проти роздування міжнаціональної війни, і в згоді з цими принципами, *активно обороняючи Україну від усяких чужих наїздників*, в тому числі і від російського імперіалізму, наша партія в момент ліквідації большевизму намітить свою тактику в боротьбі за демократію на Україні відповідно до конкретних обставин, які тоді складуться. Єдина вимога з нашого боку до російських соціалістів була і є, щоб вони не допомагали російському окупаційному війську гнобити Україну і не перешкоджали українському народові вільно здійснити своє право на самовизначення в формі незалежної держави.

Берлінська резолюція в справі національної проблеми Сходу Європи знайшла *однодушну, цілком позитивну оцінку* представників усіх приналежних до Соц. Інтернаціоналу партій, які провадять свою політичну діяльність на території був. Росії. Російські соціалдемократи вже в своїй національній плятформі, оголошеній в минулому році, заявили (і цю заяву підтвердили також на Берлінських нарадах), що їх партія буде відстоювати для всіх націй Сов. Союзу необмежене право на свободне демократичне самоозначення і боронитиме їх від усякого насильства і в

тому випадку, коли це право буде здійснене ними в формі проголошення незалежності. Розуміється, ми не мусимо перебільшувати значення цих заяв. Чи знайде Російська Соціалдемократія в собі досить сили і доброї волі для боротьби з російським імперіялізмом і великодержавним шовінізмом, покаже найближча будучність. І ці заяви російських соціалдемократів і особливо постанови Берлінських нарад Соціалістичного Інтернаціоналу безумовно свідчать про одне: соціалістичний і демократичний світ чим далі починає краще розуміти вагу національних рухів на Сході Європи і тому реальніше підходить до практичного вирішення цієї проблеми, зокрема проблеми України.

Після тих змін, які відбулися в поглядах європейських соціалістів на національну проблему Сходу Європи, можна сміливо твердити, що надалі буде виключена нова Денікінщина або Врангелівщина, новий похід російських імперіялістичних сил на Україну з допомогою Європи. Цілий соціалістичний світ тепер виразно поставиться проти повторення подібних авантур. В 1919 році Антанта віддала Україну на волю російської реакції Денікіна та Врангеля, на волю польського імперіялізму і т. д. Тепер поволі обставини міняються, і ми можемо сподіватися, що зусиллями європейської демократії буде полегшена можливість *вільного самоозначення*, можливість *власними силами* упорядкувати своє життя так, як цього вимагають інтереси самого українського народу.

Соціалістичний світ в слушний час може поставитися до нас прихильно або навпаки в залежності від того, як і чим саме ми виявимо свою волю до незалежного життя: чи зможемо ми після упадку большевиків негайно стати на ноги і встановити у себе *народоправні форми* правління, як доказ вияву волі і свідомости широких мас, як вияв волі самого українського народу, а не тої чи іншої диктаторської купки насильників, хочби й своїх українців. Лише такий шлях відбудови Української держави, шлях опертя на широкі народні маси, шлях співробітництва всіх демократичних і революційних сил на Україні притягне увагу і реальні симпатії політичного світу до нашої визвольної справи. Бо лише таким шляхом Україна перед цілим світом покаже себе, як країна державного порядку, що спирається на організовану волю широких народних мас, як країну, що дає гарантію успішного творчого розвитку свого народу без постійних внутрішніх катастроф, без вмішування чужих сил.

В разі упадку большевиків, для України можливі *два виходи*: або Україна зможе відразу власними силами стати на ноги, як незалежна держава, організувавши життя в демократичних формах, встановивши у себе порядок з допомогою широких мас

народу і не допустивши внутрішньої анархії, отаманщини, дикої різни з погромами і т. д., що лише нищать внутрішню силу нації, і тоді цілий світ реально піддержить факт нашого незалежного існування. Або навпаки: коли ми знову по хуторянському, примітивними шляхами почнемо шукати «допомоги» у різних держав, один одного випереджаючи і разом з тим нехтуючи організацію *власних внутрішніх сил*, занедбуючи необхідність опертя в своїй визвольній боротьбі *на широкі народні маси*, а це знову роз'єднає наш народ на кілька ворожих таборів, знову кине країну в стан внутрішньої анархії, загальної дезорганізації, хаосу, — то не може бути сумніву, що політичний світ — і в першу чергу соціалістичний — відвернеться від нашої справи. На міжнародному форумі в такому випадку наберуть рішального впливу ворожі нам сили, і Україну розділять, розшарпають чужі наїзники.

Це не фантазія. Недурно один відповідальний європейський політик підчас Берлінських нарад поставив запитання нашим представникам на цих нарадах: чи ми, українські соціалдемократи, маємо певність, що незалежна Українська Держава може утворитися в ближчому часі? Чи зможе український народ завести у себе порядок? Чи не повториться на Україні знову — підкреслив він — історія минулих років, коли в кожному селі був свій отаман, коли ширилися погроми і т. д.?

В сучасних дуже складних обставинах міжнародного життя ніюдин народ не може провадити свою визвольну боротьбу *ізолювано від світу*. Ми мусимо пам'ятати досвід свого недавнього минулого. Ми не сміємо забувати, що тисячі жертв в нашій армії від тифу та інших пошестей пояснюються в першу чергу партизанським характером нашої тодішньої боротьби, в умовах майже повної ізоляції від світу, неможливістю дістати з-за кордону навіть свого власного майна і т. д. Тому, організуючи свої сили, ми не можемо, не сміємо спускати з ока того, чим живе світ. В інтересах українського народу ми мусимо своєю боротьбою, загальною організацією своїх сил поставити до себе демократичну Європу *лицем, а не спиною*. Цього досягнемо, коли світ побачить в нас не дикунів, що нездатні до творення сучасної європейської держави, а справжню організовану силу, яка заслуговує того, щоб їй морально й реально допомогти. Треба тільки знайти в собі сили організувати демократичні форми життя у нас на Україні.

Для цього, крім загально-політичних завдань, мусимо виконувати ще й інші дуже важливі завдання. В цілях належної та *солідної* інформації світу мусимо мати добре організоване *українське пресове бюро* за кордоном і поряд з тим давати система-

тичні огляди сучасного життя на Україні в формі окремих книжок на чужих мовах. В цілях докладного знання сучасної дійсності на Україні ми мусимо з якнайбільшою повнотою та енергією *студювати всі різноманітні галузі сучасного життя на Україні* й знаходити можливості, щоб висліди цих студій публікувати. Треба мати солідно поставлені органи *демократичної української преси* для відповідного виховання нашої молоді. Треба спільними силами готувати свою *революційну бойову силу* для захисту національних та політичних прав українського народу проти всякого чужонаціонального насильства, проти всяких імперіялістичних і реакційних зазіхань. Вся наша молодь, примушена служити в большевицькій червоній армії, на території України, чи поза її межами, має в разі ліквідації большевицької влади негайно об'єднатися в міцну силу захисту вільної демократичної України під проводом єдиного загально-керуючого центру, який *в слушний час буде створений* заходами всіх демократичних революційних сил українського народу.

Головною нашою метою, єдиним спільним для всіх нас ударним завданням мусить бути: *в слушний час якнайшвидче встановити твердий демократичний порядок у себе дома і цим забезпечити симпатії культурного світу, бо без цього знову будемо розбиті ворогами України. До того часу — ніяких неорганізованих місцевих виступів, ніякого даремного пролиття крові, ніяких жертв ми не повинні собі дозволяти. Всю свою енергію й сили треба зберігати, зміцнити й нагромаджувати для того часу, коли організовано, спільним виступом зможемо визволитися від чужих насильників, щоб встановити свою волю і свій порядок на Українській Землі. Пам'ятаймо, що в сучасних умовах на Україні всяка інша тактика з нашого боку була б лише на руку большевицькій владі, була б *провокацією* наших сил на користь окупантам. *Не тоді* маємо виходити в бій, коли цього ворог бажає, а *тоді, як ми самі вирішимо цей бій почати*, щоб нарешті дійсно кінчити чужонаціональне насильство і замість влади деспотів-окупантів створити свою *вільну незалежну демократичну Українську Республіку*.*

III

ІСААК МАЗЕПА ПРО ПОЛЬСЬКУ «ПАЦИФІКАЦІЮ» В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

(Щоб зміцнити диктатуру в Польщі, Пилсудський звелів арештувати послів опозиційних партій сойму і хотів теж налякати польське суспільство «українським сепаратизмом». Для того він

учинив погром українцям в вересні 1930 р. в Західній Україні. Українська Соціалдемократія послала протест проти цього погрому до Соціалістичного Інтернаціоналу, і в соціалістичній пресі різних країн гостро засуджено цю «пацифікацію». В той час, коли польське військо та поліція тероризували українську людину і руйнували українські культурні й господарські установи, залежні від Варшави люди або мовчали, або ж оголошували заяви своєї лояльності і приязні до уряду Пілсудського та до Польщі. В «Соціалдемократі» Мазепа вияснив абсурдність орієнтації деяких емігрантів на Польщу і засудив їх за сервілізм до уряду Пілсудського. Нижче — цитати із статті І. Мазепа в «Соціалдемократі», ч. VII, січень 1931 р.:

«Пацифікаційні» події примусили подати голос навіть тих, що в основу української визвольної боротьби кладуть союз з Польщею. Перед нами комунікат так званої головної еміграційної ради з 8 листопада 1930 року. Віддавна сервілізм пустив глибоке коріння в українським суспільстві, але пани з «еміграційної ради» поставили новий, недосяжний рекорд «малоросійського самоотверження».

«Головна Рада», — пишуть вони, — не має сумніву, що польський уряд сам зареагує в належний спосіб на ці події (тобто на погроми над українцями, — *Ред.*), переведе слідство та покарає винних. Ми певні, що влада польська зробить це, як в ім'я справедливості, так і во ім'я майбутнього співжиття двох народів у Галичині, во ім'я тих спільних інтересів, що в'яжуть Польщу і Україну» . . .

Пілсудський і пілсудчики самі, з своєї волі, урядово влаштували дикий погром української невинної людинності. Правительство Пілсудського *не заперечує* цього. Польська преса переповнена хвалою «геніяльній політиці» бузувіра-Пілсудського. А тут, як Пилип з конопель, приходять самоотвержені малороси й «не сумніваються», в тім, що Пілсудський сам себе покарає і сам над своїми вчинками вестиме слідство! Що за веселі люди сидять у тій «головній еміграційній раді!» І все це пишеться во ім'я «спільних інтересів» Польщі й України!

Хотілось би сказати цим панам: коли не можете сказати слова вільної людини проти «союзницького» варварства, то краще мовчіть і не дихайте! Обійдеться і без ваших «протестів!» «Протестують» так, що після прочитання лишається враження: таки винні українці Пілсудському і мусить він бідолашний їх бити (хоч потім сам себе й «покарає») во ім'я «вищих державних інтересів» незалежної України. . . . *Ще один документ для ілюстрації політичної й усякої іншої залежності від чужих сил. Чи ще й тепер буде хтось із них заперечувати?»*

В тому самому числі «Соціалдемократа» Мазепа висловив свій погляд на орієнтацію деяких емігрантів на Польщу. Він писав:

«Саме в розгарі польських погромів над українським народом, в листопаді 1930 р., вийшло у Варшаві ч. 14 «Табора», військово-літературного журналу. Присвячено це число десятиліттю «чуда над Віслою» і, як годиться, «прикрашено» між іншим і портретом Пілсудського... В передмові висловлюється надія «на шляхетну допомогу Польського Народу (з великої букви!) в нашій боротьбі проти Москви»... Про участь українців в війні 1920 р. з польського боку не було згадано в пресі 1930 р. *нічого*сінько. Для польської опінії українська проблема не існує.

Лідер найсильнішої польської партії націонал-демократ Дмовський доводить польському суспільству в своїх статтях, що *логіка* обставин робить незалежну Україну, в будь-яких межах, за *найнебезпечнішого* противника Польщі. Тому клич націонал-демократів: *ніякої України!* Краще мати сусідами сильну Росію та Німеччину! Дмовський з задоволенням зазначає, що й табір Пілсудського стоїть на такій самій позиції щодо України.

Лідер другої найсильнішої партії — ППС — Недзьялковський — проголосив на останній конференції партії в літі 1930 р., що ППС «незаінтересована в тім напрямі», щоб обстоювати ідею незалежної України. А «Табір» присвоює собі «право» сподіватися допомоги з боку Польщі!

IV

I. МАЗЕПА ПРО БОЛЬШЕВИЦЬКИЙ РЕЖИМ

В статті, підписаній буквами А. Р., під заголовком — «*Перлина*» *большевицького соціалізму* — Мазепа писав («Соціалдемократ», ч. X, 1932 р.):

«Советська преса не перестає інформувати світ, нібито Україна — це свого роду Піємонт большевицького соціалізму в Советському Союзі. З найбільшою яскравістю це проголошено в недавню виданій у Харкові монографії «Україна» на європейських мовах, в якій між іншим сказано:

«Україна є одна із областей Советського Союзу, в якій найкраще виявляється процес творення фундаменту для соціалістичної економіки». Нині, коли в європейській соціалістичній пресі знову ведеться спір щодо природи та історичної ролі большевизму в Советському Союзі, не є зайвим зупинитися на цім твердженні. Справді, хіба це не парадокс? Країна, що виявляла і вияв-

ляє найбільший опір большевицьким експериментам, сьогодні самими большевиками проголошується як зразок большевицького будівництва . . .

Як і всяка диктатура, що вийшла з революції, диктатура большевиків є своєрідним, але все ж *переходовим явищем*. Рано чи пізніше, на територіях ССРСР життя *увійде* в свої нормальні береги і тоді стане ясним: як багато ще треба напів-азійському Сходові для того, щоб догнати культурну Європу! В передових країнах світу, не ввжаючи на господарську кризу, життя йде невпинно вперед. І тому, як задньому колесові в возі не догнати переднього, так відсталій на цілі століття Росії не випередити протягом двох-трьох п'ятиліток культурної Європи та Америки. Новий суспільний лад на територіях Советського Союзу може утворитися лише поступово, шляхом пристосування до існуючої дійсності, а не поза всяким простором і часом, як це хотіли б зробити большевики. Як ілюстрація дійсних відносин під большевицьким режимом може служити Україна.

І минуле і сучасне українського народу виразно говорять за те, що він буде розвиватися *своїми шляхами*, в згоді з засадами культурного Заходу, а не азійського Сходу. Російський народ з давніх часів жив під необмеженою владою московських царів. Україна, навпаки, вже в середині XVII століття творила республіку, в якій влада була виборна. Різні історичні традиції обох народів виявлялися також в особливостях російського та українського слов'янофілства в XIX столітті. В той час як всеслов'янство українських братчиків на чолі з Шевченком та Костомаровим мало своїм гаслом свободу всіх слов'янських народів, об'єднаних у федеративній республіці, російське всеслов'янство домагалось, щоб всі ці народи злилися в єдиному російському морі. Подібні ж різниці бачимо в соціалістичному русі в Московщині та на Україні. В той час як в Московщині в кінці XIX століття панували погляди утопічного народницького соціалізму, спадкоємцем якого став потім большевизм, український соціалістичний рух мав свого провідника — Драгоманова, який ціле своє життя проповідував, що нові суспільні порядки *ростуть*, а не робляться відразу, і що соціалізму не можна будувати, поки цим ідеалом не перейметься більшість. Не дивно, що коли в рядах російських соціалдемократів прийшло до розколу на большевиків і меншевиків, то робітництво України не пішло за большевиками.

З приводу цього теперішній наркомзем ССРСР Я. Яковлев (Епштайн. *Ред.*) свого часу заявляв, що як в р.р. 1903—1905, коли формувалися большевицька та меншевицька партії, так і пізніше, в час Жовтневої революції, большевики не мали на

Україні більшості серед робітництва, ця більшість належала меншевикам. («Комуніст» ч. 4, Харків, 1920 р.). Так само, коли російські большевики окупували Україну і стали її повними господарями, лідер українських комуністів Річицький на сторінках свого «Червоного Прапора» (Київ, 29. I. 1920 р.) приходив в лютість від того, що, мовляв, і досі ще, «після двох літ революції, після двохразових спроб радянського будівництва на Україні, доводиться вести боротьбу з меншевиством в українському робітництві». «Де коріння того, — питає він, — що в той час як в Росії до совєтів проходить 1—2 меншевики, на Україні їх попадають туди сотки»? Так само відносно селянства він заявляє: «Комуністи без надійної озброєної сили не сміли носа показати на село». (Там же, 29. I. 1920).

Україну російські большевики завоювали силою зброї. Але й після цього українське робітництво та селянство не змінило свого відношення до влади большевиків. Велика сила українського руху примусила московських диктаторів піти на деякі уступки культурного характеру. Але деспотично-окупаційний характер большевицької влади на Україні незмінно виявлявся на кожному кроці і це все більше поглиблює незадоволення в українських масах.

Розуміється, для московських диктаторів Україна — це «перлина совєтської індустріалізації». Чому б не перлина! Майже весь вугіль та залізо для цілого ССРСР добувається тут. Майже весь хліб для вивозу за кордон та для постачання армії і т. д. береться відси. І тому власне тут такі нечувані темпа в добуванні народних багатств, така «зразкова» щодо своєї бистроти колективізація сільського господарства і т. д. Все це в інтересах зміцнення московського комуністичного центру. Щодо українських мас, то положення їх стає все більш непереносним. Робітництво України буквально животіє від величезного погіршення загального рівня життя під большевицьким режимом, а селянство в колхозах *голодує* як ніколи. Факти масового бігства голодуючих селян із Совєтської України через Дністер та інші кордони є наочним тому доказом. Україна — це колонія московського большевицького центру, із якої безоглядно вивозиться все, що тільки можна. Тому, не вважаючи на великі природні багатства, тут, поряд з насильством і терором, панують тепер злидні й нечуване зубожіння народних мас. Населення України сьогодні живе в значно гірших умовах, ніж це було тому два роки. До «Генеральної лінії» на Україні був хоч хліб, а тепер тисячі українського населення їдуть *до Москви по хліб*, щоб спасти від смерті голодних дітей. Вже 15 років большевицька влада варварськи знущається над населенням України, заводить новіт-

не рабство, насильством і терором організує на селі колхозикасарні, в яких немає справжнього людського життя, в яких найбільшого розвитку досягає груба егоїстична боротьба за свої власні інтереси, де в буквальному змислі слова homo homini lupus (людина людині вовк). Така влада об'єктивно веде не до негайного здійснення соціалізму, а до утворення умов, при яких ціле життя в територіях Советського Союзу відкотиться далеко на попередні позиції. Чи в таких умовах можна говорити про Україну, як про якийсь Піємонт соціалізму?»

V

I. МАЗЕПА В ОБОРОНІ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

(Бачивши сервілізм деяких українських груп супроти їхніх хлібодавців, Мазепа не вважав на «титули» тих, що претендували репрезентувати в світі українську ідею. І. Мазепа писав в замітці, надрукованій у «Соціалдемократі», ч. XI, листопад 1932 р.):

«У „Тризубі» з 2. X. ц. р. знаходимо писане високо офіційним стилем звідомлення про конференцію «Головної Еміграційної Ради» в Празі. Є в резолюціях конференції також політична частина, де «Гол. Ем. Раді» висловлюється подяка «за те, що вона в своїй діяльності стояла на височині розуміння важливості для української справи виступів на міжнародній арені уряду УНР і підтримувала ці виступи».

Що це за «виступи», всі ми добре знаємо. Як треба Польщі показати світові, що, мовляв, українці на західних землях самі «заслужили» того, щоб їх «пацифікувало» польське військо, то зараз посилають «самоотвержених малоросів» і ті «стараються». Не зайве тут нагадати про такий «виступ» Ukrainian Leader А. Лівницького, як він наведений в виданій поляками брошурі «Who is oppressing Ukrainians» (Хто гнобить українців?), Лондон, 1931 р. В цій брошурі цитується заява п. Лівницького 31. X. 1930 р., отже в час погромів над українцями в Галичині, до кореспондента «Оссерваторе Романо», органу самого Папи Римського. А. Лівницький зазначив:

«Советське правительство не було незаінтересоване в подіях у Східній Малополющі (Так! Eastern Malopolska, Ред.). Можливо, що воно вважало це за диверсію, щоб відхилити увагу людности советської України від її тяжкого внутрішнього положення. За-

кололи в Східній Малопольщі були ділом безвідповідальних факторів, які вживали комуністичної пропаганди, щоб обернути поляків проти українців, бо ця ворожість була в інтересі III Інтернаціоналу» . . . От такі то «виступи» на міжнародній арені «українського лідера!»

До цієї теми вернувся І. Мазепа в «Соцілдемократи» в ч. XIII—XIV, липень 1933 р. В статті — «Політичні обіцянки „приватної особи“» — автор писав:

«Відомий український учений — геральдист пан І. Токаржевський-Карашевич, як виявляється, не обмежує своєї діяльності тільки вишукуванням шляхетно народжених предків для тих українських політичних діячів на еміграції, що перебувають під проводом п. А. Лівницького. Поза геральдиком п. Токаржевський також займається політикою. Що це так, переконаємося з його розмови з редактором варшавської газети «Кур'єр Поранни» з 26 січня 1933 року. Звертаємо увагу на інтерв'ю п. Токаржевського виключно «з журналістичного обов'язку». Аджеж замітка в ч. XI «Соціалдемократа» про розмову п. А. Лівницького з кореспондентом римського «Оссерваторе Романо» підчас сумнозвісної «пацифікації» Галичини викликала з боку паризького «Тризуба» невдоволене зауваження, що нібито п. Лівницький не називав Східньої Галичини «Східньою Малопольщею». Дивне спростування!

Нам цілком байдуже, як назвав підсунутий поляками до п. Лівницького італійський кореспондент Галичину. Але нам зовсім не байдуже, що саме сказав тоді п. Лівницький по суті. А по суті всю вину за пацифікацію п. Лівницький у тій сумній розмові складав на комуністів, хоч самі поляки проголошували, що вони «пацифікацію» роблять за саботажі, які почала УВО, (фактично саботажі робили здебільшого польські поміщики, задля асекундарційних премій). Інтерв'ю п. Лівницького було фактично *виправданням* «пацифікації», на що ми й звернули свого часу увагу наших читачів. Це є та *суть*, яку «Тризуб» замовчує, чепляючись до слів, мовляв, п. Лівницький не називав Східньої Галичини «Малопольщею» . . .

Пан Токаржевський заявляє, що він тепер «приватна особа» і не бере участі в політичній роботі. Він інформує польського журналіста так, що, мовляв, «президент Лівницький» (це новина, що ми вже маємо і президента!) об'єднає всі українські напрями, від представників крайнього соціалізму і до монархістів включно . . .

Словом, політична ідилія! Звичайно, що можна було б на цю політичну гумореску зовсім не звертати ніякої уваги. Але, на жаль, «особисті погляди приватної особи» — п. Токаржевського мають занадто *офіційний* характер і йдуть так далеко,

що від цих «поглядів» кожному свідомому українському громадянину стає аж моторошно. Аджеж п. Токаржевський проголошує:

«Я був завжди прихильником українсько-польських порозумінь і вважаю, що це порозуміння, з огляду на загрозу від спільних небезпек, варт з боку українського навіть *територіальних уступок*».

Здається, сказано цілком ясно! «Приватна особа», — ні сіло, ні пало, — вискакує на Варшавським ґрунті і зразу ж обіцяє полякам «*територіальні уступки*»! Пан Токаржевський висловив задоволення з того приводу, що, мовляв, у Польщі шириться «Велика Ідея» (великими буквами) з 1920 року — про похід на Схід, на Україну, і що в польським суспільстві зростає інтерес до українських справ. Це заявляє п. Токаржевський після *пакту про ненапад* між Москвою та Варшавою і після всього того польсько-московського дипломатичного порозуміння коштом України, що почалося в Ризі 1920—1921 р.

Що скаже «Тризуб» з приводу цих «особистих поглядів приватної особи», яка, як усім відомо, стоїть дуже близько до «президента», «голови ради міністрів» і до закордонних діячів «державного центру» в Варшаві та в Парижі. Аджеж «Кур'єр Поранни» зазначе, що п. Токаржевський відбиває «погляди величезної більшості української політичної еміграції». Ясно, що це, лагідно кажучи, «маленьке перебільшення» в дусі Ноздрьова із «Мертвих Душ» безсмертного Гоголя... І наші закордонні Ноздрьови, як відомо, претендують не менше як на 85% української еміграції, яка, мовляв, іде за ними, за «державним центром», не кажучи вже про 100% населення Великої України. Так тоді нехай же ці вісімдесятп'ятивідсоткові «провідники нації» скажуть зрозумілою мовою, що вони на всі 85% стоять за «територіальними уступками» п. Токаржевського, а якщо ні, то чому мовчать і не протестують? Чи може не сміють... страху ради польського?»

VI

І. П. Мазепа був не тільки практичним політиком, але теж добре знав теорії та історію соціалістичного руху в Україні, в Росії та в країнах Західної Європи. В «Соціалдемократі», ч. XII, 1933 р. була опублікована його стаття «*Марксизм і форми соціалістичного руху на Україні*», котра має вагу й нині.

«Без перебільшення можна сказати, що нема ділянки в галузі соціально-економічного знання, яка б не набрала нових ширших

горизонтів під впливом учення Маркса. Під впливом поглядів Маркса на хід історичного розвитку в наші часи особливого значення набрала метода конкретного, а не абстрактного вирішення суспільно-економічних проблем. Маркс не визнавав абсолютних, незмінних форм у розвитку людського суспільства. В його творах ми ніде не знайдемо, щоб він давав загально обов'язкові схеми.

Безперечно, лише з такою метою *конкретного аналізу* мусимо й ми підходити до вирішення різних проблем нашого політичного життя на Україні, зокрема проблеми організації соціалістичних сил після упадку большевиків. Сьогодні ця проблема ще не актуальна, але вона стане пекуча й невідкладна після упадку большевицького панування. Ми не сумніваємось, що після упадку большевиків розвиток соціалістичного руху на Україні не припиниться. Революція збільшила політичну свідомість українських мас, а крім того процес диференціації українського суспільства після большевицького «соціалізму» відновиться з неменшою силою, ніж це було до революції. Щоправда, страшні умови життя під большевицьким режимом об'єктивно не можуть вести до поширення в народних масах прихильного відношення до соціалізму й революції. Але для народних мас на Україні большевицькі експерименти є насамперед експериментами *чужої, окупантської влади*, а крім того вони є наочною ілюстрацією, як не треба взагалі будувати соціалізму. Цим пояснюється факт, що навіть тепер, під большевицьким режимом, поряд з загальною ненавистю до большевиків, на Україні існують широкі симпатії до ідеології західно-європейського соціалізму.

Немає сумніву, що в найближчу історичну добу розвиток соціалістичних сил на Україні буде йти в парі з боротьбою українських мас за своє національне визволення. Сучасні національні рухи є рухи масові, вони зв'язані з демократією, з пробудженням до активного політичного життя широких верств народу. Національна свобода є одною з найважливіших передумов для загального поступу людства, як і для створення справжнього соціалізму. Самий *«інтернаціональний рух працюючих мас, — писав колись Енгельс, — можливий тільки серед самостійних націй»*. Тому, поки Україна не стане національно незалежною, до тої пори українські соціалісти будуть *найактивнішим авангардом* у боротьбі за національне визволення України. З тим більшою силою вони притягатимуть до своїх рядів широкі маси працюючого люду.

Підчас революції 1917—1919 р.р. українські соціалісти відіграли майже рішальну ролю. Не буде малий їх вплив також у дальшому ході визвольної боротьби аж до її остаточної перемоги.

Але після упадку большевиків, безперечно, мусять настати певні зміни як організаційні, так і програмові в рядах українських соціалістів. Новим умовам життя повинні відповідати нові форми. Тепер було б даремно говорити конкретно про те, які саме зміни будуть потрібні в формах соціалістичного руху після упадку большевизму на Україні. Одне можна сказати майже з певністю: для існування *кількох* українських соціалістичних партій після упадку большевиків не буде об'єктивного ґрунту. Відповідно до нових умов, які утворюються після революції на Україні, Українська Соціалдемократія мусить розгорнути свою програму так, щоб об'єднати в своїх рядах *якнайширші маси прихильних соціалістичній ідеї елементів*.

Соціалдемократія не є партія лише робітнича, це є партія працюючих й пригнічених має взагалі. Післявоєнна доба розвитку світового господарства спричинилася до нових значних змін у соціальному поділі та в класових взаємовідносинах суспільства. З одного боку, концентрація капіталу в руках невеликих груп буржуазного суспільства, разом з хаотичністю та безплановістю капіталістичного господарства, викликали розчарування та непевність свого положення в широких народних верствах, а з другого, зріст соціального значення пролетарських мас привів їх до активної участі в означенні економічної політики держави і навіть у самому керуванні продукцією. Все це поширило інтерес та симпатії до соціалізму в ширших колах селянства та інтелігенції, а також інших середніх шарів суспільства. В умовах панування фінансового капіталу ці верстви все більше наближаються до розуміння спільности своїх інтересів з інтересами робітництва на шляху до кращого соціального устрою. Відповідно до цих змін у соціальній будові суспільства в післявоєнну добу внесено належні поправки в програмах майже всіх західно-європейських соціалдемократичних партій. Нема ніяких підстав для того, щоб Українська Соціалдемократія після упадку большевиків також не пристосовувала своєї програми до нових умов життя на Україні.

Незалежно від того, як довго ще пануватиме большевицька диктатура, ми маємо виходити з того, що під покришкою большевицького «комунізму» на Україні існує *державний капіталізм* і при тім як штучна й примусова форма, що мусить зникнути з упадком большевицького режиму. Після упадку большевиків соціалістичний рух на Україні можливий, головним чином, у двох напрямках: як рух *соціалдемократичний* на взір західно-європейського соціалдемократичного руху, і як рух *комуністичний* у наслідок залишення після панування большевиків певних, хоч би й несильних, большевицьких традицій. Ідеологія т. зв.

народницького соціалізму не матиме ґрунту. Ця ідеологія була продуктом внутрішніх соціально-економічних особливостей *дореволюційної Росії*. Тільки на ґрунті відсталих соціально-політичних відносин у б. Росії, особливо ж політичної атмосфери селянства, а також відірваності російської інтелігенції від реального життя, ця ідеологія «негайного соціалізму *при всяких умовах*» могла мати таке велике поширення. Але з революції селянство вийде більше свідомим своїх інтересів і, не зважаючи на всякі «колективізації», дуже швидко поділиться на певні групи відповідно до свого економічного стану. Історія політичної боротьби в різних країнах показує, що всюди, де утворюються умови для нормального політичного життя, там немає ґрунту існування таких штучних конгломератів, якими були партії соц.-революціонерів у Росії або у нас на Україні. В кожному разі, на Україні, де народницький соціалізм, по виразу Драгоманова, був не більше як «російським одягом» соціалізму, напевно прийде до основних змін щодо дальшого існування цієї ідеології. Катастрофа большевизму буде в значній мірі катастрофою «самобитного» російського соціалізму взагалі.

Покликування українських «народників» на Драгоманова, як родоначальника українського есерівства, не мають ніяких підстав. Хто хоч трохи знає твори Драгоманова, той мусить ствердити, що не було завзятішого противника «народництва» як цей перший український соціалістичний ідеолог. Ще гірше стоїть справа з поширенням інших соціалістичних ідеологій. Майже з певністю можна сказати, що всяка спроба організувати на Україні нову соціалістичну партію, з новою ідеологією, на наддніпрянському ґрунті не буде мати успіху. У зв'язку з цим не є виключене утворення на Україні єдиної соціалістичної партії, основою для якої буде ідеологія європейського соціалізму.

В політичній боротьбі найважливіше — це *фактична* програмова та тактична єдність борців, а то вже справа другорядна, на підставі яких теоретичних засад поодинокі борці приходять до визначення спільної програми й тактики. В своїй книзі «Історичне діло К. Маркса» Каутський слушно зазначає: *«Там, де йшло про розбиття сил, там завжди були спори практично-тактичного або організаційного, а не теоретичного характеру.* Теорія була при тому лише козлом відпущення. Також сьогоднішнє глибоке розходження між комуністами і соціалдемократами має характер практичний, а не теоретичний. Це не є спір марксизму і проти-марксизму, а великий спір між демократією і диктатурою».

Проблема консолідації соціалістичних сил стоїть також перед українськими соціалістами західніх земель України. В кожному разі, Драгоманівські, отже не «народницькі» традиції, якими

живе друга соціалістична партія Галичини — Партія Радикальних Соціалістів, дають для такої єдності більш вдячний ґрунт, ніж, скажемо, народницькі традиції українських есерів для об'єднання з українськими соціалдемократами на Вел. Україні. Порівняйте провідну думку Драгоманова — «нові порядки ростуть, а не робляться відразу», або — «соціалізму не можна будувати, поки цим ідеалом не перейметься більшість», з народницьким ідеалом — «негайного соціалізму при всяких обставинах». Само собою, на Великій Україні, де пройшла велика революція, знищивши багато перестарілих і нежиттєздатних ідеологій, з перших днів відновлення вільного політичного життя гасло єдності соціалістичного руху буде першим гаслом Української Соціалдемократії».

VII

«ТАЄМНИЦІ МАДРИДСЬКОГО ДВОРУ»

(Під іронічним заголовком була видрукована стаття І. Мазепи про діяльність ОУН під польською окупацією. «Соціалдемократ», ч. XIII—XIV, 1933 р.).

«Не щастить, рішучо не щастить «перманентним» революціонерам з табору так званих «націоналістів». Почнуть робити «саботажі», аж тут виявляється, що найбільшу охоту до саботажів показують самі польські змлевласники, щоб набити свої кишені державним коштом; зроблять замах на поштовий уряд для поповнення каси своєї організації, аж тут «діяч» ОУН і разом агент польської поліції Мотика виразно і ясно свідчить, що ці замаху рівнозначні з атакою «мотикою на сонце», бо через Мотика польська поліція знає наперед усе, що роблять і думають усі українські терористи.

Власне кажучи, це є закон і правило діяльності терористичних організацій, що в них пролазять провокатори. Державна влада має завжди більші засоби на те, щоб обплутати тайну організацію своїми конфідентами. Бувають випадки, що спритна поліція всаджує свого агента навіть у бойову організацію терористичної партії, і тоді починаються такі історії, як це було в російській партії «Народна Воля» в 80-х роках минулого століття, або як у бойовій організації російських есерів з відомим Азефом. Азеф служив одночасно російському департаментові поліції і разом був активним «бойовиком» партії соціалістів-революціонерів. Сам організував політичні вбивства і разом з тим помагав поліції

ловити «державних злочинців». Тішився необмеженим довір'ям з обох боків, аж поки справа розкрилася цілком випадково.

Німецька газета «Фоссіше Цайтунг» ще 10 лютого 1933 р. вмістила допис свого власного кореспондента з Варшави, який подає відомості про обставини вбивства Голувка. (Тадеуш Голувко був членом польського союму і стояв близько до уряду Пілсудського. *Ред.*). Німецький кореспондент пише, що він дізнався від українців, що ніби Голувка вбили члени УВО. «Разом з тим подаються докази, що в той час — тому більше року — польський поліційний агент був керівником терористичної роботи тієї української тайної організації на всю Галичину!»

Кореспондент «Фоссіше Цайтунг» зазначає, що цей командант УВО не був загально відомий польській поліції, мав зв'язок лише з одним польським комісаром — Іваховим:

«Він (командант УВО. *Ред.*) був одночасно провідником найактивнішої революційної терористичної організації в краю і в цій ролі, поза вбивством Голувка, має відповідати за кругло 12 дальших замахів — напади на поштові вагони, на урядові будинки і на поліціантів у Дрогобичі, в Бориславі, Трускавці, замах на Львівський Східний Ярмарок та інші подібні вчинки. Він був такий обережний чи необережний, що мав зв'язок тільки з одним високим урядовцем Львівського воевідства, який тимчасом рівнож був усунутий з посади і звільнений з активної державної служби. Коли цей урядовець, його начальник, випадково раз не був на службі, то поліційна охорона цього шпіона перестала бути чинною. Його заарештували за участь у вбивстві одного поліційного комісара».

«Фос. Цайтунг» зазначає, що всі замаху, в яких брав участь той українець-агент поліції, розкривалися і кінчалися карами для учасників. Єдина справа вбивства Голувка не була розкрита. Як кореспондентові «Фос. Цайтунг» пояснили з українського боку, убивство Голувка було персональною справою Івахова:

«Цей урядовець був особистий ворог Голувка, який гостро виступав проти нього кілька тижнів перед своєю смертю на конференції урядової партії і хотів усунути його з посади».

«Фос. Цайтунг» з 21 лютого 1933 р. подає звістку, що арештований у Львові бувший командант УВО в Галичині, якому приписують участь в убивстві Голувка, називається Роман Барановський. Він буцімто служив Івахову. Вже минуло кілька місяців після опублікування цих відомостей у Берлінській газеті. З причин цілком зрозумілих, українська преса в Галичині не може про це писати, бо польська цензура не дозволить. Бо коли є хоч тїнь правди в тому, що пише «Фос. Цайтунг», що за режиму диктатури Пілсудського можуть діятися такі діла, що

поляки вбивають поляків українськими руками, то яке страшне світло це кидає на весь устрій і відносини в Польщі ? !

Але нас інтересують не польські, а українські справи. Як не як, десь у захмарній височині між Стокгольмом і африканською Сагарою перебувають по саме нікуди законспіровані діячі «національного проводу», що так щедро жертвують молоде життя героїчних одиниць — Данилишиних і Біласів — на ту справу, яку вони називають «національною революцією». Чому «провід» не скаже хоч одного слова пояснення в цій страшній справі — Барановський — Івахів? Як свого часу викрилася афера Азефа, то самі російські революціонери вважали за свою повинність виступити перед громадянством з заявами і документами в цій справі. Але український «провід» і «команда УВО» мовчать! Думаємо, що українське громадянство має право домагатися від них пояснень. Людська кров не вода. Хто береться до цих крайніх засобів боротьби, бере на себе велику відповідальність. Хочемо знати правду в цій справі».

(В тому самому числі «Соціалдемократа» Мазепа вмістив статтю — критичний огляд книжки Д. Донцова «Націоналізм». Стаття має наголовок: «Націоналізм» без національного змісту).

VIII

Міжнародна ситуація та завдання українського визвольного руху
(«Соціалдемократ», ч. XV, 1934 р.)

Переживаємо критичну добу. Цілий світ стоїть перед загрозою нової війни. Конфлікт між Японією та большевицькою Росією раніше чи пізніше майже неминучий. Цей конфлікт може викликати «неспокій» також на західних кордонах Советського Союзу. Особливо з цим треба рахуватися після того, як у Німеччині запанувала влада, що висунула давнє гасло німецького імперіялізму — «походу на Схід». Сьогодні вже в цілім світі відомо, що за 15 років большевицького панування «сепаратистичні» рухи на територіях Советського Союзу зросли надзвичайно. Большевицька влада весь час уділяє боротьбі з національними рухами чи не найбільшу увагу. Особливо на Україні намістники московського диктатора при кожній нагоді заявляють, що український національний рух є найбільшою небезпекою для Советського Союзу.

Московські диктатори добре розуміють, що в разі війни поневолені народи ССРСР одностайно виступлять в оборону своєї

національної незалежності проти російської влади. Як і раніше, поневолені народи СРСР працюватимуть в напрямі утворення своїх власних незалежних держав . . . Проблема ліквідації «єдиної неділимой» Росії стає чим даліше все більш актуальною на міжнародному форумі. Про це стурбовано пишеться в самій російській пресі всіх напрямів. Але, знаючи це все, ми не можемо забувати, що різні пляни європейських держав щодо Сходу Європи продиктовані не чим іншим, як тільки своєкорисними інтересами — поділити величезні простори СРСР на «сфери впливу».

З цього погляду треба оцінювати також «східний напрям» Гітлерового імперіялізму. Вирішення проблем, поставлених Гітлерівською диктатурою в Німеччині, можливе лише на шляхах, про які вже давно писав і пише Розенберг. Не заокеанські колонії, не польський коридор і навіть не повернення Ельзасу й Лотарингії є справжньою метою теперішньої німецької закордонної політики, а підпорядкування певних просторів на Сході Європи не тільки як ринків для збуту товарів, але й як об'єкту для колонізації.

Чи до таких плянів сучасної Німеччини можуть бути байдужі інші великі держави Європи? Чи можуть Англія або Франція допустити, щоб Німеччина, заволодівши територією України й Кавказу, тим самим наблизилася до здійснення своєї давньої мрії щодо прямого сполучення Берлін—Багдад? Злучені Держави Америки хіба можуть примиритися з тим, щоб Японія поширила свій необмежений вплив на Сибір і т. д.? Немає сумніву, що зовнішній розгром Советського Союзу, коли б до цього дійшло, вніс би такі великі зміни в сучасну «політичну рівновагу» в Європі, що годі й думати про те, щоб «нова мапа Європи» будувалася без участі всіх впливовіших держав світу. Очевидно, в цих умовах і українську проблему, як центральну проблему Сходу Європи, коли б до цього прийшло, вирішатимуть не сусідня Польща і не Польща з Німеччиною, як дехто думає, а всі великі європейські держави.

В таких обставинах, коли в процесі боротьби імперіялістичних сил доля поневоленого українського народу може вирішитися на цілі століття, перед усіма українськими громадянами встають завдання величезного загальнонаціонального значення. Горю тим, що не мають своїх сил підготованими, як це було на Україні в 1917 році! Тільки через авторитетний український політичний орган, що допомагав би консолідації внутрішніх українських сил, можна було б також впливати і на можливі міжнародні констеляції, що, очевидно, в разі подій, будуть змагатися «вирішати» українську проблему в своїх інтересах, а не в інтересах україн-

ського народу. В цьому полягає головне значення сучасної проблеми консолідації українських національних сил. Не суб'єктивні бажання тих чи інших осіб чи поодиноких українських груп, а невідкладні вимоги життя поставили цю проблему на порядок денний.

Тимто, неначе наперед зговорившись, майже всі українські політичні угруповання заговорили про потребу єдиного національного фронту. Але заговорили не в один голос. Не треба забувати, що проблема консолідації не є проблема теоретична, а суто практична: її не можна вирішати без опертя на конкретну українську дійсність. Потрібне насамперед хоч мінімальне порозуміння між існуючими українськими політичними угрупованнями на ґрунті певних всенародних цілей та завдань. Поки такого порозуміння нема, нічого дивуватися, що люди різних політичних напрямів підходять до справи консолідації з різними цілями. Одні з перших про консолідацію українських національних сил заговорили безпартійні, отже політично неорганізовані люди, висунувши ідею всеукраїнського національного конгресу з метою створення всеукраїнського національного проводу.

Як поставилися до такого проєкту політичні українські угруповання? Насамперед, радикал-демократи (соціал-федералісти) в ряді прилюдних виступів заявили, що національний конгрес «може мети велике значення, але при тій умові, що він піднесе значення існуючого національного проводу — уряду УНР». І навіть більше: коли цей конгрес «зазначить свою солідарність з загальнонаціональними виступами» цього уряду («Тризуб», 11 лютого та 8 березня 1934 р.). Отже консолідацію українських сил рад.-демократи уявляють собі так, що всі повинні об'єднатися навколо центру УНР. Мовляв, все у нас гаразд, всенародний авторитетний орган є, тільки нехай прийдуть «дезорієнтовані елементи» і підпирають «провід».

Українські фашисти, навпаки, висловлюються проти скликання всеукраїнського національного конгресу, не вказуючи ніяких інших шляхів для здійснення консолідації українських сил. («Розбудова Нації», ч. 1—2, 1934). Українські фашисти розуміють, що кожда здорова консолідація українських сил спричинилася б до зміцнення демократичних українських сил і, навпаки, була б смертельним ударом для українського фашизму. Тому вони з такою ненавистю нападають на всіх тих, що виступають в оборону українських національних сил, в оборону демократії проти безвідповідальних диктатур. Отже обидві зазначені групи підходять до справи консолідації з погляду своїх вузько групових інтересів. Консолідація, якої б хотіли ці групи, не є та консолідація, якої вимагає сьогодні життя.

Цікаво, що гасло всеукраїнського національного конгресу знайшло чи не найбільший відгук саме серед тих мас, на які покликуються як на своїх вірних прихильників українські «центри» і «проводи». Справді, коли вже сама звичайно слухняна «кобилка» з ентузіазмом почала захоплюватися ідеєю всеукраїнського національного конгресу, то це лише показує, що в дійсності ми не маємо авторитетного національного осередку, коло якого об'єднувались би ширші українські кола, який би будив у всіх волю до акції й був би справді точкою приложення енергії для всіх українських громадян, незалежно від їх політичних поглядів. Для того, щоб справу консолідації поставити на правильний шлях, треба підходити до неї не з погляду тої чи іншої групи, як це дехто робить, а з погляду загальних інтересів нашої визвольної боротьби. Ми мусимо рахуватися з фактом великого розбиття наших сил і тому повинні ставити собі цілі та завдання не такі, що нас роз'єднують, а такі, що вже сьогодні можуть з'єднати нас для певної спільної акції. Орган консолідації не мусить ставити собі завдань «національного проводу». За сьогоднішніх обставин можна з певністю сказати, що кожна спроба в цьому напрямі привела б нас до ще більшого розбиття наших сил. Було б наївною фантазією братися сьогодні творити такий орган, який би диктував напрям політики для всіх українських угруповань та ще й на різних українських землях. Не диктуванням та керуванням згори, а взаємним порозумінням українських політичних угруповань можемо створити сьогодні орган здорової консолідації наших національних сил.

Орган консолідації мусить бути органом не керування, а координування діяльності українських політичних угруповань шляхом добровільної згоди та порозуміння. Тільки справи не-політичного характеру можуть рішатися простою більшістю голосів. У всіх тих питаннях, в яких на сьогодні ще не досягнуто згоди, кожна партія чи організація має право цілком незалежно провадити свою політичну діяльність, з тим лише обмеженням, що не має права виступати проти об'єданого національного фронту. Збудований на таких засадах орган консолідації міг би багато зробити для нашої визвольної боротьби, поставивши собі приблизно такі завдання:

1) Організувати правильну та систематичну інформацію світу про українську справу; 2) дбати про вільний культурний та господарський розвиток українського населення на українських землях; 3) обговорювати різні інші питання загально-національного значення, зокрема питання національної чести та дисципліни і 4) добувати матеріяльні засоби для переведення своїх за-

вдань шляхом збірки пожертв тощо. Діяльність органу консолідації мусіла б бути довірочною. До складу його повинні входити: 1) представники українських політичних партій та організацій, що стоять на засадах демократії, самостійности та соборности, 2) представники крайових національних рад, що організуються на взір Головної Ради, але автономні в своїх місцевих справах, і 3) окремі визначніші українські діячі, обрані шляхом кооптації. Оскільки орган консолідації мусить бути органом політичним, то не було б раціональним кликати до його складу представників різних культурних та господарських установ. Це могло б лише наражати ці установи на зайві небажані труднощі в їх нормальній діяльності.

Орган консолідації українських національних сил міг би мати загальну назву «Всеукраїнської Національної Ради». Кожний член Всеукраїнської Національної Ради повинен чесно додержувати засад та постанов ВНР і не робити на міжнародному форумі виступів іменем українського народу без відома та порозуміння з ВНР. Оце були б ті головніші засади та завдання, на ґрунті яких вже сьогодні можна об'єднати ширші кола українського політично думуючого громадянства. Всякі розмови про консолідацію, збудовані на тих чи інших інтересах вузько-групового характеру, нічого позитивного нам не дадуть. Вони можуть спричинитися лише до нового розчарування та зневір'я в масах. І хай тоді ті групи, що втратили почуття дійности й не хочуть нічого бачити поза своїми «проводами», несуть самі відповідальність за наслідки дальшого розбиття українських національних сил! В кожному разі, виходу треба шукати не в гаслах об'єднання навколо тих політичних «центрів», на яких лежить печатя обмежености та зв'язаности з певними сумнівної вартости «концепціями».

В таких умовах особливо дивною є вимога «Тризуба», щоб всеукраїнський національний конгрес солідаризувався «з загально-національними виступами уряду УНР». Такі претенсії мабуть і самі автори «Тризуба» в душі уважають за зовсім нереальні, бо інакше не вимагали б «апробації» від української політичної громади аж тепер, коли працювали самі вже понад 10 років без усяких «парляментів». Ці вимоги можуть тільки загальмувати справу консолідації українських сил. Наша поневолена нація, що не має ні своєї держави, ні свого парламенту, мусить створити свою «Всеукраїнську Національну Раду», як *одинокий можливий сьогодні орган спільної, консолідованої праці ширших українських кіл на ґрунті загально-національному*. Крім зміцнення наших внутрішніх сил, такий орган, в разі потреби, міг би, рахуючись з обставинами, встановити таку лінію загально-

національної політики, яка найбільше відповідала б інтересам українського народу.

Само собою, сьогодні ще передчасно говорити про те, чи створиться в ближчому часі, а якщо створиться, то яка саме констеляція міжнародних сил. Не виключено, що утвориться така «констеляція», яка зробить цілком неможливими ті орієнтації, що їх обстоюють тепер деякі з українських груп. Отже, чи було б доцільним, коли б ми, стоячи перед завданням великого загально-національного значення, не спромоглися стати вище вузько-групових концепцій і намагалися за всяку ціну підпорядкувати всі українські угруповання одній певній політичній лінії? Всеукраїнська Національна Рада, як орган координування діяльності різних українських угруповань, *не мусить бути знаряддям тої чи іншої вузько-групової політики*. Завдання консолідації українських національних сил в тому й полягає, щоб ми не пристосовувалися пасивно до тих чи інших міжнародних констеляцій, що не є сталі і вічно міняються, а навпаки, старалися, в міру можливости, *впливати* на ці констеляції для їх зміни на користь української справи.

Головна наша вимога, щоб орган консолідації був органом *діловим*. Беручи на увагу сучасні тяжкі обставини та розпорошеність українських сил по всьому світі, ми мусимо бути проти всяких складних та трудно здійснимих форм. З тих же мотивів треба відкинути всякі порожні, фальшиві форми консолідації. Яка користь, напр., була б від такого «конгресу», який би зібрався лише для «маніфестації», залишивши все по старому та нічого-сінько не зробивши для консолідації українських сил? Доба маніфестацій в нашій визвольній боротьбі вже минула. Українська нація стоїть сьогодні напередодні нового етапу боротьби *не словесними маніфестаціями, а організованим чином*. Головною нашою засадою повинно бути: *тільки живе, реальне діло і ніякої зайвої балаканини, ніяких парадів, для справи непотрібних!*

Нічого не можна мати проти того, щоб перші загальні збори Всеукраїнської Національної Ради були названі Конгресом. Назва не рішає справи. Але цей «конгрес» повинен відбутися якнайшвидче. Він не мусить займатися справою творення ще нових «проводів» і «центрів». Він повинен бути від початку до кінця діловим і пройти під знаком справжньої консолідації українських сил. Значення конгресу слід оцінювати не кількістю його учасників, а головно з погляду їх *компетентности в політичних справах та степені взаємного порозуміння в інтересах загальної української справи*. Замість порожніх парадів, ми вимагаємо від українських політичних чинників, насамперед, *доброї волі* для взаємного порозуміння між собою. В цю годину, коли мільйони

українського населення гинуть з голоду, коли саме фізичне існування нації поставлене чужинецьким гнобленням під загрозу, інтереси цілого повинні панувати над усім. Хай ті українські групи, що люблять прикриватися гаслами «нарід», «нація», хоч сьогодні покажуть свій патріотизм не на словах, а на ділі!

Ісаак Мазепа в світлі несовісної критики

Уже на початку діяльності ОУН Мазепа оцінив цю партію, як небезпеку для українського визвольного руху. Під редакцією Мазепа та Ольгерда Бочковського вийшла в Празі, 1930 р., книжка про ідеологію і тактику ОУН — «*Будують, чи руйнують?*». Ця критика викликала неабияке огірчення у ватажків ОУН. І вони пустили в рух свою демагогію і фальшування проти Української Соціалдемократії взагалі і проти І. Мазепа зокрема. В органі ОУН «Розбудова Нації», ч. 1—2, 1934 р., надруковано:

«Без охочих до послуг Півночі наших же соціалдемократичних і взагалі драгоманівських горлаїв — завоювати Українську Державу большевикам не пощастило б» (стор. 8). І далі:

«Один із тих, що . . . , на соціалдемократичний спосіб, гальмував після революції справу національного озброєння — Ісаак Мазепа, на превеликий жаль, бувший український прем'єр, написав» . . . і т. д. (стор. 11). В цьому числі «Розбудови Нації» автори славили «фанатизм, догматизм, аморальність, алогічність».

ІХ

ІСААК МАЗЕПА ПРО ДМИТРА ДОНЦОВА

(Уже в своїй книзі, що вийшла у Львові 1922 р. — «Большевизм і окупація України» — Мазепа показав слабі сторони публіцистики Д. Донцова, котрий кликав українців орієнтуватися на Польщу та Румунію. В журналі «Літературно-Науковий Вістник» (пізніше «Вісник») Донцов пробував різними інсинуаціями очоронити Українську Соціалдемократію і зокрема Мазепу. І. П. Мазепа не любив дискусії з журналістами такого типу, як Донцов, з їх методами фальшування і самохвальства. Однак мусів показати справжнє обличчя Донцова — пропагатора фашизму між українцями. В «*Соціалдемократі*» ч. XV, 1934 р. Мазепа надрукував статтю, в якій писав між іншим:

«Сильно не любить п. Донцов соціалістів. Як і російські білогвардійці, теж він вважає соціалістів за «большевиків другого сорту», а як коли, то й гіршими за большевиків. Щоб зогидити соціалістів, він своїм читачам представляє їх як визискувачів:

«Мільйонна маса буржуїв без штанів і хліба, визискуваних соціалістами». («Вісник», Х., 1933). Соціалісти — це «черевані з 2-го Інтернаціоналу». (Там таки).

Пан Донцов бере на себе роль прокуратора: робить суворий «допит» українським соціалістам: «Чи ви готові резигнацію з ідеї самостійності уважати за ідею зрадницьку?» . . .

Щоб баламутство не ширилося: коли п. Донцов стає в позу прокуратора й питає нас (не смійтеся!) про нашу правовірність щодо ідеї незалежності України, то слід дещо витягти на світ Божий із дотеперішньої діяльності (його) . . .

Можна різно оцінювати діяльність «Союзу Визволення України» в час світової війни, і ми маємо і мали свій погляд на його політику й тактику. Але одного не можна заперечувати: ця організація українських емігрантів була рішучо *самостійницька*. Але в той час як Союз Визволення України, в тяжких обставинах байдужості й неприхильності Центральних держав до ідеї незалежності України, боронив як міг цю ідею, то іншої тактики додержувався п. Донцов. Він вийшов із Союзу Визволення України ще в 1914 р. і пішов просто на німецьку та австрійську службу, як звичайний собі *агент* цих держав. Але дамо слово в'ясненню самого Союзу Визволення України з 1917 року:

«Донцов, як «представник Загальної Української Ради», в Стокгольмі 1915 року інформував шведську пресу, що *неначебно немає ніодної серйозної української організації, яка б домагалася самостійності, і що Україна почуватиме себе щасливою, якщо до Австрії приріже війна більший чи менший кусок України*» . . .

Для Союзу Визволення України було важно установити, з чийого властивого припоручення Донцов так формулював бажання українського народу й чому властиво він, знаючи дуже добре наші самостійницькі постуляти, виступаючи часто з твердженням, що «він перший» обоснував «самостійництво», раптом так упав з тону? . . . На запит, звернений до президії Загальної Української Ради, в чийім імені і з чийого припоручення виступив Донцов з цим самовідреченням українського народу, дістали ми від п. віцепрезидента ЗУР М. Василька, тодішнього покровителя п. Донцова, таку знамениту відповідь:

«Він, віцепрезидент М. Василько, заявляє, що п. Донцов, живучи в Берліні, стоїть *у повнім контакті з німецьким і австрійським урядом* і напевно, — так догадується пан віцепрезидент Ради, — *дістав вказівки від центральних правительств замани-*

фестувати більше помірковані українські вимоги, бо мабуть на сей момент, по ходу воєнних подій і міжнародних взаємовідносин, самостійницькі змагання українців не підходять для правительств Центральних держав».

Сей «практичний політичний крок» п. Донцова якнайкраще вяснює всю небезпечність «орієнтацій» для тих людей, у кого *нема одної твердої цілі*. І навпаки, для кожного, хто уміє політично думати, ця ілюстрація якнайкраще вяснює політичне становище Союзу Визволення України, який, звертаючись під час війни до центральних і нейтральних держав з своїми представленнями й домаганнями, весь час прямував до одної й тої ж цілі — державна незалежність цілої України». (Див. «Самостійна Україна», Вецляр, 1917 р., стор. 41—43).

Подавши ці факти на підставі книжки, виданої Союзом Визволення України, Мазепа зазначив:

«І такий собі п. Донцов, бувший дрібний агентик Німеччини та Австрії, що діяв за директивами Берлінських та Віденських департаментів *проти ідеї самостійности України*, має тепер вчити нас, соціалдемократів, як маємо обороняти ідею незалежности України і як за неї боротися?»

Про те, як «вільно» орудує Донцов цитатами, згадує Мазепа в 2 частині своєї праці «Підстави нашого відродження») (1949 р., стор. 103). Він писав, що

«мав нагоду переконатися, як Донцов грубо фальшує чужі думки і, коли йому не вистачає цитат, вигадує. Працюючи в 1921 р. над своєю книгою «Большевизм і окупація України», я зацікавився одною цитатою в книзі Донцова «Підстави нашої політики» (стор. 66), що саме тоді вийшла. Це мав бути витяг із промови Леніна на другому з'їзді Російської Соц. Демократичної Партії з 1903 р., зроблений на підставі друкованих «Протоколів» цього з'їзду, з зазначенням сторінки і т. д. Але коли я переглянув ці «Протоколи», то не знайшов там навіть натяку на той зміст, що його вклав Донцов у свою вигадану «цитату». Про це я написав у своїй книзі. Донцов ні тоді, ні пізніше навіть не пробував вяснити цю прикру історію. Він просто замовчав і спокійно продовжував дальші подібні фальшування і перекручування, для запаморочування своїх наївних читачів».

Х

«ЧЕРГОВЕ ЗАВДАННЯ»

(Після створення диктаторського уряду в Німеччині 1933 р. безпека війни нависла над Європою і світом. Ісаак Мазепа бачив страшну загрозу для українського народу в нових воєн-

них конфліктах, бо знав, що Україна стане знову об'єктом боротьби імперіялістичних держав за панування над нашою територією. Він шукав способу, щоб українці самі організовано виступили в обороні своєї країни, її свободи й незалежності. Стаття Мазепи «Чергове завдання» була видрукована в журналі «Соціалдемократ», ч. XVIII, серпень 1936 р.).

«Цілий світ перебуває в дуже напруженому стані. Кожний день може поставити нас перед подіями великого міжнародного значення. В такий момент було б великою легковажністю «за деревами не бачити ліса»: захоплюватися своїми вузько-груповими або суто місцевими справами й «орієнтаціями» і не звертати уваги на те, що однаково загрожує всім українцям, де б вони не були.

Дві речі завжди повчають людину, як вона має діяти: інстинкт і досвід. Українці в час революції 1917—1920 р.р., очевидно, керувалися більше інстинктом, бо вони ще не мали досвіду в практичній державній роботі. Сьогодні ми неначе в кращому положенні: поряд з безпосередньою інтуїцією можемо керуватися також досвідом свого минулого. А цей досвід від початку до кінця підтверджує ту істину, що несвідомий і неорганізований народ не може визволитися навіть при найкращій міжнародній ситуації. *Успіх визвольної боротьби залежить насамперед від того загального стану, в якому перебувають власні народні сили.*

В міжнародному житті спостерігаємо сьогодні дві головні тенденції: одна група держав активно готується до війни з Союзом Радянських Союзів з метою використання його території в своїх власних інтересах, а друга група держав, в обороні своїх інтересів, готується до боротьби проти того, щоб Німеччина та її союзники не здобули гегемонії в Європі і в світі. Як одна, так і друга група держав виявляє певний інтерес до українського питання не з уваги на волю самого українського народу, а з мотивів економічного та географічного положення України. *Українські землі, а не український народ — ось дійсне джерело зацікавлення тих чи інших держав українською проблемою.*

Це положення диктує українцям їхні власні політичні завдання. Головне завдання — *не датися*, не дозволити, щоб український народ був і надалі «тяглом у потягах бистроїздних» усякого роду імперіялістичних сил. Без консолідації політичних сил українського народу це завдання не може бути виконане. Як це зробити? Ось беремо перший-ліпший приклад, хочби маленьку країну каталанців. 1928 року каталанці відбули свій національний конгрес у числі всього 32 делегатів. Цей конгрес відіграв історичну роль в визвольній боротьбі каталанського народу.

І нам не треба ганятися за «парадними» формами. Якщо б сучасні ненормальні обставини не дозволили організувати маніфестацію українських національних сил в бажаному розмірі й формах, то це не значить, що саму ідею треба покинути.

З погляду загально-національного напрямна лінія української політики мусить бути тільки одна: коли б прийшло до імперіалістичної боротьби чужих сил на територіях України, українці повинні стати в обороні інтересів свого народу проти небезпеки поневолення України з боку старих гнобителів і нових претендентів на українські землі. Праця в такому напрямі відіграє велику позитивну роль не тільки для інформації про український рух у світі, але й для консолідації (коли не організаційної в певних умовах, то бодай моральної) українських сил на всіх місцях скупчення української людности. В інтересах загально-національних необхідно тим чи іншим шляхом утворити *Український Національний Комітет*, що об'єднував би в собі якнайширші кола українського громадянства для захисту інтересів українського народу».

(І. П. Мазепа обстоював ідею незалежності української політики від чужих сил і впливів. Само собою, ті групи, що в той час «їхали на чужих возах», поставилися вороже до проєкту, який поставив І. Мазепа з доручення Української Соціалдемократії. Цей проєкт не був в інтересі тих, що панували або хотіли запанувати над українським народом і мали під своїм впливом українських коляборантів).

XI

ПРОБУДЖЕННЯ УКРАЇНИ В РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ

При оцінці української визвольної боротьби років 1917—21 вирішальними є два моменти, на які у нас не завжди звертається належна увага. Перший з цих моментів торкається *характеру самої української революції*. Революція 1917 року вибухла для українців несподівано, і Україна до революції не була приготована. Це був рух в першу чергу *загально-політичний*, що по цілій бувшій імперії намагався встановити новий республіканський режим замість царського. Національно українські маси почали активізуватися лише поволі й то головню під впливом діяльності Укр. Центр. Ради. Правда, вже з перших днів революції революційний рух на Україні, підчас різних маніфестацій, почав набирати забарвлення національного, українського, але момент соціальний весь час грав величезну, майже керівну

ролю в настроях українських мас. Гасла «земля і воля», «демократична республіка», «вся влада народові» панували над всіми іншими. З кличами недемократичними і несоціалістичними не можна було показатися на люди. Всяка політика, скерована проти ідей демократії й свободи, в той час була б простим безумством, і українські маси за такою політикою не пішли б. Це була доба, коли революційний рух розвивався під знаком найрадикальніших кличів, насамперед соціально-політичних. Ідеї демократії та соціалізму були такі популярні в народніх масах, що навіть деякі буржуазні українські групи прийняли до своїх програм соціалістичні домагання і назвали себе соціалістичними. Так в літі 1917 року союз українських автономістів переіменувався на «Партію Українських Соціалістів-Федералістів», а члени націоналістичної Української Народної Партії утворили в тому ж році свою організацію під назвою «Українська Партія Самостійників-Соціалістів». Словом, до самого виходу на еміграцію, на Україні ввесь час була така ситуація, що *коли б не було соціалістичних партій, то треба їх було б вдумати*. Коли б з вибухом революції на Україні не знайшлося своїх соціалістичних угруповань, то вплив російських партій на українські маси був би незрівняно сильніший, а значить і наслідки української боротьби були б менші в порівнянні з тими, що все таки, при всіх несприятливих умовах, були досягнуті.

При тій могутній пропаганді, яку провадили на Україні російські соціалістичні партії всіх напрямів, лише українські соціалісти могли успішно боротися проти російських впливів на українські маси. Пригадаймо, що перед революцією російські соціалістичні та рос. соціалістичні демократи (як меншевики, так і большевики) мали великий вплив серед українського селянства та робітників: але вже в грудні 1917 р., при виборах до Українських Установчих Зборів, за списки українських соціалістів подано більше 80 процентів всіх голосів. Також масові протибольшевицькі постання в році 1919 і пізніше, як відомо, провадилися переважно під проводом українських соціалістів. Майже всі видатніші повстанські отамани на Україні були членами соціалістичних організацій. Сам тодішній командуючий большевицькою армією на Україні Антонов-Овсієнко в своїх спогадах стверджує, що масові протибольшевицькі повстання на Україні в першій половині 1919 р. були ділом не тих чи інших військових організацій, а головню справою українських соціалістичних партій. І це все було вже після того, як реакційний режим гетьманщини зміцнив позиції большевиків на Україні, створивши сприятливі умови для поширення большевицьких симпатій серед українських мас.

Керівна роля українських соціалістів в рр., 1917—19 була *історичною необхідністю*. Ніодна українська несоціалістична партія в ту добу не могла виконати тої конструктивно-освідомлюючої загально-національної праці, яку виконали партії соціалістичні. Не визнавати цього — це значить заперечувати історичні факти. Коли навіть в російському суспільстві, що мало свої вищі верстви, свою інтелігенцію і т. д., після вибуху революції дуже швидко прийшло до керівної ролі соціалістів, то що казати про Україну, де українські маси майже виключно складалися з робітників та селян, що жили переважно інтересами соціальними, як більше для них болючими та зрозумілими, і лише в залежності від задоволення своїх матеріяльних інтересів так чи інакше ставилися до національної справи. Українські селяни, напр., не хотіли й чути ні про автономну ні про самостійну Україну без радикального вирішення земельного питання. З поняттям автономії або незалежності України в них зв'язувалась уява про більш вигідний розподіл землі, оскільки б у цьому розділі не брали участі селяни з інших частин був. Росії і т. д.

Конфлікт між моментами соціальним і національним проходить червоною ниткою через всю українську боротьбу протягом перших років революції. В цьому був трагізм українських визвольних змагань цієї доби. Під впливом большевицької пропаганди цей конфлікт чим далі все більше розкладав, ослаблював і знесилював і без того ще молодий та незміцнілий український національний організм. Роз'єднання українських сил через різне розуміння характеру та завдань революції на Україні почалося вже за часів Центральної Ради. Але режим гетьманщини негативно вплинув на національну свідомість українських мас і особливо загострив цю боротьбу між соціальним і національним на Україні. Українські робітники та селяни побачили, як «українська держава» (Скоропадського), виступаючи в оборону поміщиків та капіталістів, разом з тим ігнорувала інтереси працюючих мас. Це схилило симпатії українських мас, а також деякої частини українських провідників на бік большевиків з їхніми привабливими радикальними кличами. Сам бувший голова Центральної Ради М. Грушевський, а потім і голова Директорії В. Винниченко (а що вже казати про багатьох інших?) стали жертвами советофільських настроїв на Україні.

Большевики використовували кожную нагоду для того, щоб дискредитувати українську владу в очах українських мас, як владу «реакційну і протинародну». Тому, напр., утворення в лютому 1919 р. уряду Остапенка, без участі соціалістів, мало дуже негативні наслідки для тодішньої боротьби з російською

навалою. Прихід до влади уряду Остапенка, що зосередив всю свою увагу на переговорах з «буржуазною» Антантою, був надзвичайно на руку більшовикам. І вони це чудово використали для своєї агітації проти Директорії. В цьому відношенні доба уряду Остапенка була одною з найменш конструктивних для впорядкування внутрішніх відносин на Україні. Саме в цю добу загальна дезорганізація та хаос в настроях українського суспільства дійшли до найвищого щабля. І тільки через якийсь час, після утворення уряду під проводом соціялістів, вдалося знову піднести в українських масах настрої проти російських більшовиків і за українську владу.

Українські соціялісти добровільно відійшли від влади в лютому 1919 р., наслідком чого з Директорії вийшов Винниченко, з уряду Чехівський і т. д. Вважалося, що це може полегшити переговори українському центрові з представниками антантського десанту в Одесі. Коли ж ці переговори ні дочого не привели, а тим часом правий курс української політики майже цілковито розвалив внутрішній український фронт, так що навіть Січові Стрільці на чолі з Е. Коновальцем, А. Мельником та О. Назаруком виступили з декларацією за радянську владу, то українські соціялістичні партії не знайшли іншого виходу, як знову стати ближче до керівного українського центру, щоб притягти до нього якнайширші українські маси.

Соціялісти робили це, керуючись тими самими мотивами загальних інтересів, як і при відкликанні своїх представників із уряду та Директорії у Винниці. Нажаль, інше розуміння «загально-національного» було виявлене тоді українськими буржуазними партіями (самостійники-соціялісти, соціялісти-федералісти, народні республіканці та ін.), що входили до складу уряду Остапенка. Не вважаючи на повне банкрутство політики уряду Остапенка, представники цих партій, після утворення нового уряду на чолі з соціялістами, стали в гостру опозицію і навіть у боротьбу з цим урядом. І такий стан тривав аж до листопадової катастрофи в 1919 р. . . . В той час, коли ціла Україна палала в огні великої революції й вимагала керівництва в кожному разі не в дусі стримання революційної енергії мас, українські несоціялістичні партії цього не розуміли і тому в своїй тодішній політиці не спромоглися стати вище своїх дрібних групових інтересів.

Просто смішно читати тепер писанину різних наших «критиків», які, напр., бачать причину наших минулих неуспіхів та невдач в тому, що, мовляв, в керівних українських кругах панував «ворожий українським інтересам» соціялістичний світогляд, який немов би базувався на старих та відсталих думках і почуваннях

революцій минулого століття. Тому, мовляв, українські провідники, пройняті ідеалами гуманності та братерства, не організували військової сили і пізно оголосили самостійність України, бо перед тим немов би довго тримали єдиний революційний фронт з московськими соціалістичними партіями і т. д. Треба ж було, мовляв, навпаки: *«розгорнути стяг боротьби з соціалізмом і всесвітнім жидівством»*, взагалі, — *«створити рух, подібний до гітлеризму»*. («Вісник», Львів 1937, чч. 1—4, стаття п. Д. Донцова).

Ці критики неначе впали з якоїсь іншої планети. Вони не хочуть знати того, що якраз великі ідеї революцій минулого століття — демократія та народоправство — були тими ідеями, які в умовах революції 1917 року відповідали настроям та інтересам широких мас на Україні, і тому поза цими ідеями та гаслами в тих обставинах (як це показало також життя в Грузії, Латвії, Естонії, Фінляндії і навіть в Польщі) *нічого конструктивного для справи національного відродження не можна було зробити*.

Хіба це через панування соціалістичного світогляду від українського фронту р. 1918—19 відійшли на бік большевиків такі значні партизанські частини, як напр. Григорієва, Зеленого, тощо? Пригадаймо: саме на початку 1919 р. Директорія, зайнявши Київ, приступила до скликання Трудового Конгресу. Принцип організації Конгресу викликав тоді величезне незадоволення в правих українських колах, що вбачали в трудовому принципі певну уступку большевицьким гаслам, а проте отамани Зелений і інші, під впливом большевицької агітації, оголосили Директорію *«контрреволюційною»* й перейшли до російських большевиків.

А хіба не характеристичне для тодішніх відносин на Україні, що найбільший партизанський отаман Махно, коли поминути один випадок восени 1919 р., ні разу не знайшов спільної мови з українською армією, тоді як з російськими большевиками, як і з тим самим збільшевиченим от. Григорієвим, не раз вступав в офіційну угоду для боротьби з *«буржуазно-націоналістичним»* українським фронтом?

Так виглядала в очах малосвідомих українських отаманів та *«ворожа українським інтересам»* ідеологія українських соціалістів, в якій тепер дехто хоче бачити причину всіх наших неуспіхів та невдач. Трагізм нашої минулої боротьби в тому й полягав, що ця ідеологія була занадто *українською* і занадто *«націоналістичною»* для тих малосвідомих українських мас, що, запоморочені большевицькою пропагандою, йшли за цими отаманами. Мала національна свідомість українських мас була неоправним ударом в спину української боротьби; про це можна скласти собі уяву хочби з того, що, напр., військові частини лише

одного Махна, не рахуючи частин от. Григорієва, Зеленого та ін., нерідко начисляли в своєму складі грубі десятки тисяч вояків, головню з укр. селян, тобто були численніші, як ціла армія Української Народньої Республіки.

Спізнені «критики» очевидно не в силі зрозуміти, що революція на Україні була своєрідним і дуже складним процесом, відмінним від того процесу, що відбувався, напр., на Московщині. Українська революція по своєму характеру була насамперед революцією соціальною і по суті лише початком революції національної. «Критики» не хотять признати, що штучно не можна було надати українській революції іншого характеру, ніж який вона мала, і коли б в рр. 1917—20 не було українського соціалістичного проводу, то за отаманом Махном, Григорієвим та іншими, що ішли з Москвою, пішла б мало не ціла Україна. Чи це було б в інтересах української справи? Чи не було б справжньою національною катастрофою, коли б ми не спромоглися ні на яку свою *українську ідеологію* для того, щоб протиставити її варварському наступові московського імперіялізму?

Тут ми підходимо до другого моменту, що не менше важливий для оцінки нашої минулої боротьби. Цей момент торкається загального стану українського суспільства, в якому воно перебувало перед вибухом революції. Ті, що не знають або не хотять знати обставин, в яких почалася революція 1917 року, звичайно обходять мовчанкою цю справу, немов би наше суспільство під час революції 1917 р. було цілком підготованим для здійснення свого найвищого національного ідеалу, і бракувало лише добрих провідників та відповідної політики. В дійсності ж справа стояла інакше. Революція 1917 р. застала цілий український нарід в дитячому стані. Ми були ще наскрізь аморфною етнографічною масою. Майже всі міста на Україні, а значить і всі вищі верстви суспільства були чужі, неукраїнські. Всі школи для української людности були російські. Тому ми не мали власної розвиненої інтелігенції, не мали належних кадрів, підготованих та здібних для виконання тих величезних організаційних завдань, що їх поставила на порядок денний революція. Україна, з її територіальними просторами і неорганізованими та малосвідомими масами, для успішного ведення своєї визвольної боротьби потребувала таких численних кадрів підготованих людей у всіх ділянках національно-державного життя, що їх вона тоді ще і в тисячній частині не мала й не могла мати.

Брак власних організаційних сил — це була головна слабкість нашої минулої боротьби. Ця слабкість давала себе взнаки на кожному кроці, починаючи від першого дня революції і до самої катастрофи українського фронту.

Цікаво, що, напр., ні в Грузії, Латвії або в Естонії, ні в Польщі в той час не було такого партизанського руху, як на Україні. Причина цього проста. Ці країни, в наслідок іншої соціальної структури свого суспільства (мали свою інтелігенцію і т. д.), розпоряджали незрівняно більшими *організаційними* силами, ніж Україна. Завдяки цьому, соціалісти цих країн, що також тоді грали провідну роллю в своїх суспільствах (національна визвольна боротьба всюди починається соціалістами!), спромоглися об'єднати всі творчі сили своїх націй і, за інших сприятливих умов, збудували свої незалежні держави. Їм не стало на перешкоді те, що вони, дійсно, довгий час працювали в тісному контакті з російськими соціалістичними партіями, і зокрема грузинські соціал-демократи взялися до творення власної держави значно пізніше, ніж соціалісти українські.

Нехай би «критики» перестали нарешті туманити собі і другим голови, що це мовляв, соціалісти своєю політикою «спричинили непідготованість та недозрілість українських сил» і т. п. (п. Донцов, там же). Бо такий погляд ставить передпосилку, що українські соціалісти мали таку чудодійну силу, що одним махом могли б зробити цілу українську націю або *зрілою*, або, навпаки, *незрілою*, в залежності лише від своїх бажань... Пояснення наших минулих неуспіхів та невдач мусимо шукати не в тих чи інших політичних ідеологіях, (що, до речі, *штучно не виростають*), а в загальному мало відрадному стані нашого суспільства, як спадщині довгої та тяжкої неволі під деспотичною Москвою. Треба лише дивуватися, як при тих зовсім несприятливих умовах, як внутрішніх так і зовнішніх, (війна майже на всі фронти!), все таки вдалося зробити дуже багато для того, щоб справу визволення України раз назавжди вивести на широкий та реальний шлях, з якого вже повороту назад немає. Немає повороту до того скаліченого стану, в якому наш «окрадений» та «приспаний» народ прокинувся з вибухом революції 1917 р.

Коли б революція застала наше суспільство на вищому ступні розвитку, то не тільки пощастило б нам збити до одного українського фронту всі активніші українські сили, які були дуже розпорошені, але й у самому українському проводі як і всюди в державних установах та в армії була б можливість висувати людей «кращих із кращих», людей з волею та характером, людей дійсно підготованих та здібних, а не так, коли фактично *не було з кого вибирати*, коли на чолі цілої української боротьби стояла жменька української інтелігенції, яка перед тим ніколи не могла й мріяти, що доля поставить її до виконання таких великих і тяжких завдань. І все таки ця жменька людей, проїнятих революційним запалом і вірою в свою справу, підняла

прапор боротьби за волю України і цей прапор з честю несла, жертвуючи своєю кров'ю і життям.

Чи є в інтересі української справи сіяти в нашому громадянстві дику неправду, свідомо викривляти та фальшувати нашу історичну дійсність? Пора нарешті хоч тепер усвідомити собі дійсні причини нашої слабости в минулому і старатися конструктивними зусиллями зробити все для того, щоб як найбільше зміцнити і підготувати сили українського народу до дальшої зовсім не легкої боротьби.

(«Соціалдемократ», ч. XIX, 1937 р.)

ХІІ

ИСААК МАЗЕПА ПРОТИ ЧУЖИХ «ОПІКУНІВ» НАД УКРАЇНОЮ

Уряд польських «полковників» старався впливати на українців, що перед 1939 жили під польською окупацією, але польські провідники хотіли теж «рішати» всю українську проблему на свій лад, в системі фашизму. Ідея Українського Конгресу дуже стурбувала польський уряд, і ці турботи знайшли місце в польській урядовій пресі того часу.

На польські претенсії дав відповідь І. Мазепа в ч. XX «Соціалдемократа», 1937 року. В статті — «Польське опікування над українською справою» — Мазепа писав:

«Бюлетень Польсько-Український», що виходить у Варшаві для інформації польського громадянства про український рух, в ч. 19. V. 1937, в передовій статті присвячує увагу справі Українського Національного Конгресу. Це не таємниця, що якийсь рух українців до консолідації польським урядовим чинникам неприемний і небажаний. «Пустити русина на русина» — це давня польська тактика супроти українців. Від цієї традиції не відступає також «Польсько-Український Бюлетень». Для цього цей орган не гидує навіть інсинуаціями на деякі українські політичні групи, а, з другого боку, вихваляє ті українські групи, що лояльно танцюють під варшавську дудку. Ось приклад міркувань цього Бюлетеню:

«В якій системі слід шукати міжнародного розв'язання українського питання? В політичній системі фашизму, чи, навпаки, — в системі народних фронтів? Ліві угруповання української еміграції, особливо ті, що мають центр у Празі, схилилися що-

раз дужче до системи протифашистівської, в якій українська справа може знайти своє рішення. Ця думка починає прийматися саме в тих емігрантських центрах, які відірвані від рідного ґрунту і які в своїх політичних міркуваннях перебувають в атмосфері абстракцій, навіяних кліматом країни, в якій вони знаходяться довгі роки. І навпаки, ті українські політичні угруповання, які тисячами ниток зв'язані органічно з українською землею, відкидають інспірації празьких абстракціоністів . . .»

Як можна бачити з цитати, польські редактори «Бюлетену» вже приділили «вирішати» українське питання «в політичній системі фашизму». А щоб дискредитувати тих українців, які від фашистівського опікунства над українською справою не ждуть нічого доброго для України, польський «Бюлетень» закидає їм большевизм чи напівбольшевизм («народний фронт») та відірваність від рідного ґрунту.

Хто ж ті, що з тим ґрунтом зв'язані «тисячами ниток»? Це не таємниця: «Бюлетень» називає ясно і виразно — «уряд Української Народної Республіки». Це, мовляв, та реальна сила, що бачить під собою на 100 сажнів під землею. Варшава так уболіває за долею цього уряду *in partibus infidelium* (в країні невірних), що кожний рух українського громадянства до вирішення своїх справ без вмішування сусідів вважає за «джерело хаосу і безладдя, яким би скористалися тільки вороги відродження України». Мало того: «Бюлетень» просто заявляє, що «ширше розуміння компетенції проєктованого конгресу . . . відчинило б ворота тим течіям, що шукають розв'язки будучности народу в кон'юнктурних формулах, переважно інспірованих заінтересованими чужими силами». Така «опіка» Варшави над «будучністю народу» (українського) просто може зворушити . . .

Ми розуміємо, чому Варшава так оберігає тих, що називають себе «урядом УНР». В надії на зміни на Сході Європи, польський уряд хотів би використати маску «українського легального уряду» для дальшого розширення своїх «кресів». А тому, хто не йде за Варшавою і залежним від неї та інспірованим нею «легальним урядом», той в очах польських урядових чинників стає небажаним елементом.

Тільки, здається нам, в своїй опіці над «українським урядом» польські «приятелі» переборщили. Кожний об'єктивний спостерігач такої польської оборони інтересів «легального уряду» від впливу «чужих сил» дійде до переконання, що Варшаві, як чужій силі, хочеться мати українську справу під своєю контролею. Коли ж польські політики бачать, що «укр. легальний уряд», залежний від Варшави, далеко не охоплює того, що зветься

українською справою, то їх бере лють. А тому йде замовлення до всяких «Бюлетенів», щоб друкували статті з інсинуаціями проти тих українських груп, що не залежать від Польщі ані від будьякої іншої держави: треба, мовляв, зробити з цих людей «ворогів української справи» . . .

На це нечуване в цивілізованому світі втручання польського «Бюлетену», що дозволяє собі вчити українців, як вони мають вести свою національну політику, можемо відповісти хіба словами Хмельницького: «*Шкода говорити!*» Доба «реєстрового козацтва» під польською командою давно минула. Якщо мають тепер варшавські панове новочасних «реєстровців», то нехай не тішать себе ілюзіями. Україна не хоче бути знаряддям російської, польської чи якоїнебудь іншої політики. Український нарід хоче стояти на *власних ногах*».

(Примітка: Один українець, що промовляв в Америці в 1972 році, сказав, нібито Андрій Лівичський, після другої світової війни, «доручив» Ісаакові Мазепі творити УНРаду. Слід ствердити: Мазепа не був нікому «службовцем для доручень» і діяв незалежно, в надії — громадськими силами — очистити революційний прапор Української Народної Республіки від усякого намулу, що налип до нього наслідком фальшивої політики тих людей, які стали в залежність від чужих сил. На жаль, недуга і смерть перешкодили Мазепі здійснити його пляни політичного і морального оздоровлення в українському суспільстві. До проводу в УНРаді прийшли «нероби й нездари» (слова І. П. Мазепи), що обмежили свою діяльність «патріотичними фразами», «парадами», та карикатурними «консолідаціями», які ведуть до дальшої дезорганізації українське політичне життя (Ред.).

XIII

УКРАЇНА І СОВЕТСЬКА РОСІЯ

(Українська проблема та сучасна ситуація в Східній Європі)

Під цим заголовком вийшла в Авгзбурзі 1948 р. англійською мовою ця брошура. Тому що український текст брошури не зберігся, подаємо в перекладі з англійського.

«Українська проблема є тісно зв'язана з усією проблемою Східної Європи. Всякі спроби розв'язати українську проблему, зводячи її до боротьби проти комунізму і до питання ліквідації

комуністичного режиму в Росії, оснований на нерозумінні цієї проблеми або є під впливом бажання поставити її на рівень внутрішньої справи Російської держави. Тенденція вважати українську проблему та справу інших народів, поневолених Москвою, як внутрішню російську справу, є спільна всім різним представникам російських емігрантів, котрі однаково обороняють централістичну форму правління. Всі росіяни від монархістів до комуністів стоять у цьому питанні в одній лінії. Це показує, як глибоко закоренився імперіялізм у російській політичній думці. Тому було б помилкою вважати тільки думки й погляди російських представників за підставу для рішення проблем України та Східної Європи взагалі.

Теперішня тяжка ситуація України та інших народів, поневолених Росією, не є тільки наслідком існування там комуністичного тоталістичного режиму. Коли зробити глибший аналіз, то в комуністичній системі не знайдеться нічого нового. Вона в основі не відрізняється від устрою Російської царської держави протягом усього часу її існування. У всій російській історії, історіософії і філософії, від найдавніших часів і донині, можна знайти ідею месіянської ролі Москви. Згадаймо хочби такі вирази, як «Народ богоносець», «Росія врятує світ», «Гнилий Захід» (слов'янофіли), «Російська робітничка кляса, авангард світового пролетаріату, спасе людство» і т. д.

Само собою, були теж інші ідеї у росіян, протилежні тут згаданим, але вони ніколи не мали достатнього числа послідовників, щоб мати вагу в історичному розвитку Росії. Політичні прямуювання держави, внутрішні методи правління, форми організації суспільства були майже у всіх періодах історії Московської держави однакові і були виразно під впливом месіянської ідеї. У всіх трьох переворотках Івана Грізного, Петра Великого і Леніна — відбувся процес творення нової правлячої кляси, послухного знаряддя центрального уряду для поневолення народних мас. В цьому зовсім мав рацію бувший американський державний секретар п. Бернс, коли зазначив у своїй книзі «*Щиро кажучи*», що російське загарбництво не було створене комуністичним режимом, що воно має глибокий ґрунт в російській історії. Комуністична Москва в своїй внутрішній і закордонній політиці іде за давніми традиціями російського імперіялістичного месіянзму і, під маскою «світової революції», творить небезпеку не тільки для міжнародного мира, але теж для демократичного розвитку людства.

Добре відомо, що Ленін був «хрещеним батьком» усіх тоталістичних режимів в Європі. Ленін учинив найбільше для руїни демократії в світі. Перед 2 світовою війною большевизм спри-

чинив руїну демократії в Угорщині, Італії, Болгарії, Югославії, Німеччині та в інших країнах. Вожді італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму перейняли від російських комуністів систему організації й терору. Всі історики політичних рухів показують на подібність між політичними методами комуністів, фашистів і націонал-соціалістів. Теперішні ватажки Советської Росії сполучили в своїй внутрішній пропаганді їхню систему з традицією Івана Грізного, Петра Великого та інших основників Московської імперії і знайшли там свої *дійсні історичні традиції* і своїх справжніх попередників, замість Маркса та Енгельса, котрі були рішучими ворогами російського імперіалізму.

На відміну від російського народу, що *не має демократичної традиції*, українці мають цю традицію. Уже від часу, коли впала Київська держава від татарських нападників в 13 віці, соціальні та політичні умови в Росії відрізнялися від українських. В той час коли Московщина, не мавши прямого впливу з Західної Європи, ішла за зразками східного деспотизму (Татарська Орда), Україна, навпаки, під західним впливом, розвивалася в напрямі європейського суспільного ладу, і *«пішла»*, — як писав один російський історик, — *«по західно-європейській лінії»*.

В Україні розвинулася сильна суспільна верства між державною владою та народними масами. Ця верства брала участь в організації правління і впливала на політику центрального уряду. В Московській державі самодержавний уряд панував над усіма станами, спираючись на так званих «служилих людей», цілком підпорядкованих державі. Так було під владою царів, так є нині під комуністичною диктатурою.

Російські комуністи перейняли «Византійсько-Турецький лад» (це вираз відомого російського історика Павла Мілюкова) від царської Росії. Ця система дала Москві величезну концентрацію військової сили і матеріальних ресурсів. Армія та фінанси стояли в центрі уваги царського уряду. Найбільше державних ресурсів витрачалося на військо і тільки мала частина залишалася для інших потреб. Це саме бачимо в Советській Росії, де комуністичний уряд звертає найбільшу увагу на армію та фінанси, а на народ, з його культурними й іншими потребами, дивиться як на «сировину» для безоглядної диктатури. Спираючись на цю диктаторську систему, що не дає народові ніякої ініціативи і самоорганізації, комуністи правлять і досі.

Большевицький комунізм виріс на ґрунті особливого розвитку російського суспільства. Україні традиції російського деспотизму чужі і не відповідають духові народу. Це є головна причина *протибольшевицького характеру* українського руху від

самого початку революції 1917 року. Большевизм, як витвір російських обставин, не мав ґрунту в Україні. Через те в цій країні не було ніякої української комуністичної організації перед приходом російських большевицьких напастників. Ідея українського соціалізму виявилася в формі демократичного, західно-європейського соціалізму, а не в виді тоталістичного московського комунізму. Через те не дивно, що Україна, з її давніми демократичними традиціями, стала першою жертвою советсько-російського насильства й терору після большевицького бунту в Росії в жовтні 1917 р.

В грудні 1917 р. український народ мусів почати тяжку збройну боротьбу за національну і людську свободу проти російського імперіялізму, відновленого комуністичною диктатурою. Три роки (1917—1920) тривала завзята боротьба української регулярної армії проти російських агресорів. Після руїни українського фронту повстанські рухи в Україні свідчили про волю українського народу бути незалежним.

Жорстокий комуністичний режим не знає міри в пануванні над українцями. Кривавим терором, навмисне зорганізованим голодом і засланнями в далекі області Сибіру знищено мільйони українців і всі культурні й національні здобутки з часу революції 1917 р. та української самостійності безоглядно зліквідовано. Скасовано свободу віри, всю ієрархію Української Автокефальної Православної Церкви знищено, а після 1945 р. це саме сталося в Східній Галичині з Українською Католицькою Церквою, що є в унії з Римо-Католицькою Церквою. Проти страшного гноблення боротьба українського народу не припинялася. Навіть після 2 світової війни, котра надзвичайно ослабила український народ, збройна боротьба українських повстанців продовжується проти російської окупації під кличем самостійної соборної України. В подібних умовах Советська Росія поневолила й інші народи. З уваги на сказане, уряди великодержав, бажаючи зберегти світовий мир і спинити советську агресію, повинні пам'ятати, що проблема Східної Європи це перш за все справа взаємин між Росією та іншими східно-європейськими народами, котрі перебувають під пануванням Москви.

На території Советського Союзу під деспотичним комуністичним режимом і в традиції царської російської «тюрми народів» виникли дві концепції нового політичного ладу на Сході Європи: 1) Піддержана всіма російськими політичними групами концепція неділимій Росії у формі централізованої або федеративної держави; 2) Концепція такого політичного ладу в Східній Європі, котрий забезпечив би всім цим народам вільне і незалежне існування, щоб таким чином назавжди зробити кінець російському

імперіялізмові; цю концепцію піддержують усі народи, поневолені Москвою, в тім числі українці. Друга концепція виключає примусове об'єднання східно-європейських народів з Росією навіть на основі федерації. *Справжній федералізм можливий тільки між народами, котрі протягом поколінь жили в атмосфері пошани до свободи одиниці.* На жаль, російський народ ніколи цього не знав. Це факт, що серед росіян немає ніякої політичної групи, яка не мріяла б про «єдину Росію» з примусовим об'єднанням народів згори, центральним урядом, щоб накинути всім неросійським народам волю росіян. Така «федерація», наслідком кількісної переваги росіян в Советському Союзі, була б визнанням російської гегемонії і це привело б раніше або пізніше неминуче до поновного поневолення українців та інших народів імперіялістичною Росією, як це сталося кілька разів у минулому.

Особливо українці тяжко загрожені російським імперіялізмом та націоналізмом. Цар Петро Великий заборонив у 1721 р. друкування книг в Україні мовою, відмінною від російської. В 1876 році царський указ заборонив друкування українських книг і періодичних видань. Заборонено українську мову в школах, навіть слово «Україна» було в забороні. Замість назви «Україна» можна було уживати слова «Малоросія». Політика російських комуністів іде слідом традицій царської Росії. Правдиве навчання української історії під советським режимом заборонено, культура українська є поневолена російським комуністичним режимом.

Деклярація принципів «Антлянтичної Хартії» для народів Східної Європи мала б величезну вагу в боротьбі проти советського імперіялізму. Це був би тяжкий удар для советської пропаганди, котра демагогічно обвинувачує західні демократії в імперіялізмі. Окрім того, велике число народів, що перебувають тепер під советським пануванням, мали б піддержку проти московської тиранії. Здійснення цих принципів було б гарантією мирного розвитку європейських народів і тривалого мира в Східній Європі та на всьому світі. Перемога демократичних ідей серед росіян і їх відмова від імперіялістичних прямувань була б в інтересі російського народу, бо тільки так може бути забезпечена його свобода і добробут.

Особливу увагу мали б звернути великодержави на справу визволення українського народу. Український народ, другий своїм числом після росіян у Східній Європі, як своїм географічним положенням на берегах Чорного моря на шляху між Азійським Сходом та Європейським Заходом, так і своїми давніми демократичними традиціями найкраще підготований бути авангардом у боротьбі за демократичну організацію життя в Східній

Європі. В протилежність до Росії, Україна залишилася культурно й політично європейська. Тому Україна була носієм поступових західних ідей проти деспотичного Сходу.

Український народ хоче жити в мирі з сусідніми народами і не має агресивних намірів щодо чужих територій. Український народ хоче визволитися від національного й політичного рабства і відновити *Українську Народну Республіку*, що була проголошена в Києві 22 січня 1918 року. Через рік Універсалом Українського Трудового Конгресу в Києві 22 січня 1919 р. всі українські землі були з'єдинені в Українській незалежній демократичній державі. Самостійна Соборна Українська Народна Республіка — це завдання українського визвольного руху. Доба імперіялізму, національної нерівності і гноблення мусить закінчитися в інтересі міжнародного миру і демократичного розвитку світу. Тільки вільна незалежна Україна буде могла вступати в союз з іншими самостійними державами.

. XIV

ПРОТЕСТ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІЯЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ ПРОТИ МОСКОВСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ГОЛОДУ В УКРАЇНІ 1933 РОКУ

Голод, організований Москвою в Україні в 1921—1922 та в 1932—1933 роках, дав нагоду українським соціалістичним партіям виступити перед цивілізованим світом з протестами проти цього нищення українського народу окупаційною владою. Представники Української Соціалдемократії — Ісаак Мазепа та Панас Феденко — виїхали в 1923 р. в Берлін, з допомогою Британської Трудової Партії та Німецької Соціалдемократії, книжку мовами німецькою та англійською: «Голод в Україні» (*Die Hungersnot in der Ukraine — The Famine in the Ukraine*). В ній зібрано факти про систематичне виморювання Москвою населення України. Українська Соціалдемократія мала в той час обширну кореспонденцію з Американською Організацією Допомоги, на чолі з Гербертом Гувером, з Організацією Допомоги під проводом відомого норвезького дослідника Полярних країн Фридтйофа Нансена та іншими добродійними установами.

В 1932—1933 р. Москва ізолювала Україну від світу, не пускала в Україну закордонних журналістів і відвідувачів, а запрошеним гостям із вільних країн показувала в голодній Украї-

ні «декорації добробуту», як це робив Потьомкін для цариці Катерини в час її плавання Дніпром. Однак сховати виморювання України голодом Москві не вдалося. Проти цього народобвиства виступили зокрема представники українських соціалістичних партій в 1933 р. Тут дається в перекладі на українське протест українських соціалістичних партій проти політики Москви, виданий в 1933 р.:

ДО СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПАРТІЙ І РОБІТНИЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УСІХ КРАЇН

Поважані Товариші!

Останні події в Советській Україні — вибух голодової катастрофи — і в зв'язку з тим два самогубства українських комуністів збудили вашу увагу. Микола Хвильовий, визначний пролетарський письменник Советської України та Микола Скрипник, відомий член уряду Советської України, заступник голови Ради Нар. Комісарів, заподіяли собі смерть майже одночасно.

Підписані представники українських соціалістичних партій уважають за свою повинність представити життя українського народу та причини тих трагічних подій.

В кінці 1920 р. російський большевицький уряд завоював Україну збройною силою. Кривавим терором зруйнував російський советський уряд Українську Демократичну Республіку, він знищив всі революційні здобутки українського визвольного руху, він розбив усі вільні політичні, господарські та професійні організації українського трудящого люду і закував українське робітництво в кайдани комісарів російської комуністичної партії. Щоб заховати свої імперіялістичні цілі і дезорієнтувати громадську опінію, московські правителі проголосили Україну самостійною советською республікою. Цими своїми заявами і різними політичними маневрами московський уряд створив ілюзію, неначе така українська советська держава існує.

В дійсності Україна стала колонією Росії, на українській землі російський уряд провадить різні господарські експерименти, котрі він називає «соціалістичним будівництвом», хоч ці жорстокі державно-капіталістичні експерименти *не мають нічого спільного з соціалізмом.*

І тепер, в чотирнадцятому році цієї диктатури, українські робітники й селяни умирають масами з голоду на своїй такій родючій землі! І знов приходять із советської України серце-

роздираючі звістки про страшні факти людоїдства! Советська Україна знов переживає таку саму голодну катастрофу, як було в роках 1921 і 1922. І це діється в Советській Україні в році 1933, після 14 років советського режиму, що обіцяв трудящим щастя, добробут і нове, ліпше життя!

Ми стверджуємо, що *єдина причина* голоду в Советській Україні — це *безоглядна господарська експлуатація* українського народу російською большевицькою диктатурою, що зробила Україну своєю колонією. З року на рік вивозить російський советський уряд мільйони тон збіжжя із України в Росію, для постачання своїх політичних і господарських центрів, або експортує українське збіжжя за кордон по найнижчих цінах, аби дістати чужу валюту.

Одночасно ми є свідками *нечуваного політичного терору* в Советській Україні. Сьогодні не існує навіть ілюзійно незалежна Советська Україна. Останні комісаріяти (міністерства) скасовано, службовців українців заміняють російськими комуністами, українська культура, українська наука пригноблена строгим поліційним режимом.

Само собою, такий колоніальний визиск і терор викликають велике невдоволення і спроби спротиву. Але російський большевицький уряд задушує їх силою. Із цілих повітів України висилають українську людність на Сибір або в концентраційні табори на Соловецьких Островах.

Московські методи винищування мусіли нарешті викликати глибоке огірчення і між провідними українськими комуністами. Тому теж і їх не щадить терор московської диктатури. Настали *масові арештування, заслання і розстріли українських комуністів*. Бувший український комісар освіти *Шумський* був заарештований, комісар сільського господарства *Конар* був розстріляний і т. д. В цій атмосфері відібрав собі життя комісар *Скрипник*, після того як він, давній і шанований член большевицької партії, був знеславлений сталінськими плазунами і ганебним способом затаврований як «фашист і шпін». Своім самогубством Скрипник запротестував проти страшної господарської експлуатації України та проти Сталінської бюрократії, котра вже здавна порушувала засади конституції ССРСР. Ця політика московських заправил довела до загибелі теж і українського комуністичного письменника *Хвильового*.

Советська Україна переживає нині свою найтяжчу добу. Ця країна, наслідком російської політики визиску, зробилася *кладовищем*. В большевицьких темницях гинуть тисячі українських соціалістів.

В цю тяжку хвилину сподівається трудящий український народ активної піддержки і моральної допомоги насамперед від соціалістичних партій усього світу та від усіх противників всякого поневолення і визиску.

Ми — українці соціалісти — протестуємо перед цілим цивілізованим світом *проти варварського винищування українського народу большевицькою диктатурою*, ми протестуємо проти скасування тих прав, які здобули українські трудящі маси в довгій революційній боротьбі, ми протестуємо проти смертних кар і катування, ми вимагаємо загальної політичної амнії! Ми кличемо соціалістичні робітничі організації всіх країн приєднатися до нашого протесту!

Товариші! Протестуйте проти вивозу харчових продуктів із Советської України! Зап'ятуйте нелюдську політику виголодження та тероризм російської большевицької диктатури в Україні! Нехай живе свобода! Нехай живе вільне право самовизначення всіх поневолених народів! Нехай живе соціалізм!

За Закордонну Делегацію Української Соціалдемократичної
Робітничої Партії

Панас Феденко

Ісаак Мазепа

За Українську Соціалдемократичну Партію:

Лев Ганкевич

Іван Квасниця

За Українську Соціалістичну Радикальну Партію:

Іван Макух

Матвій Стахів

Примітка:

Цей протест українських соціалістичних партій був поширений теж на Міжнародній Конференції Соціалістичного Інтернаціоналу в Парижі, в серпні 1933 р. П. Феденко мав промову на цій конференції про положення в Україні, зокрема про створений Москвою голод, який знищив мільони української людности. Згадка про Скрипника, Хвильового та інших комуністів-українців мала показати світові, що проти російського імперіялізму виступили в Україні й ті, що свого часу помагали Москві взяти Україну збройною силою, а пізніше розчарувалися, побачивши, що зробили українському народові «домовину, широко, глибоку»... (Ред.).

ЧИ «ПАТ» У МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ?

Коли в шаховій грі противники не можуть досягнути «мату», поразки короля, то гра лишається невирішена, настає «пат». «Патом» можна назвати сучасну міжнародну ситуацію. Після катастрофи Німеччини та Японії 1945 р., жили в найсильнішій державі світу — в Америці — деякий час надії на демократизацію режиму в ССРСР. Тому спокійно там прийняли до відома, що в ССРСР почалася фабрикація атомових бомб.

Коли б тоді в Вашингтоні розуміли, яка загроза для Америки і для всього світу виросте з атомового зброєння ССРСР, то мусіли б зразу поставити Сталінові ультимат: припинити фабрикацію бомб, а коли ні, то американські збройні сили самі знищать російські технічні споруди для виробу атомових бомб. Але в той час в Америці міряли комуністичну диктатуру своєю миролюбною мірою і боялися виступити в ролі «демократичних сторожів світу» проти агресорів, хоч то був реальний спосіб урятувати людство від дальших війн. Не розуміли в Вашингтоні агресивної ідеології Московських диктаторів, котра має давню історичну традицію. Недарма в гимні ССРСР говориться про цю тюрму народів, що її «сплотила Великая Русь». Комуністична агресія в Кореї 1953 р., війна в В'єтнамі, спроби комуністичних переворотів в інших країнах Азії, Африки, Південної Америки мали допомогу з Москви. А коли 1962 р. Хрущов почав будувати атомові бази на Кубі, «під носом» у американців, то кожному стало видно наслідки помилок, зроблених після 1945 р.

Ці наші міркування назвуть в Москві та в Києві «воєнною пропагандою». Але треба розуміти логіку річей: коли я, мирний чоловік, бачу, що розбійник окрім ножа вже взяв у руки револьвер, щоб мене убити, то, мавши рушницю, не буду ждати як віл обуха: положу розбійника на місці, поки він не естиг мене «зліквідувати».

Хоч З'єдинені Держави Америки — великодержава, однак ця країна не пішла шляхом «нормальних» імперій. Мавши абсолют-

ну перевагу в світі в 1945 р., Вашингтон міг би «покорити під нозі» всі народи і поставити всюди своїх «проконсулів» з гарнізонами, озброєними атомовими бомбами. То був би «Американський мир» (Pax Americana). Свого часу римляни називали свою систему панування в завойованих країнах «Pax Romana». Однак в Америці прийняли тактику «здержування» (Containment) супроти комуністичних агресій, щоб протиударами на обмежених просторах уникнути великого конфлікту атомовою зброєю, який міг би принести руїну всім воюючим країнам.

Відступ Хрущова з Куби та дальші події показують, що теж у Москві зрозуміли небезпеку війни з Америкою. Москва не припинила пропаганди проти американських «агресорів-імперіалістів», але хоче з цими «агресорами» домовитися про мирне співжиття. Для цього Кремль домагається скликання міжнародної конференції безпеки в Європі. Москва дала наказ своїм польським і східно-німецьким підручним вступити в нормальні зв'язки з Німецькою Федеративною Республікою, котра була ще зовсім недавно під обстрілом комуністичної пропаганди як держава, що ніби готується почати війну проти Советського блоку. Комуністи Північної Кореї та Північного В'єтнаму теж дістали поради з Москви — дійти переговорами до ліквідації конфліктів в цих країнах. Коли Москві вдасться забезпечити собі панування над країнами-сателітами в Європі, то можливо-владці Кремля будуть мати розв'язані руки на сході своєї імперії супроти комуністичного Китаю.

На початку комуністичної влади в Росії Ленін покладав великі надії на революційні рухи народів Східної та Південної Азії (Китай та Індія). Він сподівався, що Англія і Франція, втративши колонії, попадуть у господарську кризу, і безробіття поведе пролетаріят цих країн до революції на зразок більшовицький. «Ричи, Китаю», — то був клич московської пропаганди. Однак сталося інакше. Незалежна Індія не збирається завести у себе комуністичний режим, а комуністичний Китай став ворогом Москви. Пекин вимагає зміни кордонів ССРСР на свою користь і веде пропаганду проти «нових царів», що панують у Москві. Кремль стягає все більше війська на китайському кордоні, а китайці вже мають ракети, що можуть донести атомові бомби на столицю ССРСР.

Відвідувачі Китаю з Америки та з Західної Європи оповідають, що серед китайців поширений страх перед російською агресією. Не любов до американців або японців, а страх перед Москвою примусив китайських провідників вступити в переговори з Вашингтоном і Японією (Ніксон і Танака в гостях у Мао). Мавши

загрозу з Заходу й Півночі, китайці хочуть зміцнити свої позиції супроти Москви. Китайські комуністи ставляться неприхильно до пропагованої з Москви Європейської Конференції Безпеки: вони вважають, що успіх такої конференції дав би Москві вільну руку на Далекому Сході супроти Китаю. Пекін веде в пресі і через радіо пропаганду теж мовами народів СССР проти російського імперіялізму та колоніялізму. Це «втручання до внутрішніх справ СССР» дуже турбує вождів у Москві. Аджеж відомо, що й без того російський колоніялізм та русифікація викликає серед неросійських народів СССР велике невдоволення й протести: доходить до таких страшних демонстрацій як самопалення патріотів у Києві, на Литві, в Латвії та в інших поневолених країнах.

Можна ствердити, що центр світової політики пересунувся з Європи й Атлантичного Океану в Азію і в простори Тихого Океану між Америкою й Азією. Тим живе більшість людства. Китайці та японці — це народи витривалі, здібні до господарського поступу, їм не перешкоджають жити й розвиватися касти й «святі корови»... Китайці та японці, хоч ще недавно були в довголітній війні, знаходять тепер спільну мову проти російського імперіялізму. Японці не хочуть помиритися з утратою Курільських Оостровів, на яких Москва має свої військові бази.

Людність Китаю і Японії збільшується. Японія стала вже другою після Америки господарською силою в світі. Але комуністичний режим довів населення СССР до демографічної катастрофи. Перепис людности в 1970 р. виявив упадок народжень в європейській частині СССР. Це не дає Москві можливості заселити великі простори СССР між Уралом і Тихим Океаном. Сталося так, що число людности в Сибірі не збільшується, а маліє. Це одна з причин, що над головами московських вельмож висить «жовта небезпека». Коли страх і ненависть до московського «старшого брата» охоплює провідників Китаю, то немалый жах перед «жовтим братом» опановує теж володарів Кремля. Уряд СССР зміцнює свої морські сили в Тихому та в Індійському Океані. Це вважають у Пекіні за спробу оточити Китай з усіх боків, з суходолу і з моря.

Поза цими «геополітичними» суперечками немало вагу має в спорі між двома комуністичними великодержавами ідеологічне противенство між ними. Маоїсти називають вождів КПСС «ревізіоністами» і зрадниками-ренегатами ленінізму. У Москві прокляли від себе «маоїстів». Хоч комуністична «ідеологія» вже не має ваги у внутрішній політиці Москви (там діє режим «жандармів з червоним прапором»), але «пролетарська ідеологія» потріб-

на Москві на експорт: кличами «пролетарської революції» можна впливати на компартії в вільних країнах світу. І тут пропаганда китайських комуністів проти імперіялізму та колоніялізму Москви ставить вождів КПСС в дуже невігідне положення в комуністичному русі. Навіть еспанські комуністи відвернулися від Москви після окупації Чехословаччини «братніми арміями» в 1968 р. Коли компартія Чехословаччини схотіла будувати в своїй країні «соціалізм з людським обличчям», то московські вожді визнали це за тяжку образу для себе, бо то був «ухил» від російського комунізму — *нелюдського*. Москва мириться з «самостійництвом» румунських комуністів, бо там режим діє за «сталінськими нормами». Але демократичний рух в Чехословаччині («соціалдемократизм») Москва визнала за небезпеку для свого власного режиму. Тому вирішено військом примусити чехів і словаків до послуху.

Китайська загроза для Москви непорівняно більша, бо китайці стали не тільки ідейними противниками КПСС, але й ворогами Російської імперії. Поки Москва має військову перевагу над Китаєм, то Кремль ще має шанси закликати китайських комуністів «до порядку», як це зроблено походом на Чехословаччину. В Москві можуть надіятися, що знайдуть в Китаї комуністичних «коляборантів», як в Чехословаччині після окупації цієї країни. Цю небезпеку добре розуміють вожді Китаю. Вони готуються до атаки советських армій на Китай. Всюди в Китаї копають сховища для охорони перед атомовою агресією, бо на кордоні з Китаєм уже стоїть більше мільона советського війська. Москва дуже гострими словами відповідає на домагання китайського уряду передискутувати «несправедливі договори», які накинув Китаєві уряд царської Росії. В «Правді» 16 березня 1969 р. написано:

«Советський уряд заявляє, що коли будуть потоптувані законні права ССРСР і почнуться дальші спроби порушувати недоторканість советської території, то ССРСР, усі його народи будуть її рішучо обороняти і дадуть знищуючу відсіч таким порушенням».

Ця загроза не злякала китайців і Пекін продовжує ставити свої домагання ревізії договорів між царською Росією та урядом Китайської імперії. На засіданні ЦК КПСС у квітні 1973 р. стверджено, що відносини між Москвою та Пекіном погіршали. Результатом є: пересунення дальших дивізій советської армії на кордони з Китаєм і гарячкове будовання укріплень і підземних сховищ у Китаї, розміщення промислових підприємств на китайській території (децентралізація) і заготовля харчових за-

пасів для забезпечення людности в разі атаки із «першої соціалістичної держави в світовій історії» . . .

В цій ситуації легко зрозуміти причину поспіху Москви — досягнути замирення з сусідами в Європі. Теж і «національна політика» Кремля стоїть у зв'язку з «жовтою небезпекою»: Москва поспішає «перемішати» (слова Леніна) народи своєї імперії, накидаючи їм російську мову і заселяючи чужі території російським елементом. Щоб прискорити процес помосковлення, ватажки КПСС обезлюднюють власні російські області, посилаючи своїх людей як колоністів в Україну, в Балтійські країни, в Східну Прусію, на Кавказ та в Середню Азію. Цим вони пробують створити «советську націю» з єдиною російською мовою. Такий «советський народ» не мав би «національних ухилів» і був би суцільно-патріотичний . . .

Через порушену рівновагу між великодержавами в Азії, дальший розвиток подій непевний. Уряд демократичної країни не може почати війни без згоди своїх законодавчих установ. Але в країні диктаторській горстка людей може послати своє військо, куди схоче. Так робили Гітлер і Сталін, такі самі можливості мають теж теперішні ватажки в Кремлі. Політика відпруження в Європі не свідчить про миролюбність вождів КПСС. Чи не буде замирення в Європі передвісткою бурі над Азією? Деколи диктаторські режими, при невдачах у внутрішній політиці, шукають успіхів у політиці закордонній, щоб відвернути увагу населення від тяжкої домашньої ситуації.

Саме «ювілейний рік» — 50-ліття ССРСР — виявив слабкість господарської системи, що була створена большевицькою партією. Режим партійної диктатури, прославлений комуністами як «найпоступовіший», як приклад і надія для народів усього світу — шляхом бистрого розвитку продукції досягнути найвищого добробуту населення, — цей режим став гальмом господарського поступу в ССРСР та в інших країнах Європи, де панує диктатура московського типу. Цю суперечність між «базою» (господарством) і «надбудовою» (системою влади) бачать на кожному кроці особливо меншканці ССРСР: ватажки компартії — Ленін, Сталін, Хрущов, Брежнев протягом двох поколінь обіцяли й обіцяють своїм підданам «веселе й щасливе, заможне життя», але комуністичний віз стоїть на місці. Зруйновані війною Японія, Західна Німеччина та інші країни Західної Європи зробили великий господарський поступ і добробут в цих державах збільшується. Але Москва мусить купувати мільони тонн пшениці та інших засобів харчування, щоб рятувати населення ССРСР від голоду. Загальний рівень матеріального забезпечення в країнах Совет-

ського Блоку і особливо в ССРСР дуже низький порівняно з індустріальними країнами Зах. Європи та Америки.

За уряду Сталіна людність ССРСР була ізольована від світу і комуністична пропаганда могла малювати фальшивий образ життя народних мас в передових країнах світу, де, мовляв, шириться «зубожіння пролетаріату». Тепер ця пропаганда не має успіху, їй не вірять; люди старші й молодші ставляться дуже критично до комуністичного дурисвітства. Москва глибоко стурбована впливом інформацій, що приходять з вільних країн до ССРСР, і особливо боїться, що також закордонна телевізія через штучні супутники буде доходити з вільного світу до підданих комуністичної диктатури.

І самотужки і через ознайомлення з дійсністю в вільних країнах критика режиму шириться теж між членами компартії. Все росте число розчарованих комуністів в країнах диктатури. Цей дух критики, погорда до самозваних «вождів народу», що не вміли забезпечити населення навіть хлібом насущним, і шукання інших, ліпших форм політичного та господарського устрою загрожує основам диктатури. Поширення загальної і технічної освіти в масах людности ССРСР несе небезпеку для режиму.

Серед української еміграції, що в своїй масі, як і партійні «вожді», не має політичної культури, ще й досі живуть фантастичні мрії про вступ до Києва чи Львова «на білому коні» для проголошення диктатури так званих «лутших людей»... Історія революцій показує зовсім інше: створені революцією режими звичайно ліквідують «розчаровані революціонери». Генерал Монк у війську диктатора Кромуелла в Англії скасував режим «лорда-протектора» в 1660 році. Генерал революційного режиму за Великої Французької Революції Наполеон Бонапарт та інші розчаровані яacobинці завершили добу революції в кінці 18 віку. Хоч система терору в ССРСР, як головна підпора тоталістичного режиму, діє, однак серед підлеглої людности все шириться прямування до радикальних змін. Вільна думка так глибоко непокоїть московських апаратників, що вони посилають своїх критиків не тільки в тюрми й на каторгу, але теж у санаторії для божевільних, щоб із людей душевно здорових зробити калік. Режим, що тремтить перед вільним словом, сам показує свою слабкість, непевність, ізольованість.

В цій ситуації, диктатура, що зустрічає масове невдоволення і ненависть населення, а, з другого боку, має проти себе зростаючу силу Китайської імперії, може рішитися на воєнну акцію в Азії: то був би «душник», щоб випустити пару з котла і не допустити

до вибуху всередині. Хоч Москва має за собою більшість компартій світу, однак діють в різних країнах групи «маоїстів». До того ж і гострі атаки китайських дипломатів в Об'єднаних Націях на «совєтських царів» непомаду бентежать московських «ревiзiонiстiв-рєнєгатiв». Аджєж китайськi дипломати в Нью Йорку i дє-iндє (на вiдмiну вiд дипломатiв iмших країн) розкривають у про-мовах i в друкованiй пропагандi iмперiалiзм, колонiалiзм i шовiнiзм росiйського комунiстичного рєжиму в ССРСР. Китайська пропаганда проти московськoi полiтики впливає на народи країн Азiї й Африки, що недавно здобули самостiйнiсть: вони бояться попасти в залежнiсть вiд Росiйськoi колонiалiськoi iмперiї.

Питання: Москва все гострiше нападає на «маоїстiв» i все бiльше свого вiйська посилає на китайськi кордони. Чи це робиться тiльки для демонстрацiї?

ФАЛЬШИВА ТЕРМІНОЛОГІЯ

Назовництво (термінологія) деколи вносить плутанину в людську думку. Так сталося, напр., з словом «соціалізм». Тарас Шевченко згадував прихильно про соціалізм у своїх творах. Микола Гулак, член Братства Кирила і Методія, писав про соціалізм, як про «устрій, що настати може». В поняття соціалізму віддавна входила ідея гуманности, любови до ближніх, до тих особливо, «яких гнетуть окуви» (І. Франко). В Шевченковій поезії часто знайдете осуд на «неситих», на нелюдів: «*Схаменіться! Будьте люди!*» Мих. Драгоманів, С. Подолинський, П. Мирний, І. Франко, Л. Українка та інші писали про *людяний* характер соціалістичної ідеї.

В Росії після 1917 р. виріс режим нелюдський, жорстока партійна тиранія, котра назвала себе «соціалізмом». Большевизм відкинув свободу, гуманність і створив режим терору, як основу диктатури партії. Відомий німецький соціалдемократ Карл Каутський ще в 1918 році назвав режим Леніна «татарським соціалізмом». Він не хотів образити татар як націю, тільки зазначив, що московські царі перейняли режим тиранії від ханів татарської орди, а Ленін відновив традиційну в Росії деспотичну владу. Молодий філософ Лешек Колаковський (тепер він живе в Англії, а був раніше членом компартії в Польщі) писав, що не може визнати за соціалістичний устрій такий режим, де немає свободи. Того погляду й Вячеслав Чорновіл, автор книги «Лихо з розуму».

За прикладом Леніна пішли й інші диктатори. В 1919 р. почала діяти під проводом Гітлера «Націонал-Соціалістична Німецька Робітничка Партія». Муссоліні захопив владу в Італії 1922 р. і в 1943 р. проголосив Італію «соціалістичною республікою»... Після 2 світової війни в різних нових державах Азії й Африки слово соціалізм стало дуже модним. В більшості арабських держав панує однопартійна диктатура і той устрій називається «арабським соціалізмом».

Соціалістичний Інтернаціонал у своїй програмі та деклараціях нераз стверджував, що під режимом комуністів немає ніякого соціалізму.

Так, в резолюції Соціалістичного Інтернаціоналу р. 1962 в Осло сказано про політику компартій:

«Хоч комуністичні країни говорять найсильнішою анти-колоніальною мовою, але вони поневолюють великі мільйони людей. Поза втраченим словом «соціалізм» їхня однопартійна диктатура фактично являє собою тиранію, що заперечує ті свободи слова, релігії, критики, вільної організації і контакту з іншими країнами, що є в основі демократичного суспільства».

Націоналізація землі та промислових підприємств і торгівлі відбувається і в країнах, що не називають себе соціалістичними (диктатор Амін в Уганді, Африка).

У царській Росії, у Німеччині та в Австро-Угорщині були державні залізниці, пошта, теж монополія на торгівлю горілкою й тютюном, але монархи тих країн не називали цього соціалізмом. Аджеж соціалізм це *демократично кероване народне господарство, в формі націоналізованих підприємств, кооперативних об'єднань чи способом участі вільно вибраних представників робітництва в керуванні приватними підприємствами*. В комуністичних країнах народне господарство є в руках партійної бюрократії, яка не відповідає перед вільно вибраним законодавчими установами. Цей режим диктатури заявляє, що він створив «безкласове суспільство», але в дійсності там панує комуністична бюрократія — нова кляса, вона гнобить і визискує трудящих і жорстоко здушує критику і спротив поневолених мас.

Термінологічна плутанина трапилася теж і з словом «націоналізм». За царського режиму в Росії була партія націоналістів, яка піддержувала політику гноблення неросійських народів. У поляків була партія націоналістів — «народова демократія», — ворожа до українців і жидів. Тимто у нас слово «націоналізм» не було в пошані. В Англії, в Америці та в деяких країнах Західної Європи слово націоналізм має значення *патріотизму, прямування народу до незалежності*. Маркс і Енгельс писали свого часу, що поляки, розділені між трьома державами (Росія, Австрія, Німеччина) мали право бути «націоналістами» — борцями за самостійність свого краю. Ленін підхопив цю думку. Він відрізняв (в теорії) націоналізм народів поневолених, як поступовий, і реакційний націоналізм народів, що гноблять інші нації. На словах, Ленін висловлював симпатії до націоналізму народів поневолених. Але далі «теплих слів» Ленін не пішов і на практиці відновив Російську імперію, гнобительку неросійських народів.

Після I світової війни прокинувся завойовницький націоналізм в Італії та Німеччині. Теж між українцями з'явилися «ідеологи», що повторяли демагогічні фрази Муссоліні та Гітлера. Дм. Донцов прославляв різних диктаторів, їх однопартійну тиранію і підніс цю систему найвним читачам як українську «національну традицію». Взявши за взір Муссоліні, Гітлера (теж і Леніна), поклонники диктатури відкинули моральні засади в суспільному житті, правила 10 Синайських Заповідей замінили своїм «Декалогом націоналіста», де між іншим є слова: «Не завагайся виконати навіть найбільшого злочину, коли цього вимагатиме добро справи» . . .

Д. Донцов та інші «ідеологи» й ватажки ОУН ставилися з гордою до розуму й освіти, твердили, що головне для здобуття незалежності національної і для порядкування в державі — «ірраціональне хотіння», фанатична віра. Забували вони, що між мрією про самостійну Україну та здійсненням простягається довгий і тяжкий шлях боротьби, і що без розумного, освіченого й досвідченого керівництва всяка боротьба засуджена на неуспіх. Забували «вожді» ОУН, що боротьба за незалежність не буде успішна, якщо народні маси зостануться темні, несвідомі, а через те й непридатні до організованості і доступні впливам ворожої пропаганди. Тема «сліпого невмотивованого хотіння» (Донцовська улюблена порада ОУНівцям), що нібито має повести українців до визволення, ще й досі мандрує в ОУНівській пресі. В пам'яті цих пропагандистів якимось зникає катастрофальне закінчення «хотіння» італійського «дуче» та німецького «фюрера», що плянували перекряти карту Європи й цілого світу військовою силою.

Слід згадати, що Д. Донцов уже від 20 років нашого віку проповідує створення націоналістичної «нової людини». («Націоналізм»). Він навіть Шевченка записав у число ворогів демократії: мовляв, «Кобзар не хотів свою націю повести за віком тої демократії» . . . («Клич Нації», Жовтень, 1972, Філядельфія). В головах деяких ОУНівців почало розвиднятися, вони побачили, в яке невилазне болото завело їх наслідування гітлеро-муссолінізму, і пробують робити (дуже несміливо!) «ревізію» вивчених на пам'ять заповідей «Декалогу націоналіста». Але «догматики» Донцова виступили в похід проти відступників від «чистого націоналізму». Приміром, «Клич Нації» (який оздобний титул!?) докоряє Стецьковій ОУН, що вона не веде в світі «акції в імені ОУН. Натомість її ведеться в імені АБН». (Серпень, 1972). Автор статті догадується, що *«пара зовнішніх політиків соромиться назви ОУН, бо вона не демократична»*.

Здогад мабуть правильний. В солідно написаній англійській

книзі — огляді «захальявної літератури» в Україні — надруковано про політичне обличчя ОУН:

«ОУН засновано 1929 р. в Зах. Україні... Її характер тоталістичний». (The OUN was established in 1929 in the Western Ukraine... Its character was totalitarian. Ferment in the Ukraine, стор. 35, Лондон, 1971 р.) Є два тоталізми: большевицький й фашистівський. Кожному ясно, до якого «характеру» тоталізму належать ОУНівці... Я. Стецько та його партійці розуміють, що не годиться виставляти справжнє своє обличчя на денне світло, вони в розмовах з чужинцями заявляють себе «демократами» і навіть «соціалістами»: тому краще сховатися під «інтернаціональною» фірмою АБН... Подібно й ОУНівці-лебедівці надягають маску мітичної УГВР.

В «Кличі Нації» пишеться про Стецькових ОУНівців, як *«фальшивих пастирів, що називають себе проводом, хоч повністю себе дискваліфікували»*. Автори цього часопису висловлюють надію, що «чистий і незаплямлений ніякими крутістьми націоналістичний революційний рух існує в Україні»...

Цікаво порівняти: уже від 1917 р. російські комуністи почали виховувати у себе «нову людину», «людину советську», але й досі такого ідеального «гомункула» не створили. Виховання «нової людини», — пише «Клич Нації», — «є у всіх концепціях української національної революції Д. Донцова». Але результат такий самий, як в СРСР. У тій каторжній імперії панує партійний апаратник, «всесоюзний Іван Іванович», як писав М. Хвильовий. А в ОУН, — зазначає «Клич Нації», — запанували ті, «що роблять на Організації гешефт». Яких «нових людей» виховав Донцов своєю проповіддю тоталізму протягом 50 років? Про це довідуємось із органу Донцова «Клич Нації», в якому названо п. Стецька, «прем'єра 30 червня 1941 р.», відступником від націоналізму:

«Тепер проти редактора «Клича Нації», авторів того журналу і декотрих провідних націоналістів відступники від націоналізму ведуть нагінку. Редакторів «Клича Нації» вже погрожують... фізичною ліквідацією!»

Воїстину: «У твоєму лісі на тебе виросла сокира!» — Донцов уперто навчав своїх послідовників, мовляв, «всяка велика ідея непримирима, безкомпромісова, брутальна, фанатична, аморальна». ОУНівці уявили, що їхня ідея тоталістичної диктатури «велика», і діють так, як їх навчив «учитель великий»: брутально й неморально, щоб задовольнити своє «хотіння» і — робити гешефти...

«Нові люди», вихованці Донцова, не подякували йому за науку. Як пише «Клич Нації», стецьківці ужили супроти свого

«великого учителя» репресій: «Стримання місячної допомоги Д. Донцову, виплачуваної з сум, які знаходяться в касі ОУН в висліді збірок на Визвольний Фонд».

«Клич Нації» згадує, між іншим, теж одну «нову людину» із «школи Донцова»:

«М. Стиранка, колишній редактор „Шляху Перемоги“ . . . відтак „вчищений“ з редакції того органу і з членства ОУН (за диверсію) помандрував до УНРади . . . і Бог зна до кого ще. Тепер перед ним перспектива поновного редакторства в «Шляху Перемоги».

При цій нагоді, треба згадати теж ОУНівців, що в Парижі видають тижневик «Укр. Слово». І вони теж мають нюх до «решефтів» (по французькому «les affaires»). В їхній друкарні, яку ОУНівці називають «національною» і на неї збирають пожертви між українцями, виходять книги російських білогвардійців і в тих книгах називають автори Армію УНР «петлюрівськими бандами». З того видно, що ОУНівським «ідеалістам» гроші не смердять . . .

Отак виступає в світі «націоналізм» Донцова і «нові люди», яких він виховав пропагандою погорди до правди, справедливості, людяности, чесности. Донцов у своїх писаннях прославляв «геніяльних циніків», людей «залізної руки», що не мають жалю до людей і готові на найбільший злочин, прикриваючись «великою ідеєю». Само собою, такий «націоналізм» викликає у кожної порядної людини тільки огиду. В Україні окупантський режим використовує «ідеї і подвиги» ОУНівців проти української визвольної ідеї взагалі, бо імен невинних жертв ОУНівського терору в Україні не забуто.

На нашій Батьківщині ідейна відсіч московському шовінізмові та колоніялізмові виступає під прапором здорового, освіченого, морально уґрунтованого патріотизму, на основах демократичних. Коли людина високої національної свідомості і бездоганної моралі — Валентин Мороз — посилає з тяжкої неволі привіт борцям проти фашистської диктатури в Греції, то він знає, що робить: Морозові осуружна *кожна форма тиранії*. Це мали б пам'ятати ОУНівці, що в позі «національних героїв» закривають свої «гешефти» пустими фразами про свою надмірну любов до України. Криваві й некриваві гешефти ОУНівців зробили у нас слово «націоналізм» політично «нестравним». Зате слово «патріотизм» було, є і буде в пошані.

Павло Грабовський відрізняв фальшивий, формалістичний націоналізм від *справжнього*, народолюбного, що веде націю до знання і волі. В листі до Бориса Грінченка Грабовський писав із заслання в Сибірі 17 березня 1900 р.:

«Справжній український націоналізм почався з того часу, як українська інтелігенція доросла слідом за другими до думки, що вага не в панах з їх богами, а в народі, що просвіта не в рабському наслідуванні, а в науці та вільній думці». (Твори, том 3, стор. 293, Київ, 1960 р.).

Бачивши пусту гру словами про любов до України, за якими не стояло живе діло, активна боротьба за волю, Грабовський, подібно до Івана Франка, писав, що цей пасивний, заляканий, формалістичний націоналізм, збуджував у нього ненависть:

«Не тільки той любить свою країну, хто все захвалює та не зводить з неї зачарованих очей, а також і той, хто часом кляне та ненавидять, як би йому гірко це не було». (Там таки). Майже тими словами писав І. Франко про націоналістів, що дбали тільки за свої приватні вигоди, але хвалилися своїм патріотизмом:

«Ти любиш Русь як дім, воли, корови;
Я ж не люблю її з надмірної любови!»

Обом поетам — Грабовському й Франкові — хотілося бачити Україну вільною, освіченою, відкритою для найвищих ідей, які створили генії світової культури. І ще сказали б ці борці про Д. Донцова, котрий писав, що «націоналізм це фашизм», і кликав українців учитися у Гітлера й Муссоліні?

Ісаак Мазепа ніколи не називав себе націоналістом. Казав, що патріотизм — ширше поняття і в українському інтересі більш оправдане. Аджеж українським патріотом може стати й житель України не українського роду. Мазепа згадував імена: професор Олександр Русов був російського роду, його дружина Софія — шведського (Ліндфорс), і вони відомі як українські патріоти, діячі української культури. Михайло Русов (умер 1908 р.), їхній син, належав до основників Революційної Української Партії (1900 р.), був визначним економістом і співробітником української соціалдемократичної преси. Відомий український діяч перед революцією 1917 р. Ілля Людвигович Шраг був німецького роду.

В своїй праці «Україна в огні й бурі революції» Мазепа згадує добрим словом Гаврила й Миколу Горобців, що були організаторами і провідниками Українського Вільного Козацтва на Катеринославщині після революції 1917 р. Ці члени Української Соціалдемократії, щирі українські патріоти, були російського роду, їх дійсне прізвище було «Воробйов».

Член Революційної Української Партії Максим Гехтер, видатний український журналіст, був жидівського роду. (Умер у Празі після 2 світової війни).

Український патріот і діяч на полі нашої культури адмірал Микола Аркас був роду грецького. Ідея демократії приєднала до українства людей неукраїнського роду і прилучила до українського руху теж осіб, яких предки стали поляками або росіянами. Відомі імена так званих «хлопоманів», що в 60 роках 19 віку покинули польський табір і вернулися до української національності: Володимир Антонович (1834—1908), Борис Познанський, Тадей Рильський, Кость Михальчук, Йосип Юркевич та інші. В. Антонович у своїй «Сповіді», що була надрукована в Петербурзькій «Основі», вияснив причину розриву з польським народом: він заявив себе демократом, що хоче бути в таборі «аболіціоністів», а не «плантаторів». (Аболіціоністами називали в той час в Америці борців за скасування рабства). Сини «хлопоманів» — Дмитро Антонович і Дмитро Познанський були визначними діячами Революційної Української Партії (Української Соціалдемократичної Робітничої Партії).

Коли ОУНівські «учені», малпуючи расизм Гітлера, почали писати «наукові праці» й статті про «українську расу», то Мазепа з гіркою іронією згадував імена гонителів українства, «расових тоже-малоросів», що служили вірно царському урядові, помагали гнобителям: Василь Шульгин (видавець газети «Кіевлянин»), Анатолій Савенко, член Російської Державної Думи, член Державної Ради (Совет) у Петербурзі Пихно, Юзефович і подібні «обрусителі» українського народу. Вони називали себе російськими націоналістами...

П. Феденко

«ТРИУМФ ЛЕНІНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ» ...

(50 років ССРСР)

Так назвав проголошення Советського Союзу секретар КПСС Брежнев на спільному ювілейному засіданні ЦК КПСС, Верховної Ради ССРСР та Верховної Ради Російської Советської Республіки. Організатори цього ювілею мабуть хотіли показати участю Верховної Ради РСФР, що в Советському Союзі між теоретично «рівними» республіками є одна «більш рівна». Ювілейне засідання відбулося 21 грудня 1972 р. Навмисне вибрано цю дату, бо то день народження «батька народів» Сталіна.

Громадяни ССРСР і жителі різних країн світу мали нагоду почути в «ювілейнім році ССРСР» великих слів велику силу, з хвалою Леніна, який дав почин для проголошення ССРСР. Відомо, що твердження пропаганди, часто повторені, можуть запаморочити людей і вони приймають нераз вигадку і обман за щирю правду. Навіть між українцями, що попали на еміграцію після 2 світової війни, знайшлися такі «теоретики», які вихваляли принципи «ленінської національної політики» і навіть твердили, неначе Ленін був прихильником самостійності України... (І. Майстренко, Мюнхен).

Доводиться згадувати знову і знову про баламутство Леніна, хоч його теоретично-політичне шахрайство розкрив ще 1917 р. визначний діяч Української Соціалдемократії Лев Юркевич (Рибалка) в книжці «Російські соціалдемократи і національне питання», Женева. Ленін умів словами про свободу, рівноправність, демократію заховати своє прямування до диктатури комуністичної партії і до розширення влади советської Росії на інші народи. При тому він проповідував право народів на незалежність, визнавав на словах їх право відділитися від Росії і створити самостійні держави. Ось зразки його софізмів:

«Для ліквідації національного гноблення, потрібний фундамент — соціалістична продукція, але на цьому фундаменті необ-

хідна ще демократична організація держави... Перебудувавши капіталізм на соціалізм, пролетаріят творить *можливість* повної ліквідації національного гноблення. Ця можливість стане дійсністю «тільки» — «тільки»! — при повному введенні демократії у всіх ділянках, аж до визначення границь держави згідно з «симпатіями» населення, аж до повної свободи відокремлення». (Твори, т. 30, стор. 22). Чим не «ліберал» з Леніна ? !

Але далі, почавши «за здоров'я» поневолених народів, Ленін кінчає «упокоєм». Він писав, що на основі «соціалізму» і «демократії» «створиться прискорене зближення і злиття націй, яке завершиться відміранням держави».

В планах Леніна Советський Союз мав бути мостом для створення Союзу Советських Республік Європи й Азії. Перед проголошенням Советського Союзу Ленін писав:

«Ми визнаємо себе рівноправними з Українською Соц. Сов. Республікою та іншими і разом з ними входимо в новий союз, нову федерацію, «Союз Советських Республік Європи й Азії»... Важне, щоб ми не давали ґрунту «незалежникам» (сторонникам самостійности. *Ред.*)... Ленін писав про «федерацію рівноправних республік», хоч знав, що добровільно в таку «федерацію» не вступила б ні Україна, ні інші країни бувшої Російської імперії. А до того, слід згадати, що Ленін усе життя був противником федеративного устрою, був централістом. Його слова про федерацію були писані на те, щоб одурити несвідомих людей. (Твори, т. 45, стор. 211).

Згідно з бажанням Леніна, Центр. Комітет Компартії в Москві прийняв його шахрайську формулу 6. 10. 1922 р. про «договор» України, Білорусі, Закавказьких республік і Росії для об'єднання в «Союзі Соц. Сов. Республік з правом кожної з них вільно виступити із Союзу». (КПСС в резолюціях и рішеннях, т. 2, стор. 411). Ленін добре знав, що слова про самовизначення і право неросійських народів на відокремлення від Росії були призначені тільки для пропаганди, бо він перший послав свою «Червону гвардію» (пізніше — «Червону армію») на завоювання України, Балтійських країн, Польщі, народів Кавказу й Туркестану. В 1922 р. Туркестан ще не був окупований большевицьким військом, а тому його не згадано в акті проголошення ССРСР 30. 12. 1922. Але його пляни сягали навіть далі, ніж «Союз Сов. Республік Європи й Азії»: Ленін мріяв про створення все-світнього «Сов. Союзу». Ось його слова:

«Прямуювання до створення єдиного все-світнього господарства, керованого в цілому за спільним пляном пролетаріатом усіх націй, це прямуювання зовсім явно виступило вже при капіталізмі і безумовно мусить далі розвиватися і вповні завершитися

при соціалізмі» (Т. 41, стор. 164). З такими «всесвітніми ідеями» збирався Ленін творити ССРСР.

Однак він побачив, що народи, які попали під окупацію російської червоної армії, не мали охоти «зливатися» з «старшим братом» і, найгірше, що й між неросійськими комуністами були люди, які хотіли мати в своїх країнах владу і не бути тільки виконавцями наказів Москви. Ці «національні ухили» найбільше турбували Леніна, і він перед смертю радив партійцям — росіянам і русифікованим, що були як «потурнаки гірші турків», — розширити права «неросійських союзних республік»: нехай, мовляв, Москва керує всесоюзними військовими та закордонними справами, а в інших ділах союзні республіки мають бути «незалежні». Але й тут Ленін сам злякався, щоб, часом, не настала шкода для ССРСР. Однак він покладав надію на силу централізованої компартії:

«Роздріблення народних комісарів (міністерств) і недостача координації їх роботи з Москвою та іншими центрами *можуть бути успішно паралізовані партійним авторитетом*». («Коммунист», ч. 9, 1956, стор. 26). Як відомо, Компартія Сов. Союзу збудована на основах строгого централізму: так звані «національні» компартії — українська, грузинська та інші — це *областні організації КПСС*, нарівні з областними комітетами Рязані, Тули чи інших. Правило централізму в партійному житті Ленін виставив уже на початку своєї політичної кар'єри в перших роках 19 століття. Особливо був він ворожий до українського соціалдемократичного руху і радів денационалізації українських робітників під впливом російської школи, адміністрації та преси за царського режиму. Так, напр., він писав 1913 р.:

«Уже протягом кількох десятиліть цілком визначився швидкий господарський розвиток Півдня, значить — України, яка приваблює із Великої Росії десятки й сотні тисяч селян і робітників у капіталістичні економії, на рудники, в міста. Факт асиміляції — в цих межах — великоросійського та українського пролетаріату несумнівний. І цей факт *безумовно прогресивний*». (Твори, т. 17, стор. 142).

Ці слова показують, що так зв. «інтернаціоналіст» — Ленін — був у *повній згоді* з політикою помосковлення України, яку жорстоко провадив у той час царський уряд: аджеж до 1917 р. в Російській імперії не було української школи, не було української преси, навіть українську проповідь в церкві заборонив «христололюбивий» цар. Чи диво, що ця система денационалізації приводила до «злиття» на користь росіянам? І Ленін щиро *привітав* що асиміляцію — наслідки гноблення українського народу царським урядом.

Тому, коли говориться й пишеться й досі про «ленінську національну політику», ніби прихильну до поневолених народів, то забувають, що то була тимчасова тактика хитрого обрусителя: Ленін побачив сильну відсіч неросійських народів російському окупаційному режимові і хотів деякими уступками мовам поневолених народів їх заспокоїти. Але головна його ціль «злиття націй» зосталась неперушна.

Цинізм Леніна у відношенні до прав поневолених Росією народів давав йому нагоду порушити всі торжественно проголошені декларації про «самовизначення аж до відокремлення» і т. д. Румунський комуніст Християн Раковський писав у споминах, як Ленін призначив його бути «прем'єром України» на весні 1919 р. Раковський відмовлявся, казав, що не знає українського народу, мови, його історії. То Ленін порадив йому пошукати між предками «украинскую бабушку»... Само собою такої «бабуні» у Раковського не було, але в порядку партійної дисципліни Раковський вирушив в Україну і проголосив, що українська культура — це *«безнадійна справа»*, а мова українська потрібна тільки «буржуазній інтелігенції»... Ця «національна політика» Раковського в окупованій Україні була відома Ленінові, але він дав вільну руку своєму сатрапові, який звелів нищити українські селища артилерією, щоб примусити людей давати «дань» Москві — збіжжя даром, як «розкладку».

На ювілеї 50-ліття ССРСР говорилося про «зближення мов» народів ССРСР, і що це робиться «добровільно». Поклони російській мові віддавали комуністи — «менші брати». Але «ювілейний рік» затьмарили прояви опозиції до режиму «злиття народів» у неросійських республіках ССРСР. Хвиля арештів прокотилася по Україні, взято в неволю багато висококультурних людей, членів компартії: їм приписує апарат «буржуазний націоналізм». Чистка між опозиційними комуністами відбулася в Литві, в Грузії, в Киргизії. Журнал «Вопроси Экономки» (Москва) пише, що треба змінити кордони советських республік, згідно з потребами господарського розвитку. А Брежнев у Москві на «ювілеї» ССРСР говорив про «суверенність народів» і про братню любов, яка їх об'єднує...

Спроби московських диктаторів фальшивою пропагандою представити національне поневолення в ССРСР як вільне і щасливе життя не мають успіху. Московська «Литературная Газета» з 3 грудня 1972 р. мимоволі ствердила: «Як свідчить історія, у людей можна відібрати свободу тільки обманом і насильством, але ні в яким разі не добровільно».

ЧИ ВСЕ ТУТ ГАРАЗД?

(Справа Ярослава Добоша)

Я. Добош, студент соціології, поїхав в Україну з Бельгії в грудні 1971 р. і там був арештований. В червні 1972 р. органи КГБ випустили Добоша на волю. Бувши в арешті, Добош підписав заяву про свою участь «в підривній протирадянській діяльності» і про свій зв'язок з діячами української культури на Україні, для організації «підривної діяльності». Своїми заявами й каяттям Добош викупив собі волю, але через те арештовано багато визначних українців у різних містах України й Росії, яким КГБ ставить в вину їх небувалу участь у «підривній діяльності». 26 липня 1972 р. Я. Добош склав у нотаря в Бельгії заяву, що його подорож в Україну була виключно його особистою справою, що він, ідучи в Україну, не мав ні від кого ніяких доручень.

Якщо це правда, то все одно подорож Добоша в Україну була зовсім безвідповідальна, легковажна, бо нещасливого кінця його мандрівки в Україну кожний чоловік міг з певністю сподіватися. Аджеж Добош був відомий на еміграції як голова крайової управи Союзу Української Молоді (СУМ). СУМ — це організація, підпорядкована «проводові» ОУН, що має на чолі Ярослава Стецька, котрий веде пропаганду за «всенациональне повстання» на Україні. Стецьківці заперечують свій зв'язок з СУМ, але кожний знає, що ці заяви неправдиві.

Про подорож Добоша в Україну і про його діяльність у Бельгії знали агенти КГБ і, само собою, мали його на оці, коли він вирішив їхати в Україну. Його заарештовано, щоб використати проти діячів української культури. В арешті Добош перелякався, що його зашлють в сибірські сніги і підписав усе, що йому продиктували комуністичні жандарми. Для КГБ не мають ваги заяви й протести Добоша, опубліковані за кордоном: вони використовують фальшиві зізнання Добоша в Україні і добивають арештованих високої культури й моралі українських діячів.

ОУНівці хваляться, що вони виховують у своїх членів характер, «тверді як криця». Добош не показав твердості. Коли б мав характер, то міг би відмовитися скласти заяви на шкоду українським людям, як вимагали держиморди КГБ. Своєю відмовою Добош міг би врятувати життя і здоров'я арештованих діячів української культури. Але Добош вирішив, що йому найдорожча власна шкура, хоч він знав, що його, як бельгійського громадянина, взяв би під свою охорону уряд Бельгії. Добош наговорив усякої небувальщини на невинних українців і дав «докази» їхньої «підривної діяльності» органам КГБ. Наслідком цього, українці на своїй землі під комуністичним режимом будуть обминати десятою вулицею і тих українських туристів, що не мають нічого спільного з партією Я. Стецька, «прем'єра 30 червня 1941 року».

Частина четверта

З життя УСП

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІЯЛІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ

Інформаційний листок ч. 8/72 — 4, Мюнхен, липень 1972 р.

ЦК УСП подає до відома членів партії і прихильників Укр. Соціалдемократичного Руху звіт про участь делегації УСП в міжнародних соціалістичних конференціях, що відбулися в Відні 24—29 червня 1972 р. Вагу діяльності на полі міжнародної політики представники Українського Соціалістичного Руху розуміють віддавна. Уже відомий співробітник Мих. Драгоманова — Сергій Подолинський брав участь у Конгресі Соціалістичного Інтернаціоналу в Гаазі в 1872 році. Українська Соціалдемократична Партія Галичини брала участь в конгресах інтернаціоналу, разом з Револьюційною Укр. Партією (УСДРП) Наддніпрянщини від 1904 року.

За 2 світової війни Соц. Інтернаціонал перестав діяти і був відновлений на Міжнародному Конгресі в Франкфурті 1951 р. УСП, створена на Конференції Делегатів УСДРП, УСРП, УСДП та УПСР в Авгзбурзі 1950 р., бере від 1951 р. постійну участь у конгресах Соц. Інтернаціоналу та в приналежних до Соц. Інтернаціоналу організаціях: в Соціалістичній Унії Центральної і Східної Європи та в Міжнародній Раді Соціалдемократичного Жіноцтва.

КОНФЕРЕНЦІЯ СОЦІЯЛІСТИЧНОЇ УНІЇ

(24. — 25. 6. 1972)

Напередодні 12 Конгресу Соц. Інтернаціоналу відбула свої наради Конференція Соціалістичної Унії Центральної і Східної Європи. До Соц. Унії належать соціалістичні партії Болгарії,

Латвії, Литви, Естонії, Польщі, Румунії, Угорщини, України, Чехословаччини, Югославії. В цій конференції взяли участь делегати УСП Панас Феденко і Богдан Феденко.

Конференцію відкрив голова Соц. Унії Бруно Калніш (Латвія). В промові він згадав померлих членів партій Соц. Унії від 1969 р., коли Унія мала конференцію в Істборні (Англія). В числі померших Конференція Соц. Унії вшанувала теж пам'ять українських соціалістів: Миколи Добриловського (Україна), Миколи Сіماشкевича-Дніпрового (Бразилія), Михайла Гарасима та Олекси Козловського (Америка).

На конференції Соц. Унії поставлено такі теми: 1) Переговори між Сходом і Заходом. 2) Політичні прямування в Советському Союзі. 3) Положення в окремих країнах Сходу Європи.

По першій доповіді взяв слово в дискусії *П. Феденко*. Він звернув увагу на політику вождів Кремля, що прямують зміцнити свою імперію. Москва ставиться вороже до свободи і незалежності народів. В демократичних ідеях московські диктатори бачать смертельну небезпеку для свого режиму. Ідеї демократичного соціалізму дуже популярні серед народів Сходу Європи. Щоб не ширилася «зараза» соціалізму з людським обличчям, Москва воєнною силою задушила відродження демократичного соціалізму в Чехословаччині 1968 р. Уряд СРСР поспішає скликати Конференцію Безпеки в Європі, бо хоче мати вільну руку в Азії, на кордоні з Китаєм, в Москві мають панічний страх перед Китаєм. Може статися, що Москва почне війну проти Китаю. Чи схоче уряд Америки мішатися в війну між двома комуністичними імперіями?

У своїй доповіді *Б. Калніш* дав огляд ситуації в СРСР і при тому згадав опозиційні рухи в Україні та в країнах Прибалтики. Калніш підчеркнув факт, що диктаторам не вдалося досі зліквідувати нелегальні видання, які ширяться як «Самвидав» в різних республіках СРСР. Доповідач звернув увагу на позицію нелегального «Українського Вісника» в справі національній: редакція «Укр. Вісника» поставила до видавців рос. «Хроніки біжучих подій» вимогу — ясно висловити їх погляд на рішення національного питання на Сході Європи. Калніш зазначив, що «Укр. Вісник» обстоює незалежність України і це стверджено теж у спільній програмі Демократичного Руху Народів Прибалтики та України, виданій нелегально в СРСР.

В дискусії по доповіді Калніша промовляв *П. Феденко*. Він згадав, що в СРСР окрім нелегальних видань, з критикою режиму, поширені записи опозиційних промов і пісень на магнетофоні. Опозиційні настрої ширяться теж через інформації, котрі

доходять до громадян ССРСР через закордонні радіопередачі в різних мовах. П. Феденко вказав на небезпеку, що грозить неросійським народам ССРСР від московської політики колонізації і денационалізації. Цю політику промовець назвав ганебною справою «остаточного рішення» національного питання в ССРСР. П. Феденко подав факти, що Москва масово переселяє в Україну та в інші республіки ССРСР людей із російських областей, щоб зробити їх «географічним поняттям», без національного змісту. В перших роках большевицького режиму комуністична пропаганда засуджувала російський великодержавний шовінізм. Тепер Москва потурає російському шовінізмові і протести неросійських народів проти російської колонізації та русифікації Москва називає «буржуазним націоналізмом».

Вичерпну доповідь про сучасне положення в Україні мав на Конференції Соц. Унії *Богдан Феденко*. Він насамперед згадав Петра Шелеста, котрого переселено в Москву. Шелест переслідуював критиків комуністичного режиму в Україні. За влади Шелеста і після нього комуністична пропаганда в Україні ширить вигадку: мовляв, діячі опозиції в Україні мають зв'язки з «імперіялістами» та з «лідерами Пекіну». Шелест нераз заявляв, мовляв, противники беззаконних дій режиму в Україні діють в союзі з «сіоністами». «Дружбу» з сіоністами «Радянська Україна» 30. 9. 1971 р. приписує теж як найтяжчий «гріх» Українській Соціалістичній Партії.

Б. Феденко ствердив, що проти цієї комуністичної пропаганди антисемітизму виступають критики режиму в Україні. Так, Іван Дзюба в промові над Бабиним Яром в р. 1966 сказав, що ворожі сили пробують сіяти ненависть між поневоленими народами, щоб легше над ними панувати. Аналізуючи слова критиків диктатури в Україні, Б. Феденко зазначив, що вони вимагають для українського народу забезпечення його політичних і національних прав, записаних у советській конституції. Однак, за оборону «радянської законности» цих людей високого культурного рівня і бездоганних морально машина терору тяжко карає. Б. Феденко відкинув наклепи урядової пропаганди, неначе критики режиму в Україні ворожі до соціалізму. На це, — казав Б. Феденко, — дали ясну відповідь Вячеслав Чорновіл, І. Дзюба та інші. Промовець процитував слова В. Чорновола: «Я завжди додержувався принципів соціалізму». До цього Чорновіл додав, що він не уявляє собі соціалізму «без демократичної свободи, без якнайширшого політичного та господарського самоврядування». Б. Феденко назвав демократичний соціалізм як єдину реальну заміну режиму комуністичної тиранії.

КОНФЕРЕНЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ РАДИ СОЦІЯЛДЕМОКРАТИЧНОГО ЖІНОЦТВА

(24. 6. 1972)

В цій конференції взяли участь визначні делегатки з різних країн, між ними теж були члени урядів і парламентів. На конференції виступила теж Г. Меїр, прем'єр уряду Ізраїля. Від Комітету Українських Соціалдемократичних Жінок делегаткою на конференції була Ніна Феденко. Для цієї конференції була прислана спеціальна доповідь від предсідниці Комітету Укр. Соц. Дем. Жінок Любови Марголіної з Вашингтону.

Проблема, що особливо інтересувала учасниць конференції, була передискутована на Конгресі Соц. Інтернаціоналу 27. 6. 72: «Рівноправність жінок у політиці». Вступ до дискусії на конгресі зробив О. Пальме, голова уряду Швеції.

КОНГРЕС СОЦІЯЛІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ

25 червня 1972 р. відкрито 12 Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу промовою предсідника Б. Піттермана (Австрія). На конгресі були делегації з країн Європи, Америки, Азії, Африки та Австралії. На чолі делегацій своїх партій були прем'єри урядів деяких країн: В. Брандт (Німеччина), Дом Мінтофф (Мальта), Т. Брателлі (Норвегія), Б. Крайський (Австрія), О. Пальме (Швеція), Г. Меїр (Ізраїль). Були присутні теж члени урядів і парламентів і також такі визначні особи в міжнародному житті як С. Мансголт (президент Європейської Комісії) та В. Берендт (президент Європейського Парляменту).

У вступній промові Б. Піттерман висловив надію на ліквідацію військових конфліктів у світі і на перемогу ідей демократії. Про режим комуністичної диктатури Піттерман згадав цими словами:

«Якщо в політичній системі протягом двох поколінь політика провадиться під кличем — «добро партії це благо для людей», — то справді не можна сподіватись, що там резолюції декларації Об'єднаних Націй будуть здійснені».

Першу промову на тему «Міжнародна ситуація» мав на конгресі В. Брандт. Він згадав, що політика німецького уряду на Сході Європи, яка завершилася договорами з урядами СССР та Польщі і умовою 4 великодержав у справі Берліну, не мала б успіху без допомоги урядів Атлантийського Союзу (НАТО). Брандт

зазначив, що Ніксон переговорами з Москвою і Пекіном прямує створити політичну рівновагу в світі. Але, казав Брандт, «треба знати, що ми й надалі перебуваємо на хиткому ґрунті». Тому, казав Брандт, держави-члени НАТО — повинні думати, як про злагіднення міжнародної ситуації, так і про оборону.

Щоб забезпечити мир в Європі, Брандт поставив такі домагання: невмішування до внутрішніх справ інших, відмова від уживання сили і загрози силою, право на самовизначення. Брандт висловив переконання, що Америка не залишить Європи, бо — *«Захід старого континенту буде й надалі областю її (Америки) власних інтересів»*. Згадавши, що кошти, які йдуть на зброєння, можна було б ужити на підвищення добробуту населення, Брандт додав: *«Я перестерігаю перед перебільшеними надіями. І я перестерігаю теж перед одностороннім зменшенням рівноваги, на якій по суті ґрунтується можливість мирного співжиття»*.

Про взаємини між соціалістами і комуністами Брандт сказав, що між партіями демократичного соціалізму та комунізмом є *«принципове протиставлення»*: *«ми не сміємо протиставляти замовчувати. Ніяка політика мира, ніяке зближення в закордонній політиці не можуть зліквідувати або обминути протиставлення політичних систем... Демократичний соціалізм не відступить у боротьбі з комунізмом»*.

В обговоренні міжнародної ситуації виступив Б. Крайський, прем'єр Австрії. Між іншим, він сказав, що визнання кордонів, створених після 2 світової війни, не може зліквідувати глибоких протиставлень між ідеями та політикою партій демократичного соціалізму та диктаторського комунізму.

Провідник італійської Соц. партії П'єтро Ненні в своїй промові на конгресі звернув особливу увагу на опозиційні рухи в країнах під комуністичною диктатурою, що йдуть під прапором демократичного соціалізму: *«це факт величезної ваги»*, — казав Ненні. *«То гуманний, вільний ревізіонізм, що прямує до рівності, яка є в основі самого сучасного соціалістичного руху, і цей рух виступає проти всякого визиску і поневолення людини людиною в кожній суспільній системі»*. Ненні додав: *«ми не піддержали так сильно як треба тієї інтелігентної меншости, котра не здається як у своїх країнах, так і на еміграції»*.

Від імени української делегації Богдан Феденко висловив подяку П'єтрові Ненні за його промову. Ненні був недавно міністром закордонних справ Італії.

Від соціалістичної Унії мав промову на Конгресі Інтернаціоналу Б. Калніш. Він згадав заплановану Європейську Конференцію Безпеки в Європі: *«Але наші народи хочуть не тільки*

мира, але й свободи. Народи Советського Союзу і східної Європи бачать, що скликання Конференції Безпеки домагається головно уряд ССРСР . . . Те, чого бажають володарі в Москві, мусить бути всім ясне: вони хочуть рішенням конференції забезпечити советську область впливу та свої завоювання в Східній Європі. Це значило б, що демократичні держави визнали б комуністичні диктатури в країнах східної Європи та їх залежність від Росії». Калнінш згадав опозиційні рухи та ідеї, що ширяться в країнах під комуністичною владою: «Ця опозиція росте і поліції КГБ не вдалося її зліквідувати». Він зазначив, що опозиція проти диктатури шириться «серед поневолених неросійських народів, особливо між народами Прибалтики та між українцями». Промову кінчив Калнінш словами:

«Боротьба за демократію і національну свободу буде йти на сході Європи і після Європейської Конференції Безпеки. Внутрішня опозиція ростиме і здобуде все більше прихильників в поневолених народних масах. Демократична опозиція уже нині стала значною силою. З нею режим ССРСР мусить числитися і вона має право на увагу в міжнародній політиці».

Цікаві думки висловили промовці на конгресі на теми: «Соціалістична політика для Європи» і «Соціалістична політика для третього світу» (для відсталих країн). Делегат ірландської соціалістичної партії згадав різницю між рівнем життям індустріальних держав та відсталих країн. О'Браєн перестерігав перед егоїзмом європейців, що забувають, у якій біді живуть народи відсталих країн Азії, Африки та латинської Америки. В латинській Америці дохід на рік на кожну особу рівний 100 дол., а в північній Америці майже 4000 дол. Делегат соціалістичної партії Чілі казав, що через таке убожество може настати в південній Америці небезпечний вибух не тільки для Америки, але й для всього світу.

В дискусії про соціалістичну політику для Європи промовляв бувший прем'єр Англії Г. Вілсон. Він старався вяснити учасникам конгресу позицію своєї партії щодо європейського спільного ринку.

КОНФЕРЕНЦІЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ СТУДІЙНОЇ ГРУПИ

29 червня відбула свої наради Студійна Група для проблем європейських країн, що перебувають під комуністичними режимами. Окрім делегатів 10 соціалістичних партій, членів Соція-

лістичної Унії, в нарадах Студійної Групи взяли участь — голова Соц. Інтернаціоналу *Піттерман* та секретар австрійської соціалістичної партії *Чернец*.

Б. Калнінш (Латвія) дав огляд подій в ССРСР за останніх 3 роки і подав назви нелегальних видань, які появились за цей час під комуністичною диктатурою. *Калнінш* згадав імена литовців, що самоспаленням протестували проти поневолення свого народу. *Панас Феденко* пригадав, що такі розпачливі протести трапилися і на Україні.

Калнінш назвав між нелегальними виданнями, що появились в ССРСР, теж шовіністичне російське «Вече», писане в дусі імперіялістично-фашистському. При тому доповідач зауважив, що в пресі російської еміграції московська політика колонізації і денационалізації неросійських народів в ССРСР замовчується.

П. Феденко підчеркнув у дискусії, що після смерті Сталіна в Україні та в інших країнах під комуністичним режимом виросло нове покоління: воно вже не має такого страху перед диктатурою, як було колись. Теж нові «советські громадяни» із тих країн, що стали провінціями російської комуністичної імперії після 2 світової війни, мали вплив на настрої людности ССРСР: західні українці, молдавани, білорусини, балтійці в числі коло 10 міліонів жили раніше в вільніших умовах і своїми оповіданнями могли ослабити натиск комуністичної пропаганди на давніх «советських людей». На пробудження вільної думки серед народів ССРСР впливає теж радіо з-за кордону. Про замовчування політики російської колонізації і денационалізації неросійських народів в пресі російських емігрантів *П. Феденко* зазначив: «ці люди нічого не навчилися і нічого не забули» . . . Прихильники царського режиму або диктатури іншого типу не заінтересовані в свободі самого російського народу. Російський імперіялістичний шовінізм, казав *П. Феденко*, засудив російський ліберальний історик *Георгій Федотов* після 2 світової війни. Він писав, що демократичний лад не може запанувати в такій державі, де одна половина людности гнобить другу половину. «Каторжна імперія» (так назвав *Федотов* ССРСР) щоб держати неросійські народи в неволі, мусить створити режим в дусі фашизму, але такий режим буде й надалі душити російську культуру. *П. Феденко* відзначив як позитивний факт роздор у комуністичному таборі: Москва вже не може створити свій Комінтерн, який був би знаряддям російського імперіялізму. *Чернец* у своїй промові назвав безпідставною ілюзією, коли дехто думає, що комуністичні режими допущають у своїх країнах будьяку незалежну опозиційну партію: то був би кінець диктатури, а на таке політичне самогубство комуністи не підуть.

ВАГА І ЗАВДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УСПАРТІЇ

Національне питання є рішальне для майбутньої еволюції Советського Союзу, — так писав недавно один видатний американський знавець Сходу Європи.

Загально відомо, особливо після подій у Чехословаччині в 1968 р., що ідея демократичного, людяного соціалізму захоплює маси людности в країнах, які перебувають під комуністичною диктатурою, і теж не в меншій мірі в Україні.

Це *єдина реальна політична платформа*, що може об'єднати маси нашого народу в боротьбі за волю, бо соціальна демократія відкидає диктатуру партійних ватажків і прямує до створення в самостійній Україні вільного ладу без холопа і без пана.

Ідея демократичного соціалізму поступово перемагає в найкультурніших країнах світу, соціалістичні партії стоять на чолі урядів у багатьох передових країнах. Тому участь делегатів УСП в міжнародних соціалістичних конференціях має велику вагу не тільки для самої партії, але є теж в інтересі загальнонаціональним. Бо на цих конференціях на одному місці і в короткому часі можна зустріти визначних політиків різних країн і відбутися з ними розмови й дискусії на теми загальні й спеціальні, зокрема про положення України в сучасний момент, теж з перспективою на будучність.

Для обміну думок і поглядів дають добру нагоду прийняття в вечірніх годинах, які влаштовуються для учасників конгресу Соціалістичного Інтернаціоналу. Тут в товариській атмосфері зав'язуються нові знайомства і є можливість взаємної інформації, основаної на фактах. Делегати УСП були на прийняттях, організованих для учасників конгресу Соц. Інтернаціоналу, для дипломатів і представників преси головою міста Відня, прем'єром уряду Б. Крайським та президентом Австрії Йонасом. Загальна політична зорієнтованість делегатів УСП, знання людей і тактовність дають запоруку, що їх виступи на міжнародних з'їздах торують шлях для дальшої успішної акції в інтересі поневоленої України.

Делегація УСП поширила між учасниками Конгресу Соц. інтернаціоналу звідомлення про сучасну ситуацію в Україні. Український текст звідомлення подається в кінці Інформаційного листка ЦК УСПартії.

УКРАЇНСЬКА СОЦІЯЛІСТИЧНА ПАРТІЯ ЗВІДОМЛЕННЯ

Це коротке звітання склали делегація Української Соціалістичної Партії для учасників соціалістичних з'їздів у Відні: Конференція Соціалістичної Унії Центральної і Східної Європи (24.—25. 6. 1972); 8 Конференція Міжнародної Ради Соціалдемократичного Жіноцтва; (24.—25. 6. 1972); Конгрес Соціалістичного Інтернаціоналу (25.—29. 6. 1972).

Сучасна політична ситуація в Україні: важливі зміни в КПУ та в УРСР

Петра Шелеста, першого секретаря КПУ, недавно звільнено, його «штовхнули нагору», на посаду заступника прем'єра в Москві. Прем'єр УРСР Щербицький зайняв місце Шелеста, а бувший голова найвищої Ради УРСР Ляшко став прем'єром. Ці зміни є найважливіші в Україні від часу, коли звільнено Хрущова. Вони показують збільшене невдоволення вождів Кремля політичною ситуацією в Україні. Довгі роки репресій проти опозиційних груп в Україні, яких уживав «сокіл» Шелест, не дали задовільних наслідків. Опозиція проти політики партії росте в самій КПУ.

Україна — найважливіша неросійська республіка

УРСР, з населенням близько 50 мільйонів, країна з високо розвиненою індустрією, стоїть на другому місці між 15 советськими республіками з уваги на число населення та промислово і аграрну продукцію.

Давні традиції демократичного соціалізму

Українці мають давні традиції демократичного соціалізму.

Український соціалістичний рух, репрезентований нині Українською Соціалістичною Партією, має за собою 82 роки. Українські соціалісти були основниками Української Народної Республіки в 1917 році. Українська Народна Республіка була першою жертвою советсько-російської агресії і обороняла своє право жити як незалежна нація аж до окупації України російською червоною армією в 1920 р. Українські соціалісти були керівною силою в цій завзятій боротьбі за свободу й незалежність.

Українські соціалдемократи були в числі основників Соціалістичного Інтернаціоналу в Гамбурзі 1923 р. Українські соціалдемократи мали своїх представників у виконавчому комітеті Соціалістичного Інтернаціоналу і їх діяльність мала вплив в Україні. Слід зазначити, що українські соціалістичні організації діяли легально на західноукраїнських територіях аж до 2 світової війни. Ці області з населенням над 7 мільонів були включені в ССРСР між 1939 і 1945 рр. і прилучені до УРСР.

Таким чином демократичний соціалізм та його організації живуть в пам'яті України. Його вплив збільшився серед молодого покоління, що шукає альтернативи-заміни для теперішньої системи комуністичної диктатури і прямує до демократії, до справжнього демократичного соціалізму і дійсної національної суверенності для України.

Ось чому політичний розвиток на Україні є під уважним наглядом і під строгим контролем Москви. Розвиток в Україні є теж показний-типовий для ситуації в інших неросійських республіках ССРСР.

Арешти серед української інтелігенції

Недавні арешти видатних представників інтелігенції в рядах комуністичної партії, про які повідомила газета КПУ «Радянська Україна» 11. 2. 1972 р., мають значення, що сягає далеко за межі України. Західна преса, що подала відомості і пояснення цієї події, правильно її зрозуміла.

Між арештованими слід згадати зокрема Івана Світличного, Вячеслава Чорновола та Євгена Сверстюка. Ці інтелігенти-комуністи обвинувачуються тайною поліцією КГБ за «зв'язки з пекінськими вождями», з одного боку, а, з другого боку, за «надії на імперіялістичні тайні агентури», яким вони нібито «віддані серцем і душею». («Радянська Україна» 26. 2. 1972). Між арештованими українськими комуністами є теж відомий літературний критик Іван Дзюба. Не чекаючи суду або якогось вияснення «вини» Дзюби, Спілка Письменників України мусила виключити Дзюбу 2. 3. 1972 р. Тижневик Спілки Письменників України «Літературна Україна» 3. 3. 1972 р. повідомив, що Дзюба «був виключений із Спілки Письменників України за виголошення і поширення матеріалів анти-радянського і анти-комуністичного характеру, що висловлює націоналістичні настрої і очорнює радянський лад і національну політику партії».

Уявна китайська змова

Немає потреби доказувати, що всі згадані обвинувачення зовсім абсурдні. Однак слід підчеркнути, що традиційні обвинувачення в симпатіях до «імперіялістів» тепер поставлено поряд з «зв'язками з пекинськими вождями», котрих замішано в уявну змову. Поява «китайських зв'язків» в советському арсеналі переслідування є дуже характеристична в сучасній ситуації. Китайські комуністи стали головними ворогами московських володарів, як джерело всяких «ухилів» і всього зла.

Нагірка на «сіоністів»

Одночасно теж «сіоністів» обвинувачують як пропагаторів анти-комунізму і як тих, що належать до головних ворогів «соціалізму». Український комуніст Дзюба вияснив добре дійсне значення «сіонізму» в советській термінології. В вересні 1966 р. Дзюба мав славу промови над Бабиним Яром біля Києва, де відбулося катування жидівської людности німецькими нацистами в 1941 р. Дзюба сказав тоді:

«Євреї мають право бути євреями і українці мають право бути українцями в повному і глибокому, не тільки формальному значенні слова». Дзюба протестував проти советської анти-семітської пропаганди і умисного роздування ворожнечі між народами ССРСР та проти примусової русифікації неросійських народів. Позиція Дзюби дуже занепокоїла советську адміністрацію і йому довелося переносити всякі труднощі і нарешті був він заарештований.

Репресії на противників русифікації

Справа Дзюби — це яскрава ілюстрація дійсних причин нових репресій української комуністичної інтелігенції, котра тільки обороняє конституційні права українського народу і суверенність УРСР, що є членом Об'єднаних Націй. Виступаючи проти політики русифікації в Україні, ця інтелігенція фактично обороняє «советську законність». Репресії проти цієї інтелігенції це справжнє порушення «советської законности». Однак, саме ця легальна оборона конституційних прав українського народу вважається за дійсний «злочин» арештованих українських інтелігентів, що має назву «буржуазний націоналізм» в советській термінології. Слід згадати, що цей «злочин» советська адміністрація ставить на один рівень з «сіонізмом».

*«Несвящений союз» між «буржуазними націоналістами»
та «сіоністами»*

Петро Шелест, недавно звільнений перший секретар КПУ, гостро напав на «сіоністів» і на «українських націоналістів». В промові 28. 10. 1971 р. він казав:

«Сіоністи та українські націоналісти мають одного пана, одну думку — люту ненависть до всього соціалістичного, скажений анти-комунізм і анти-комуністичну діяльність».

Шелест повторив це обвинувачення в двох промовах у Львові 22. XI. 1971 р. і говорив про «несвящений союз» між «сіоністами» та «українськими буржуазними націоналістами». «Сіонізм» став у советській пропаганді одною з найбільш небезпечних сил, що роздуває опозицію в УРСР.

Українська Соціалістична Партія — «сіоністична» організація?

Натиск на «сіоністів» дійшов до такої міри, що теж українських соціалістів обвинувачують за «сіонізм». Газета КПУ «Радянська Україна» писала 30. 9. 1971 р.:

«Ватажок так званої „української соціалістичної партії“ (надруковано з малими буквами в тексті) Феденко сів навіть за один стіл наради соціалістичного Інтернаціоналу разом з «соціалісткою» Голдою Меїр».

Таким, чином, проблема опозиції до всіх проявів комуністичної диктатури в Україні трактується в советській пропаганді грубо простацьким способом. Ті, що не погоджуються з теперішнім режимом, служать «імперіялістам», «пекинським вождям» або «сіоністам»...

Опозиція українських комуністів проти русифікації

Арештування опозиційних українських комуністів відбулися недавно в Києві, Львові, Івано-Франківському та в інших містах. Ці арешти показують збентеженість адміністрації подіями в Україні в останніх роках. Українські комуністи-інтелігенти уживали всяких законних заходів для боротьби проти збільшеного натиску русифікації в їх країні. Наприклад, *Іван Дзюба* написав великий і вичерпний дослід — «Інтернаціоналізм чи русифікація» — і послав першому секретареві КПУ. Ця праця, основана на солідній документації, була поширена на Україні і навіть дійшла на Захід. Вона опублікована (без відома автора) мовами англійською та італійською. Недавно заарештований *Вячеслав Чорновіл* став

відомий через документи, які він поширив у справі незаконних судових процесів проти українських інтелігентів. Ці документи теж дійшли на Захід і були надруковані англійською мовою в Нью Йорку 1968 р.

Опозиція проти російської колонізації України

Величезне обурення і сильну опозицію зустрічає в Україні російська політика колонізації. Після 2 світової війни московський уряд звелів вивезти коло мільона українців в далекі області північної Росії, Сибіру та середньої Азії та послав в Україну багато переселенців із Росії. Між 1959—1970 рр. натиск колонізації збільшився: число росіян на Україні зросло від 7,091,000 до 9,126,000. Цей великий приріст російської людности в Україні слід порівняти з збільшенням числа української людности в УРСР за той самий період: від 32 мільонів до 35 мільонів. («Известия», 17. 4. 1971 р., Москва). Це є добра ілюстрація безоглядної колонізаційної політики володарів Кремля, котрі лицемірно говорять про те, що вони обороняють всі народи світу проти всякого колоніального панування і визиску.

Українці засуджують політику Москви особливо тому, що російські переселенці в Україні мають всякі вигоди, а українці мусять терпіти всяку дискримінацію в рідному краю, або Москва їх посилає в далекі області советської імперії для асиміляції з росіянами, згідно з політикою «злиття націй і народів», основаній на ленінській теорії вирішення національного питання.

Нелегальний орган виходить в Україні

Опозиція в Україні настільки поширилась, що там виходить нелегально, але регулярно «Український Вісник».

Також інші видання ширяться на Україні нелегально.

Безоглядні репресії проти опозиції

Відповідь комуністичної адміністрації на діяльність опозиції виявляється в формі арештів, політичних процесів і довголітніх засудів на ув'язнення. Опозиціонери обвинувачуються в вигаданих злочинах і в «ворожості до соціалізму», хоч фактично вони не роблять нічого такого, що могло б бути предметом судового переслідування на підставі законів УРСР.

*Цілі опозиціонерів — справжній соціалізм, демократія і
дійсна незалежність України*

Вячеслав Чорновіл писав в 1967 р. з табору примусової праці, де він перебував за свої ідеї:

«Я рішучо заявляю, всупереч усім безпідставним твердженням, що я завжди твердо визнавав принципи соціалізму і стою на тому далі. Але не ті принципи соціалізму, що пробує регулювати не тільки дії, але й думки окремих осіб. Я не можу собі уявити соціалізму без гарантій для демократичної свободи, без якнайширшого політичного і економічного самоврядування для всіх ділянок державного організму вниз, включно з найменшими, — без реальної гарантії — не тільки на папері — права всіх націй в многонаціональній державі».

Вгорі згаданий «Український Вісник» вияснив свої погляди і завдання в першому номері, заявивши, що його ціль — дати «інформації про порушення свободи слова та інших демократичних вільностей, гарантованих конституцією, про судові і позасудові репресії на Україні, про порушення національної суверенності, про положення українських політичних в'язнів в тюрмах і в таборах, про різні вияви протесту і т. д.».

Цей орган стверджує:

«Український Вісник» — видання не анти-радянське і не анти-комуністичне. Критика осіб, органів та установ, почавши з найвищого рівня, за помилки, зроблені в рішенні внутрішніх політичних проблем, «Вісник» не вважає за анти-радянську діяльність».

Петро Шелест і вплив Чехословаччини на Україні

Демократизація в Чехословаччині в 1968 р. мала великий вплив в Україні. Це була причина, що перший секретар КПУ Шелест, один із «соколів» між советськими провідниками, домагався окупації Чехословаччини.

Одначе окупація Чехословаччини не вирішила проблем української опозиції. І суворі репресії не допомогли Шелестові знищити опозицію. Навпаки, опозиція збільшилася одночасно з репресіями.

*Українська Соціалістична Партія протестує проти репресій
в Україні*

Українська Соціалістична Партія рішучо протестує проти самовільних арештів українських інтелігентів, що обороняють

демократичні права своєї нації проти московської політики репресій, колонізації та русифікації.

Українська Соціалістична Партія доводить ці факти до відома партій Соціалістичного Інтернаціоналу.

Українська Соціалістична Партія вимагає звільнення арештованих українських інтелігентів і українських політичних в'язнів взагалі.

Делегація Української Соціалістичної Партії

Відень, 23 червня 1972 року

— — —

Редакція відомого американського щоденника «The Christian Science Monitor» (Бостон) одержала журнал «Est et Ouest» із Парижа, де надруковано Звідомлення УСП до Конгресу Соціалістичного Інтернаціоналу в Відні. В статті 30 березня 1973 р. про ідеї й партії демократичного соціалізму в ССРСР газета зазначає між іншим:

«В Західних, колись польських областях України, була важлива Соціалістична партія.

Українська Соціалістична Партія існує досі і її представники на чужині брали участь в Конгресі Соціалістичного Інтернаціоналу 1972 р., на якому були присутні канцлер Західної Німеччини Брандт та голова уряду Ізраїля Голда Меїр».

НАРАДА ЦК УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІЯЛІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ

19—20 травня 1973 р. в Парижі відбулася нарада ЦК УСП під проводом Панаса Феденка. На нараді обговорено міжнародну ситуацію та положення поневоленої України і намічено дальші завдання роботи УСП. ЦК УСП прийняв резолюцію-протест проти політики московського великодержавного шовінізму і постановив видати книжку в світових мовах з матеріалами про народоббивство московських диктаторів в Україні через нищення мільйонів українського народу голодом, почавши від року 1921—1922.

УКРАЇНСЬКА СОЦІЯЛІСТИЧНА ПАРТІЯ ПРОТЕСТУЄ ПРОТИ ВЕЛИКОДЕРЖАВНОГО ШОВІНІЗМУ В ССРСР

Нарада Центрального Комітету Української Соціалістичної Партії 19—20 травня 1973 року в Парижі ствердила: Останні події в ССРСР свідчать про дальше загострення режиму диктатури і зокрема про збільшений натиск на прояви вільної думки у всіх республіках Советського Союзу. Загрози й репресії не минули й визначних науковців, як Сахаров (росіянин), Плющ (українець), Чалідзе (грузин) та інших, що сміливо виступили на оборону прав людини й громадянина в советській деспотичній імперії.

В грудні 1972 р. у всіх республіках ССРСР відбувався ювілей 50-ліття проголошення Советського Союзу, що сталося 1922 року: то був акт, що офіційно затвердив панування Російської Комуністичної Партії над народами советської імперії.

Слова конституції ССРСР про рівноправність народів, про їх право на самовизначення й незалежність zostалися мертвою буквою.

За другої світової війни правителі Кремля захопили своїм військом українські землі, що були перед тим під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини. Одночасно Москва накинула свій режим окупованим советською армією Естонії, Латвії і Литві.

В Україні та в інших поневолених країнах уряд ССРСР провадить політику безоглядної економічної експлуатації, колонізує ці республіки російським елементом і гнобить мови й культуру неросійських народів. В школах, в адміністрації, в пресі, в театрі, в радіо й телевізії неросійських республік Москва висуває на перше місце мову російську. Урядова пропаганда оборону неросійських народів їхньої культури й мови п'ятнує як «буржуазний націоналізм».

В історичній науці та в школах ССРСР прославляється завойовницька політика російських царів як «поступова», а боротьба неросійських народів проти імперіялізму царської Росії очорнюється як «реакційна».

В Україні великодержавний шовінізм, російська колонізація української території та беззаконні арешти й репресії викликають у суспільстві гостру критику й протести, і це знаходить свій вираз теж у нелегальних проклямаціях, у часописах, книгах і т. д.

В обороні проти великодержавного шовінізму і всякого роду національної дискримінації і проти порушування конституції

СССР, що формально визнає рівноправність усіх народів цієї імперії, виступають також українські комуністи: вони вказують на глибоку прірву, що відділяє пропаганду вождів КПСС про «рівність, незалежність і суверенність» усіх народів СССР від режимня безоглядного гноблення неросійських народів апаратом великодержавного шовінізму.

Нарада ЦК УСП з глибоким сумом і обуренням констатує, що в 1972 і 1973 роках нова хвиля репресій пронеслася по Україні під знаком боротьби проти «українського буржуазного націоналізму», який нібито є під впливом «сіонізму. Безпідставно, всупереч законам СССР, засуджено на довгі роки неволі в таборах примусової праці теж багато комуністів — визначних діячів української культури, в тім числі Івана Дзюбу, Валентина Мороза і Вячеслава Чорновола, що відомі й за межами СССР з їх праць, опублікованих світовими мовами в вільних країнах: ці автори описали політичне й національне поневолення України апаратом партійної диктатури, керованим з Москви.

В травні 1972 р. з посту першого секретаря Комуністичної Партії України звільнено Петра Шелеста, довголітнього лояльного виконавця директив політики Кремля в Україні. В квітні 1973 р. Шелеста виключено з Політбюро КПСС і знято з посади заступника прем'єра уряду СССР. Нарада ЦК УСП стверджує, що усунення Шелеста з відповідальних посад було результатом внутрішньої боротьби на верхах комуністичної бюрократії. Але політичну ліквідацію Шелеста Москва використала для нової кампанії проти так званого «українського буржуазного націоналізму», щоб провести радикальну чистку в партійному й адміністративному апараті України та ще дужче придушити українську культуру. В цій кампанії Москва навіть Шелеста обвинувачує в ухилі в бік «українського націоналізму» . . . Ці факти показують, що Москва загострює свій режим великодержавного шовінізму і русифікації до крайніх меж.

Нарада ЦК УСП протестує проти порушування урядом СССР ним же визнаних і стверджених його підписами міжнародних договорів про людські й громадянські права мешканців кожної країни, включно з правом на виїзд із одної держави в будь-яку іншу. Перешкоди й заборони виїзду із СССР мешканцям цієї держави показують яно, що комуністичні вожді в Москві перевищили в своїй поліційній державі методи уряду царської Росії — колишньої тюрми народів.

З уваги на все зростаючу кампанію вождів КПСС проти жидівської людности в Україні і в цілому СССР, під припокою боротьби з «сіонізмом», нарада ЦК УСП якнайрішучіше засу-

джує це ганебне шовіністичне цькування, організоване ватажками Кремля на те, щоб скинути вину за невдачі своєї політики на інших, при чім російські великодержавні шовіністи цинічно використовують традиційні методи погромницької пропаганди слуг царського режиму.

Нарада ЦК УСП доводить до відома людей доброї волі в цілому світі факти національної дискримінації та поневолення і всякого роду переслідування невинних людей в советській деспотичній імперії. Нарада ЦК УСП підносить свій протест проти великодержавного шовінізму, проти свавільних арештів, проти незаконних засудів і катування людей, відданих ідеалам людяности, котрі виступають в Україні та в інших країнах в обороні права народу на вільний розвиток під прапором демократичного соціалізму.

Нарада ЦК УСП посилає братні привіти всім жертвам терору, що мучаться в нелюдських умовах в неволі, і висловлює своє глибоке переконання, що народи ССРСР, діючи солідарно, дадуть відсіч натискові жорстокого великодержавного шовінізму.

Нарада ЦК УСП вважає політику великодержавного шовінізму за найбільш небезпечну і ворожу визволенню *всіх народів ССРСР* від комуністичної партійної тиранії, бо ця політика Кремля ставить тяжкі перешкоди поступові народів Советського Союзу на шляху до демократії і міжнародного мира.

Нарада ЦК УСП щиро вітає поширення в Україні та в інших країнах Східної Європи ідей демократичного, людяного соціалізму, за які йде в Україні боротьба від кінця 19 віку, означена іменами Михайла Драгоманова, Івана Франка, Лесі Українки та інших ідеологів і організаторів українського соціалістичного руху. Єдино перемога ідей демократичного соціалізму може забезпечити народам свободу й незалежність на руїнах мілітаризму, імперіялізму та великодержавного шовінізму.

*Центральний Комітет
Української Соціалістичної Партії*

Посмертні задки

МИКОЛА ДОБРИЛОВСЬКИЙ

М. Добрилівський помер в Україні в 1970 р., пробувши перед тим 10 років на засланні. Народився він в Ічні на Полтавщині і перед I світовою війною закінчив студії в Комерційному Інституті в Києві. Ще як студент, був діяльний в організації Української Соціалдемократії в Києві. Як видатного економіста М. Добрилівського взято на службу в міністерство фінансів УНРеспубліки, а на еміграції в Чехії Добрилівський був професором Української Господарської Академії в Подебрадах. Був він автором наукових праць і редактором видань УГА. М. Добрилівський був співробітником преси Української Соціалдемократії на чужині і був членом делегації УСДРП на конгресі Соціалістичного Інтернаціоналу в Відні, 1931 року.

МИКОЛА СІМАШКЕВИЧ (ДНІПРОВИЙ)

М. Сімашкевич помер в Сао Паоло (Бразилія) 18 квітня 1972 р. на 84 році. Сімашкевич був у Бразилії на українській дипломатичній службі і після упадку УНРеспубліки діяв у Бразилії як журналіст. Як член ЦК Української Соціалістичної Партії, обороняв принципову політику ЦК УСП, незалежність Партії від усяких темних елементів. М. Сімашкевич був співробітником «Нашого Слова».

ОЛЕКСА КОЗЛОВСЬКИЙ

Року 1971, в місті Нью Гейвен (Коннектікат) в Америці, помер Олекса Козловський на 77 році життя. Освітою юрист, старшина Армії УНР, невтомний трудівник на полі української куль-

тури, О. Козловський віддав багато часу й енергії на організаційну і видавничу справу Української Соціалдемократії. Козловський був видавцем органу УСДРП «Соціалдемократ» у Чехії аж до 1938 року. В його руках була справа фінансування та поширення і технічне виконання цього часопису УСДРП. Поряд з тим О. Козловський був довголітнім секретарем Української Господарської Академії в Подєбрадах, а після ліквідації Академії діяв в Українському Технічно-Господарському Інституті перед другою світовою війною і по війні. Як зв'язковий між бувшими вихованцями Укр. Господарської Академії та УТГІ в Америці, він видавав спеціальний журнал. Діяльність Козловського викликала на нього нагінку від німецької окупаційної влади в Чехії: 1940 р. він був арештований і ледве врятувався від найгіршого.

МИХАЙЛО ГАРАСИМ

М. Гарасим, активний учасник української визвольної боротьби і українського соціалістичного руху, помер у Чикаго 25 червня 1971 р. Ще як студент М. Гарасим в 1919—1920 р. виконував відповідальні політичні доручення, також І. Мазепи, голови Уряду УНРеспубліки: в травні 1919 р. Гарасим, разом з іншими, вирушив з Волині на Схід для зв'язку з повстанцями, що виступили збройно проти російської червоної армії.

На початку грудня 1919 р. М. Гарасима призначив голова Уряду УНР І. Мазепа як політичного референта при Армії УНР, що вступила в Зимовий Похід проти «білої» та «червоної» Росії. Після упадку нашої збройної боротьби М. Гарасим вернувся в Галичину і взявся до «чорної», органічної роботи в рідних околицях: ширив освіту в народі, провадив кооперативну роботу, обстоював демократичні звичаї в громадській праці. Громадяни Молошкович, його рідного села та околиць, мали велике довір'я до Гарасима. Польська адміністрація лихим оком дивилася на успішну працю М. Гарасима і за це тяжко його покарала: польська поліція жорстоко побила М. Гарасима в вересні 1930 р. («паціфікація»). «Бий його, сякого такого сина, такі нам страшні, а не ті, що стирти палять», — казали польські посіпаки, катуючи Гарасима. Так писав М. Гарасим до редакції «Нашого Слова» незадовго перед смертю своєю на чужині. Каткування польських погромників знищило здоров'я Гарасима і смерть передчасно скосила цього щиро борця і трудівника на народній ниві.

ТОМА КОБЗЕЙ

Тома Кобзей, член ЦК Укр. Соц. Партії, помер 17 серпня 1972 р. в Вінніпегу. Т. Кобзей прибув до Канади перед I світовою війною із Галичини і брав активну участь у робітничому професійному русі. Працюючи фізично, Т. Кобзей знаходив час, щоб розширити своє знання, і з нього вийшов визначний журналіст, співробітник української та англійської преси, в якій він писав переважно статті про діяльність робітничих організацій. З пера Т. Кобзея вийшла книга — «*Робітничий Рух і його проблеми*» та студія про літературну творчість Василя Стефаника, котрого Кобзей знав ще замолоду в Снятинському повіті: «*Різьбар українських селянських душ*». Окрім того, Т. Кобзей написав спомини із свого життя в Україні і в Канаді: «*На тернистих і хрещатих дорогах*» (1972 р.).

Заходами й жертвенністю Т. Кобзея вийшов у Канаді р. 1971 англійський переклад творів В. Стефаника: «*The Stone Cross*» («*Камінний хрест*»).

Кобзей був співробітником «Нашого Слова» і радів, що побачить Збірник на пошану Ісаака Мазепи з його статтею. На жаль, не судилося... Підпорою в житті й праці Т. Кобзея була його дружина Олена, що ділила з ним радість і горе, протягом десяти років спільного життя далеко від Рідного Краю.

Заслужених діячів у русі українського демократичного соціалізму, що закінчили свій шлях життя, згадуємо з вдячністю, як приклад для наступних поколінь. Пам'ять про їх щире працю й боротьбу за волю й поступ українського народу буде жити з роду в рід.

З М І С Т

	I	Стор.
Панас феденко: Ісаак Мазепа в житті й політиці		5
Олекса Грищенко: Ісаак Мазепа замолоду		63
Любов Марголіна: І. П. Мазепа — ідеолог демократії		70
Павло Василюк: Катеринославські події 1917—1919 р.р.		77
Степан Матвієнко Сікар: Три Спомини (1. Делегати Совнар- кому до Уряду УНР в 1919 р. 2. «Батько Махно». 3. Ба- сарабська Дивізія 1919 р.)		89
Федір Бульбенко: Ісаак Мазепа — будитель України		109
Тома Кобзей: Історична праця І. П. Мазепа		116
Богдан Феденко: Останні дні І. П. Мазепа		119

II

ІСААК МАЗЕПА ПУБЛІЦИСТ

(Статті, опубліковані між двома світовими війнами і пізніше).

Готуймося до нового етапу боротьби!	128
Проблема незалежної України	134
Польська «пацифікація» в Західній Україні	141
«Перлина» большевицького «соціалізму»	143
За незалежну українську політику	146
«Таємниці Мадридського двору»	152
Міжнародна ситуація та завдання українського визволь- ного руху	154
Ісаак Мазепа про Дмитра Донцова	160
Чергове завдання	162
Пробудження України в революції 1917 року	164
Ісаак Мазепа проти чужих «опікунів»	171
Україна і Советська Росія	173
Протест українських соціалістичних партій проти москов- ської політики голоду в Україні 1933 р.	178

III

СУЧАСНІ ТЕМИ

Чи «пат» у міжнародній політиці?	182
Кремуцій Кордус: Фальшива термінологія	189

П. Феденко: «Тріумф Ленінської національної політики» (50 років СРСР)	196
Чи все тут гаразд? (Справа Ярослава Добоша)	200

IV

З ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІЯЛІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ

Звідомлення ЦК УСП до міжнародних соціалістичних кон- ференцій у Відні 1972 р. про положення в Україні	202
Нарада ЦК УСП (Париж, 19—20 травня 1973 р.) протестує проти московського великодержавного шовінізму в СРСР	216

V

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

Микола Добриловський, Олекса Козловський, Микола Сі- машкевич, Михайло Гарасим, Тома Кобзей	220
--	-----

CONTENTS

The Life And Political Ideas of Isaac Mazepa. By Panas Fedenko. Isaac Mazepa in His Youth. By Alexis Gritchenko. Isaac Mazepa the Ideologist of Democracy. By Lyubov Margolina. The Struggle for Freedom in the Ukraine, 1917—1920. By Pavlo Vasylyuk.	
Three Recollections:	
1. The Delegates of Lenin in the Ukraine in November 1919.	
2. Nestor Makhno the Anarchist.	
3. The Army Division of Bessarabia in the Ukraine, 1919. By Stepan Matvienko Sikar.	
The Leadership of Isaac Mazepa. By Fedir Bulbenko.	
The Literary Works of Isaac Mazepa. By Tom Kobzey.	
Isaac Mazepa in His Last Days. By Bohdan Fedenko.	
The Political Articles of Isaac Mazepa Published between Two World Wars and After.	
Documents Concerning the Ukrainian Socialist Movement.	

ВІДГУКИ ПРЕСИ НА НАШІ ВИДАННЯ

«Міжнародна Соціалістична Бібліографія» (*International Socialist Bibliography*), Лондон, 12 лист. 1955 р., вмістила оцінку книжки П. Феденка — «Ісаак Мазепа — борець за волю України»:

«Написана як біографія українського національного провідника, ця книга дає в дійсності більше. Це опис українського національного руху й спротиву від початку століття і до теперішнього дня... Додатки мають поважне число документів. Ця книга має вагу для тих, що вивчають історію України та її соціалістичний рух».

«Журнал Бібліотеки Конгресу» (*Journal of the Library of Congress*), Вашингтон, липень 1964 р., пише про англomовну «Історію Советської Комуністичної Партії» П. Феденка, що це праця «розсудна, наукова і багата на факти. Вона, сторінка за сторінкою, руйнує Хрущовські вигадки з спокійною погордою... Особливо рекомендується для всіх академічних, дослідних і великих публічних бібліотек».

Адреса Редакції «НАШЕ СЛОВО»:

OUR WORD, (P. Fedenko),
8 München 22
Adelgundenstr. 5
West Germany.

ЦІНА ЗБІРНИКА

Німеччина	— 12 марок
Англія	— 2 фунти
Америка і Канада	— 8 доларів
Франція	— 20 франків
Бельгія	— 200 фр.
Австралія	— 4 дол.

В інших країнах — згідно з курсом нім. марки.